Одеський
альманах

№ 98

2025

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

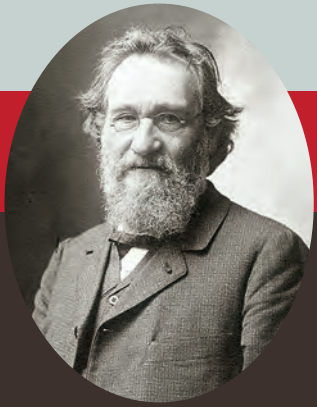

УДК

Літературно-художнє видання
«Дерибасівська – Рішельєвська». Альманах

№ 98, 2025 рік

Видається з 2000 року

Засновник і видавець: Видавнича організація «ПЛАСКЕ»

Редактор Фелікс Кохріхт

Заступники редактора: Михайло Пойзнер, Єлизавета Радішевська

Редакційна колегія: Євген Голубовський, Олег Губар, Анатолій Глущак, Євген Дєменок, Іван Ліптуга, Анна Михалевська, Тетяна Щурова, Олена Яворська

Відповідальний секретар Тетяна Коцієвська

Не періодичне видання

Надруковано з оригінал-макету у типографії «Такібук»
Україна, Одеса ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД 21 від 20.01 2023 р.
Тел.: +38 (067) 486-20-34
E-mail: takibook.odessa@gmail.com
www.takibook.od.ua

Наклад 300 примірників

Замовлення № 1711

ISBN

© «Дерибасівська – Рішельєвська», 2025

Від редактора

За традицією та згідно з уставом Одеси 2 вересня ми відзначаємо День міста. Так було й у 2000 році, коли вперше вийшов альманах «Дерибасівська – Рішельєвська». Тоді Одесі виповнилося 206 років. Так відбувається сьогодні – чверть століття поспіль, коли їй (нам) 231, альманаху – 25.

На превеликий жаль, сьогодні з нами мало з тих, хто створював перші номери. Євген Голубовський та Олег Губар навічно у складі редколегії, а поруч з ними бібліограф Тетяна Щурова, яка з першого по дев'яносто восьмий номер розповідає про наших попередників – видавців та журналістів, митців, які створювали в Одесі періодичні видання, де живе історія літератури та мистецтва. У цьому номері вона друкує матеріал про підсумки Інтелект-форуму 2025, який проходив під гаслом «Українська книга на Одещині». Серед лауреатів та дипломантів – і автори нашого видання, та й сам альманах.

У сусідньому розділі – стаття про те, як під час війни Одеса підтверджує статус літературного міста ЮНЕСКО.

В номері також ідеться про одну з основних особливостей всесвітніх зв'язків міста та містян – про декади під девізом «Одеса багатокультурна». Кожного разу (зокрема нещодавно), як і у перші роки створення міста на Чорному морі, культурну спадщину збагачують таланти та здібності представників десятків етносів і великі майстри та професійні митці, фольклорні колективи.

Ми разом – у мирні дні та під час жорстоких випробувань війною. Під звуки повітряної тривоги об'єдналися поети та прозаїки літературного клубу «Зелена лампа» (ВКО) та військові журналісти, початківці та визнані літератори. Цим розділом вже за традицією відкривається кожен номер.

Щодо до одеських творчих шкіл, визнаних ЮНЕСКО, то, на нашу думку, до літературної природно та закономірно має можливість та право приєднатися ще й музична – про класичну ми розповідали у 96 номері, а раніше – про джазову.

Сьогодні – про художню, яка представлена всесвітньо відомими новаторами: Василем Кандинським, Давидом Бурлюком, Михайлом Жуком. У цьому номері розповідаємо про видатних майстрів минулого Натана Альтмана, Соломона Кишинівського та про нашого відомого сучасника Володимира Межевчука, яких крізь роки об'єднує навчання в Одеському художньому училищі, якому нещодавно виповнилося 160 років.

Ще одна наша школа – наукова, яку створено великими вченими. Якщо почати з природних наук, то першим назвемо Іллю Мечнікова, ім'я якого носить Одеський національний університет. Про те, як вивчають та шанують у вищій школі традиції лауреата Нобелівської премії з фізіології та медицини, – у нинішньому номері.

Закінчимо тим, що у нас заведено зберігати на святковий фінал У ці дні наше місто, наші земляки та гості одержали подарунок до свята – Одеський календар, який розповідає про вулиці, площі та бульвари Перлини у моря. Перший вийшов у 2002 році. Його створили працівники Одеського літературного музею, яких підтримали меценати АТ «ПЛАСКЕ» та Всесвітній клуб одеситів. Епідемія ковіду та війна на кілька років (з 2021 до 2024) перервали цю традицію, а тепер вона відновилася завдяки піклуванню Одеської міської ради.

Календар – з серпня 2025 до серпня 2626 – присвячений Приморському бульвару. В номері – про історію створення цього пафосного та ліричного фасаду Одеси та про тих видатних людей з різних країн, які у різні часи залишили для нас свої враження про бульвар – з перших днів до сьогодення.

І ще на останніх сторінках, як завжди – «Ах, Одеса». Хтось із вас, читачів, засміється, хтось здивується, а хтось і засумує за містом, небом, морем і захоче до нас повернутися…

Фелікс Кохріхт

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Під звуки повітряної тривоги

6 **Інна Квасивка**
На березі моря…

7 **Анна Стремінська**
Господи, хто я?

9 **Виктория Коритнянская**
У людей примета есть…

12 **Александр Мардань**
Такие вот причуды у войны

14 **Володимир Крижанівський**
Я – доброволець

20 **Феликс Кохрихт**
Что у нас нового?

Інна Квасивка

На березі моря…

Спускайся зі мною до моря, ходи
під схили, де повно піску та води,
сліз материнських слухатимемо хвилі,
на вежі піщані дивитимемось похилі,
поранені ноги ховатимемо в пісок –
межи волосся дитячого та кісток,
будем просіювать прах і біду крізь пальці,
ніби покинуті Богом й людьми скитальці
(чи, може, ми вже облишені, а не знаєм?),
мовчатиме Бог – мовчатимемо навзаєм
і не боятимемось ні суду, ні кари
на березі моря сліз, у країні згарищ
за те, що тепер ми – і злі, і відверті,
і чуємо смерть, і віримо смерті.

Анна Стремінська

Господи, хто я?

* * *

Нам говорили: «союз нерушимый», – нам говорили:
«республик свободных».
Нам пели: «Хотят ли русские…»
Нам пели: «Вставай, мир голодных!»
Мы маршировали строем в столовую,
крича речевки о том, что съедим поварят.
Мы читали: «Никогда снова», – и
что там еще в таких случаях говорят…
Мы стояли в очередях без малого половину жизни.
Стояли на постаментах девы с веслом.
Кто-то из нас верил в победу идей коммунизма,
кто-то верил, что в светлое будущее идем.
«Учение Маркса всесильно», – нам говорили,
и что Ленин жить будет, хотя и помер.
И перья торчали из
обрезанных крыльев,
и ходил трамвай какой-то там номер.
Потом говорили: «Народ-богоносец», –
еще говорили: «Царь – помазанник Божий», –
нам говорили: «велико- и малоросы –
народ единый, но с малыми нужно построже».
И пела певица, что русским будет
вновь полуостров Крым,
а также увидят русские люди
своим Иерусалим.

И возродится вновь великий Константинополь,
и тоже станет русским, пела она.
Они и сейчас говорят и поют очень много,
но нам отчетливо слышно только слово «война».

* * *

Господи, хто я перед Тобою?!
Бруд я та пил, чи я образ Твій, Боже?
Хто – божевільна від довгого болю
чи полум'я розуму мене тривожить?
Господи, хто я?! Яке моє слово?
В паніці перед війною загине?
Чи володію нормальною мовою,
я істеричка чи стала я сильною?
Господи, хто я: вчорашня химера
чи справжня я перед Тобою сьогодні?
Поки що наді мною не тріснула сфера,
хто я у світлі Твого Великодня?

Виктория Коритнянская

У людей примета есть…

Благая весть

– Благая весть! Благая весть! – ворвался в комнату ангел.

– В смысле – благая? – вскочил Бог. – Кто посмел?! Без меня?!

– Нет-нет, вы не поняли… – поспешно возразил ангел. – Она, конечно, благая, но не в том смысле, чтобы… – запнулся он, окончательно смутившись.

– Говори!

– В Одессе открылись пляжи, – выдохнул ангел.

– Все-таки открыли…

– Так точно, ваше святейшество…

– А ты чего лыбишься? – заметив счастливую улыбку на лице ангела, спросил Господь.

– Радуюсь за одесситов…

– Ну раз так, пиши! – протянул ангелу лист бумаги Бог. – Указ Властелина мира горнего и дольнего, Творца мироздания, и прочая, и прочая… Повелеваю! Ангела… тебя как звать-то?

– Наречен при рождении Константином.

– Костик, значит… – усмехнулся Бог. – Шаланды, полные кефали… – вдруг запел Он, но, спохватившись, продолжил: – Пиши: ангела Константина назначить старшим спасателем на пляжах Одессы. Ввиду минной угрозы оцепить пляж с моря, мины к берегу не подпускать, дежурство обеспечить круглосуточно, с тральщика не отлучаться! Команду наберешь из добровольцев, – добавил Господь, – ангелов двадцать, я думаю, тебе хватит!

– Но…

– Никаких но, Константин! А, чуть не забыл! – полез Господь в шкаф. – Держи! Благословляю! – вывалил Он перед ангелом купальные плавки, спасательные жилеты и дюжину тюбиков с солнцезащитным средством. – И помни, Константин, ни один человек до конца сезона не должен подорваться на мине! Вот тогда врывайся ко мне с криком «Благая весть!». Слышишь? Разрешаю!

Зачем ангелы делали новые звезды…

Каждую неделю Бог с ангелами облетал небо. Пролетали, конечно, они и по Млечному Пути.

– Что-то как-то темновато, ты не находишь? – окидывая взглядом небосвод, спросил Всевышний.

– Так время на Земле какое? Специально звезды на Землю сбрасываем, так сказать, в терапевтических целях… – ответил Верховный ангел.

– Зачем? – не понял Бог.

– Ну как? У людей примета есть: видят падающую звезду – загадывают желание, а потом ждут, верят, надеются…

– Да? И чего желают?

– Мира, чего ж еще…

На этом разговор закончился. Всевышний и ангелы вернулись домой, а вечером… Вечером из Божественной канцелярии Верховному принесли указ.

«Повелеваю, – говорилось в нем, – сделать новых звезд с избытком. Разместить их на небе и сбрасывать на Землю не меньше ста за ночь».

Утром на большой поляне закипела работа. Из подсобки вынесли, расставили большие столы, притащили с кухни скалки и формы, и когда повар – ангел Евгений – принес тесто, стали вырезать из него формочками звезды. Большие и маленькие, остроконечные и почти круглые, с пятью, четырьмя, тремя лучами… Хотели сделать звезду желтой – добавляли в тесто капельку морковного сока, красной – свекольного, а если звезда должна была быть белой, щедро посыпали ее сверху мукой…

Потом звезды пекли в огромных печах, и по небу плыл, разливался аромат пекущегося медового пряника… А затем на поляну наслали ветерок, и звезды на противнях остывали. А вечером, уже при свете свечей, украшали их солнечной искоркой. Ведь должны же были звезды ярко светить!

На рассвете ангелы полетели на Млечный Путь и там прикололи все звезды кнопками к небу. Каждую ночь они, как и велел Господь, сбрасывали их вниз, чтобы люди смогли загадать одно лишь, самое заветное для всех желание: «Пусть будет мир в Украине! Пусть будет мир!».

Александр Мардань

Такие вот причуды у войны

* * *

Когда «Шахеды», падая на голову, горят,
То люди, что под ними, говорят:
– Как хорошо, что близкие – далёко!
И то, что здесь не видит родных око…
На расстоянии нам близкие нужны.
Такие вот причуды у войны.

* * *

Чьи-то следы на песке,
Чья-то жизнь на волоске,
Чье-то дыханье горит на щеке,
Чья-то ладонь теплеет в руке,
Чей-то корабль не плывет вдалеке,
Чья-то мысль опять утонула в строке…

* * *

Под свинцовым небом златы купола,
Не единым хлебом жизнь всегда текла,
Было всегда Что-то, для чего живем,
Но Оно изменчиво, как солнышко с дождем…

* * *

Как приготовить вкусный взгляд
На море, берег, горизонт и рябь?
Кусочек солнца сквозь оконце
У берега подсветит донце,
Немножко северного ветра
Добавит на картину Некто,
А пару ложек серебра
Над ней рассыплют облака.
Булата цвет – тень облаков.
Плюс воздух – и пейзаж готов!

Володимир Крижанівський*

Я – доброволець

Справжні герої в уявленні письменників, сценаристів та режисерів усіх країн світу – це здебільшого якісь надзвичайні люди, суперагенти та нереальні генії. Саме про таких героїв зазвичай пишуть романи та знімають фільми, розповідаючи своїм співвітчизникам та всьому людству про дійсну звитягу.

Однак хто ж міг передбачити, що істинний героїзм світу покажуть не на сторінках книг чи у кінотеатрах, а в щоденних новинах про боротьбу українців за свою свободу та незалежність Батьківщини. Але про переважну більшість наших героїв мало хто знає, бо вони не вважають, що робили та роблять щось героїчне. Як свідчить історія, ті, хто, повернувшись з війни, кричать, що саме вони всіх тут захищали та кожного дня проливали кров за тих, хто лишився в тилу, здебільшого «воювали» далеко від фронту. Справжні герої, що винесли й досі несуть головний тягар цієї війни, завжди скромні та небагатомовні. Наші люди й самі того не очікували та й досі не визнають свою надзвичайність. Кажуть, просто робили те, що могли. Просто відчували, що це потрібно. Таких героїв тисячі й тисячі, та саме з їхніх біографій складається загальне уявлення про цю страшну війну. Багато з них живе серед нас, зовсім не хизуючись своєю справді героїчною біографією. Їх дуже складно умовити розповісти про себе, але ми все ж підготували декілька оповідань про цих справжніх героїв, які себе такими зовсім не вважають. Це буде серія нарисів з умовною та трохи шаблонною назвою «Герої серед нас».

---

* Полковник, редактор телерадіостудії Міністерства оборони України «Бриз».

Ігор – так кличуть нашого першого героя. Він навіть попросив не згадувати його прізвище.

Працює у комунальному підприємстві «Теплопостачання міста Одеси» з 2019 року та дуже любить свою роботу. Має професійну технічну освіту, після здобуття якої відслужив строкову службу у військах протиповітряної оборони. Аж ніяк не уявляв собі, що отримані у Збройних Силах навички знадобляться через двадцять років.

Він прийшов до свого районного ТЦК у березні 2022 року, через три тижні після початку війни, та, за його словами, зробив це заради безпеки своїх чотирьох дітей.

Працівники критичної інфраструктури за будь-яких умов мають виконувати свою роботу, адже ці підприємства циклічні та потребують повсякчасної присутності працівників. Тож у перший день повномасштабного вторгнення він прибув на робоче місце, де працював до середини березня. Ігор зварювальник з ремонту котлів. Роботи завжди вистачало: безперервно треба виявляти пошкоджені труби, міняти їх або ремонтувати. Тим часом Ігор вирішив для себе, що може бути корисним, захищаючи Батьківщину.

– Я пішов сам, це було моє рішення. Пішов 17 березня 2022-го. Багато хлопців моїх також пішли, їх уже взагалі немає тепер. То були близькі мені люди…

Як каже Ігор, пішов захищати Батьківщину, рідну Одесу та свою велику родину. Для себе вирішив: його діти мають бути у безпеці, а забезпечити її – саме його обов'язок. Хоча рішення далося нелегко.

– Я багатодітний батько! Четверо їх у мене. Старшому буде двадцять років, а найменшому три. У глибині душі ми всі боїмося, але то було моє рішення, і я до нього йшов свідомо.

Потрапив Ігор до тієї самої частини, де проходив строкову службу, адже потреба у людях, які мають навички служби у підрозділах ППО, зросла у рази. Структура ППО – складна, містить чимало підрозділів, котрі повинні мати серед іншого відмінну комунікацію для забезпечення безпеки повітряного простору та постійного моніторингу ситуації.

– Я сержант, командир відділення комутативного зв'язку. Ми виявляли повітряні цілі, які летіли до нас. Наша задача була сповістити південний регіон про повітряну тривогу, по-друге – сповістити, куди летять цілі. Далі по команді доповідаємо, що та куди летить: азимут, висота, швидкість – все, що потрібно, аби навести зброю та знищити цілі.

Сказати, що це напружена робота, – не сказати нічого. Чергування – ціла доба, і ці двадцять чотири години треба бути максимально сконцентрованим і уважним, адже від виконання тобою своїх обов'язків залежить бойова робота вогневих

груп, які будуть знищувати ракети й «Шахеди» на суші, у морі та повітрі.

– Спати хотілося завжди, втомлюєшся у будь-якому випадку. З самого початку було тяжко… Ну а потім звикаєш, як і всі люди. Людина призвичаюється до всього – і ти приходиш до цього. Хочеш ти чи не хочеш, ти мусиш це робити.

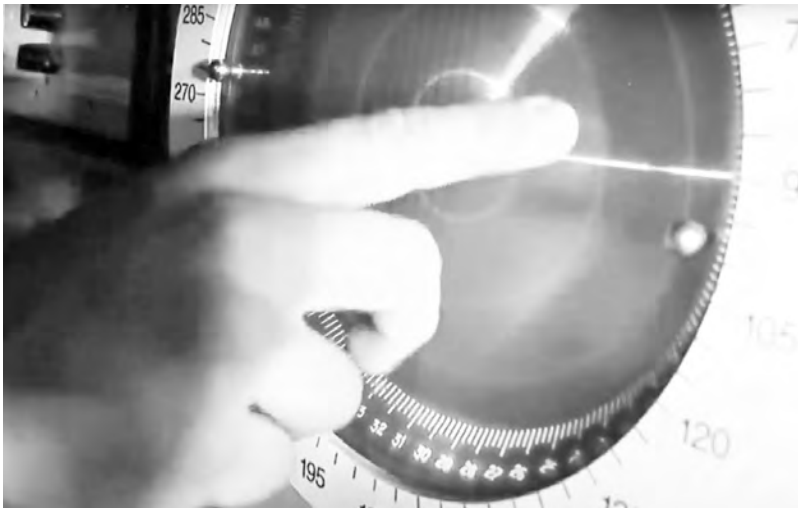

Долати труднощі завжди допомагали близькі та побратими.

– У мене в підрозділі були такі ж самі, як і я, дуже дорослі хлопці, всі добровольці. Та весь цей рік, який я був у ЗСУ, вони були поруч зі мною.

Ігор прослужив у ЗСУ понад рік, а потім вирішив повернутися до родини. Треба було допомагати дружині з дітьми. Та й на підприємстві таких фахівців своєї справи, як він, дуже бракувало. Тому на прохання його як багатодітного батька демобілізували. Потім коротка відпустка, невеличкий відпочинок після армії – і знову на підприємство.

– Мені дуже подобається працювати у своєму КП. Це мій колектив, і я радий, що я тут, на своєму місці.

Звідси вже нікуди, адже поруч надійні та чуйні колеги, а роботи на благо рідного міста завжди вистачає.

– Мені під час служби телефонували постійно, а мій цех підтримував мене завжди чим міг. Все, що мені було потрібно, вони знаходили та надсилали.

Майже два роки минуло, як Ігор повернувся з війська, проте у думках він ще й досі з побратимами.

– Воно взагалі тягне: ти розумієш, що мав би бути там, проте ти вже дома. Але я дуже сумую за хлопцями. Однак обставини життя такі, що доводиться бути вдома.

Ігор отримав статус учасника бойових дій, втім нікому про це не розповідає, як і про свої нагороди. Тож ми від себе кажемо: «Дякуємо тобі, Ігорю, за мужність на війні та працю в тилу! Слава Україні!».

Феликс Кохрихт

Что у нас нового?

Сбылся кошмар…
Пылает Привоз, в битых стеклах Бульвар…
Хрупка и наивна Охранная зона –
Бессильная против массивного дрона…
Фруктовый пассаж – модерновый типаж,
Одна из вчерашних под утро пропаж…
Гостиница слепнет, в куски фонари…
И взрывы Одессу трясут до зари…

Ночь на 24 июля 2025 г.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Одеса багато-культурна

22 Єлизавета Радішевська
Мультикультурність як одеська ДНК

Мультикультурність як одеська ДНК

Останнім часом одесити з цікавістю помічають, що, попри війну, обстріли та інші тяготи сьогодення, у місті з певною регулярністю відбуваються дуже яскраві, феєричні події, які дарують радість, підіймають настрій, відвертають від похмурих думок і, найголовніше, створюють у багатостраждальній Одесі святкову позитивну атмосферу. У Міському саду та на інших міських майданчиках танцюють сиртакі, вчаться японським бойовим мистецтвам, співають запальні циганські пісні та пригощають італійською піцою та вином. І все це в колоритних національних костюмах серед яскравих декорацій. Також у різних міських локаціях відбуваються художні виставки, літературні вечори, майстер-класи, присвячені культурним та історичним подіям у різних країнах. «Що це?» – запитують деякі городяни, які ще не розібралися, чому у певні дні Одеса стає то грецькою, то італійською, то ромською, то ще якоюсь.

А це мультикультурні тижні, які тепер регулярно проходять у місті. Кожен присвячено якійсь національності, що бодай колись мешкала в Одесі. Й це не спонтанні одноразові заходи, а продумана програма, покликана вкотре нагадати та підкреслити багатонаціональність та мультикультурність нашого міста, бо вони є основою його існування, своєрідною одеською ДНК. Адже всім відомо, що в різні історичні періоди сюди приїжджали та засновували тут поселення і греки, і німці, й італійці, і французи, і поляки, і болгари, і молдавани. З самого початку тут жили росіяни, українці та євреї. Люди різних національностей розвивали Одесу, робили свій внесок в її культуру та економіку, забезпечували їй процвітання. Про національні поселення кажуть і назви наших вулиць. В Одесі споконвіку були Французький та Італійський бульвари, Грецька,

Польська, Болгарська, Єврейська вулиці. З німецькою громадою у місті пов'язана назва Люстдорф. Загалом у багатонаціональності Одеси ніхто й ніколи не сумнівався.

Тож мультикультурні тижні – це те, що гармонійно випливає з історії та духу Одеси. Як і для чого вони замислювалися, як проводяться тепер та будуть розвиватися надалі, ми спитали у людини, якій належать і ідея цих заходів, і безпосереднє її втілення, – *директора Департаменту міжнародного співробітництва, культури та маркетингу Одеської міської ради Івана Ліптуги*.

– Ні в кого ніколи не виникало сумніву, що Одеса – місто багатонаціональне. То була така наскрізна тема незалежно від епох. Я почав працювати в Міській раді, коли вже розпочалося повномасштабне вторгнення, та ключовим питанням стратегії культурного розвитку міста з урахуванням того, що ми відмовилися від комуністичної та імперської спадщини, постала саме наша мультикультурність.

– А як взагалі формувалася стратегія культурного розвитку Одеси? Чи можна докладніше про те, що це таке?

– З моменту мого приходу на посаду директора Департаменту міжнародного співробітництва, культури та маркетингу на початку 2023 року в межах проєкту Європейського союзу ми почали працювати над розробкою культурної стратегії Одеси на десять років. Зібрали представників музеїв, бібліотек, театрів, креативної індустрії, проводили стратегічні сесії, аби визначити, що для нас важливо, як має розвиватися Одеса, та що нам робити з так званим одеським міфом, як його перетворювати. В принципі, ми цим опікувалися ще п'ятнадцять років тому, у 2010-му, коли працювали над брендингом Одеси. Але тоді все було інакшим – хоча вже у той час багато з сьогоднішніх питань стояли на порядку денному. Наприклад, чи варто далі популяризувати наше місто як «бандитську Одесу», а це була за тих часів найпоширеніша тема та найпопулярніша екскурсія, хоча такий образ вийшов скоріше з літератури та кіно, ніж із реального життя. Проте він набув такої поширеності, зокрема на пострадянському просторі, що більшість туристів саме це й хотіли про наше місто дізнатися. В принципі, цікавість до бандитської Одеси зберігається і тепер. І ті ж мешканці Івано-Франківська чи Тернополя, які приїжджають сюди, хочуть відчути саме такий одеський колорит. Тому під час стратегічних

сесій разом з Одеським бізнес-клубом, культурною інтелігенцією ми дійшли висновку, що від цієї теми треба поступово відходити та популяризувати Одесу в іншій якості. Ось так виникла ідея наголошувати на багатонаціональності та мультикультурності, позиціювати Одесу не як місто бандитизму, а як місто підприємництва. Тому що і бандитизм – це своєрідний наслідок економічного розвитку та успіху. Якби тут не було розвинутої торгівлі, транспорту та промисловості, тут не було б і приводу для бандитизму.

Основна ідея мультикультурних тижнів полягає в тому, аби ми не обмежувалися гаслом, що в Одесі проживає сто тридцять три національності, як це полюбляють робити різні чиновники, а насправді показали, що у нас і тепер багатонаціональне місто, й у кожного народу, який тут мешкає, як і раніше, є своя самобутня яскрава культура. А значить, кожному народу є що показати, чим заохотити городян і туристів.

Сьогодні для нас дуже важливо зберегти одеську культурну спадщину. Всі розуміють, що війна багато чого змінила, але ми не повинні плутати культуру, культурну спадщину з політикою, а тим паче спекулювати на болючих для людей темах. Оскільки посада зобов'язує мене зберігати культурну спадщину, ми намагатимемося її зберігати, а те, що втрачено, – відновлювати.

– Як тепер проходять мультикультурні тижні? Якими ви їх бачите у майбутньому?

– Якщо казати про практичний бік, Одеса завжди була сезонним містом. Сюди й за радянських часів, і вже за незалежної України туристи приїжджали лише влітку. Піковий сезон у нас зазвичай починався з кінця червня, коли всі школярі та студенти вже склали іспити, відгуляли випускні, та тривав до кінця серпня. 1 вересня місто порожніло. Решту року Одеса була недовантаженою. І тепер узимку навіть наявна інфраструктура працює на межі рентабельності.

Ще у 2013 році, коли ми як Асоціація туризму активно просували маркетинг та брендинг міста, ми вигадали такий бренд, «Одеса-365». Йдеться про календар подій, які мають відбуватися цілий рік. У цьому ключі мультикультурні тижні – саме те, що потрібно. Вони мають заповнити цікавими подіями більшу частину року.

До них долучається місцеве населення, вони привабливі для гостей. Таким чином ми цілий рік опікуємося чимось корисним, творчим. У нас в Одесі є основні свята, які традиційно проводилися до війни та приваблювали туристів. Це Гуморина, День міста, Різдво та Новий рік. Були ще заходи з сильними спонсорами, теж цікаві для гостей: кінофестиваль, музичний фестиваль «Odesa classic», джазові фестивалі. Це були такі події, на які приїжджали шанувальники з інших міст та навіть інших країн. Решта – це місцеві заходи, які Одесу не наповнюють. Внутрішній ринок в Одесі теж великий, але його недостатньо. Наше завдання – досягти того, щоб у місто повсякчас приїжджали гості.

Мету розвитку мультикультурних тижнів я бачу в тому, щоб вони стали справжнім народним проєктом, яким живе Одеса та який підтримують одесити. Щоб це були не просто заходи у Міському саду, організовані Департаментом міжнародного співробітництва за участю бібліотек та музичних шкіл, а щоб усе місто в ці дні жило якоюсь національною темою, щоб це стало одеською традицією.

Проте традиції, звісно, треба розвивати. Яким чином? Міська влада бере на себе ключові події тижнів, а решта одеситів підхоплює ініціативу. Це означає, що у ресторанах мають бути запропоновані національні страви, у музеях треба організовувати тематичні виставки. У торгових центрах – якісь перформанси у відповідному оздобленні та декораціях. Кожна крамниця, кожне кафе, кожен майданчик можуть робити щось на задану тему. У цьому мають брати участь усі, включаючи посольства, консульства тих країн, чиї тижні проходять, включаючи компанії, пов'язані з цими країнами. Ось тоді це все вишикується в якусь цілісну систему, і люди, які планують поїздку до Одеси, подивляться в календар подій та визначать для себе, коли їм цікаво приїхати та на що подивитися.

– Тобто дати проведення мультикультурних тижнів будуть чітко встановлені та завжди однакові?

– Ми хочемо, щоб так і було. Аби затвердилася будь-яка традиція, треба, щоб пройшла певна кількість років, щоб до неї звикли. 1 квітня також не завжди святкували в Одесі. Одеса ніколи

раніше, в епоху Ільфа та Петрова, наприклад, не вважалася містом гумору та ні в кого не асоціювалася з жартами. Це був сильний промисловий, культурний центр. Ніхто не казав, що Одеса – це анекдоти чи Гуморина. Це все виникло в шістдесятих роках минулого століття. Потім, до речі, цю традицію було перервано, а потому вона повернулася у вісімдесяті.

Місто – це такий простір, з яким треба працювати системно. Тому що в маркетингу територій дуже важлива комунікація, яка доходить до свого цільового споживача. Ця комунікація не спрацьовує за одну секунду. Навіть у торговому центрі, де, наприклад, підприємець відкрив нову точку, не буває так, щоб до нього одразу посунули люди. Споживачу треба спочатку дізнатися про щось, зацікавитися, ухвалити рішення. Те саме стосується й міста. Людина має дізнатися про якусь подію, їй має бути цікаво. Вона повинна спланувати поїздку. І важливо, щоб потім очікування збіглися з реальністю. Це доволі довгий процес, як і будь-який у маркетингу територій. Але якщо опікуватися ним системно, то рано чи пізно така робота принесе свої плоди.

– Як обирали, які саме національності будуть представлені на мультикультурних тижнях?

– Ми обирали ті національності, які точно представлені у нашому місті. Почали минулого року. У 2024-му пройшли болгарські, французькі, єврейські, німецькі тижні. Цього року ми розпочали у березні з грецького тижня, після цього були японський, ромський, італійський, французький тижні. У серпні ще запланований молдовський. Також у нас ще плануються турецькі та польські тижні. Підготовка до кожного бере час, сили, гроші. Ми хочемо, щоб як мінімум європейські національності, які мешкають в Одесі, завжди були представлені. Цим, окрім усього іншого, ми дякуємо нашим європейським партнерам за підтримку України у війні з Росією. До того ж у нас є міста-побратими, які активно надають допомогу Україні, й за це теж такий наш знак подяки.

У подібному форматі ніхто та ніколи ще такі заходи не проводив. Поки ще не можу стверджувати, що у нас усе максимально успішно, тому що бізнес долучається не дуже активно. Здебільшого це все тепер відбувається коштом зусиль міста та його комунальних підприємств. Проте у нас уже є домовленість із Південноукраїнським національним університетом імені Ушинського, його художньо-графічним факультетом, про присвячені різним країнам виставки картин у холі мерії. Але хотілося б, звичайно, щоб цим жило все місто. Хотілося б, наприклад, щоб якщо у нас італійський тиждень, то вся Дерибасівська була в італійських прапорах, у кожному ресторані пропонували якийсь італійський коктейль, брускетку. Музеї можуть знайти щось цікаве про італійських авторів. Музичні заклади – італійську музику.

Маркетинг територій – це складний процес, який не можна вести комусь одному. Його можна вести лише спільно, коли всі, хто є на цій території, звучать в унісон. Потрібно, щоби кожен усвідомив, що Одеса – наш спільний дім, і ми всі просуваємо його розвиток. Має бути єдине розуміння, куди ми йдемо, куди хочемо привести Одесу через десять-двадцять років.

– Тож все-таки: чи є консолідація навколо мультикультурних тижнів? Ви бачите зараз це об’єднання одеситів?

– Де б я не працював, завжди намагався об’єднати людей. Щоб усі єдналися заради якогось спільного результату. Для цього тре-

ба брати безпрограшні теми, мінімально суперечні. Коли береш якусь тему, погляди на яку діляться навпіл, ти не прорвешся. А мультикультурні тижні – це якраз така безпрограшна тема, інтуїтивно зрозуміла та проста, яка ні в кого не викликає відторгнення чи неприйняття. Її добре сприймають усі: що представники влади, що люди на вулиці, що іноземні партнери. Далі справа техніки та системності.

Будь-який проєкт, за який берешся, має бути стійким. У нас тепер це дуже модне слово – *стійкість*. Так от стійкість – це відповідальність того, хто за щось береться. Якщо ти сказав «А», бери на себе відповідальність сказати «Б» і так продовжувати протягом певного часу. Китайська мудрість каже, що добре зростає те, що зростає повільно. Ми не женемося за швидкими перемогами. Нам потрібні системні рішення, які працюватимуть і будуть витривалими незалежно від будь-яких змін. Такі тижні, як і кожний подібний процес, треба вибудовувати, щоб вони поступово обростали партнерами. Поступово покращувати їхню якість, наповнення. Перша реакція, звісно, дуже важлива. Людям це сподобалося. Далі наше завдання полягає в тому, щоб продовжувати, розвивати та нарощувати.

– Ми казали про чіткі дати, в які проводитимуться тематичні тижні. Їх уже визначено?

– Ми прив'язуємо культурні тижні до значних національних свят. Французькі, наприклад, завжди будуть 14 липня, до Дня взяття Бастилії. Грецькі були прив'язані до Дня незалежності Греції, 25 березня. Італійські – до Дня Республіки, 2 червня. І так усі. Нині культурні тижні ще у процесі наповнення. Їх має бути хоча б по два на місяць. Умовно це двадцять чотири тижні на рік.

І я ще раз хочу наголосити, що мультикультурні тижні – це частина загальної економічної та культурної стратегії міста, яка не руйнує сьогоднішнє уявлення про Одесу, а підкреслює нові грані її буття. Вони добре та природно сприймаються і городянами, і гостями.

Інтерв'ю вела Єлизавета Радішевська

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Одеський календар

32 **Катерина Єргєєва**
Приморський бульвар

36 **Алена Яворская**
Приморский бульвар в литературе

63 **Андрій Красножон**
Археологічні розкопки Хаджибейського замку на Приморському бульварі

Катерина Єргєєва

Приморський бульвар

Опять иду по лестнице воспетой,
А эскалатор оставляю в стороне,
И весь бульвар одним большим букетом
Одесса милая протягивает мне.
Ее походка так надежна и легка,
Ее улыбка всем понятна…

Юрий Михайлик

Є в Одесі чудова традиція – 2 вересня святкувати день народження міста. Саме до цієї дати в 2002 році вперше було випущено Одеський календар, який починається з вересня поточного року і закінчується серпнем наступного. Перші випуски календарів були присвячені Саду скульптур Одеського літературного музею, містам-побратимам Одеси; а через деякий час, у 2007 році, з'явилась ідея присвячувати календар одній з вулиць Одеси. Оскільки в процесі роботи над ним матеріалу з фондів музеїв, з приватних колекцій, з фондів бібліотек накопичується багато, до календаря традиційно видається буклет, в якому представлені результати кропіткої дослідницької роботи, які не увійшли до календаря.

Останній календар попри карантин був презентований у вересні 2021 року (присвячений вулиці Базарній). Усі проєкти на тему Одеського календаря впродовж дев'ятнадцяти років були реалізовані у співдружності між Одеським літературним музеєм, АТ «ПЛАСКЕ» та Всесвітнім клубом одеситів.

Повномасштабна війна в Україні, на жаль, на певний час перервала цю традицію. Але цьогоріч звичай оновлено за під-

тримки Одеської міської ради. Двадцятий, ювілейний номер календаря присвячений дійсно королівській частині Одеси, а саме – Приморському бульвару.

За ці роки календар став бажаним подарунком як для мешканців Одеси, серед яких багато поціновувачів історії, які колекціонують календарі, так і для гостей міста, бо календар не лише висвітлює краєзнавчі родзинки міста, але є й теплим освідченням в любові Одесі.

Одеський літературний музей висловлює щиру вдячність за підтримку та довіру до проєкту «Одеський календар» Одеській міській раді, АТ «ПЛАСКЕ» та Всесвітньому клубу одеситів.

Є така вулиця в Одесі – навіть не вулиця, а бульвар, яка концентрує всю історію міста: від вкритої сивиною античності до динамічної сьогоденності. Затишні алеї з розкішними каштанами та платанами, які влітку створюють густу тінь, величні пам’ятки архітектури, скульптури, розкішна панорама моря та порту, що відкривається з високого схилу! Бульвар недарма називають одеськими Єлисейськими Полями.

І справді, схожість є, ось тільки морської панорами на Єлисейських Полях немає.

Процес формування Приморського бульвару дещо парадоксальний: від давньогрецького селища через турецьку фортецю Єні-Дунья – до найвишуканішого простору Одеси.

Наприкінці XVIII – на початку XIX століття на місці майбутнього бульвару були казарми та склади з зерном та сіллю. З часом, у 1814 році, коли Одеса зазнала страшенної епідемії чуми, вздовж майбутнього бульвару було споруджено будівлю Карантину. Жодна людина, яка приїздила до Одеси морем, не могла обійти Карантин, а герцог Рішельє нарікав, як же важко примушувати мешканців Одеси дотримуватися заходів карантину.

Якщо зазирнути в глибоку сивину століть, то перші поселення на території сучасної Одеси з'являються ще у V столітті до нашої ери. Тут селилися греки-колоністи, вихідці з античного міста Мілет. В перші століття нашої ери на цих землях оселяються слов'янські племена. У XV столітті тут виникає поселення Коцюбіїв (Гаджибей). У другій половині XVIII століття турки-османи будують фортецю Єні-Дунья, яка, за даними археологів, була розташована приблизно вздовж сучасного бульвару – від Воронцовського палацу до пам'ятника Рішельє.

У 1820 році граф Михайло Воронцов придбав земельну ділянку в пана Куліковського, і з часом побудував на ній свій палац. Цей момент і можна вважати символічним народженням бульвару. Проєкт бульвару як такого був запропонований французами: архітектором Франсуа Шалем та інженером Карлом Потьє в 1822 році. Через деякий час бульвар був частково оновлений за проєктом архітектора М. Бугайського.

Період формування архітектурного ансамблю бульвару – середина-кінець 1820-х років: саме в цей час тут один за одним зростають розкішні палаци та будинки заможних жителів.

У середині XIX століття бульвар стає однією з найбільш фешенебельних вулиць Одеси. Від початку своєї архітектурної забудови елітарний, орієнтований на аристократичних та заможних мешканців міста, бульвар був позбавлений місць торгівлі та підприємств.

Багато разів бульвар змінював назви, причому деякі пропадали та потім верталися. Так, у 1827-1831 роках він називався Новим, у 1857-1877-му – Міським, у 1877-1920-му та 1941-1944-му – Миколаївським, у 1920-1941 – Фельдмана, в 1831-1857 та з 1944 до сьогодення – Приморським.

Наприкінці XIX століття значну кількість будівель на бульварі було перебудовано. Саме тоді він набуває такого вигляду, як сьогодні.

Старожил міста, історик та публіцист Олександр Дерібас писав: «Широкий та багатолюдний Приморський бульвар. Перед поглядом тих, хто гуляє, розстилається порт та відкрите море».

Алена Яворская

Приморский бульвар в литературе

Наброски

В начале двадцатых годов прошлого века ходил в Одессе такой анекдот:

Приезжий из Харькова подзывает извозчика и командует

– На бульвар Фельдмана.

– Куда?

– На бульвар Фельдмана.

– Куда-куда?

Пассажир, раздраженно:

– На Николаевский бульвар.

Извозчик задумчиво:

– И кто б мог подумать, что покойный император был евреем…

Итак – бульвар Николаевский, Фельдмана, Приморский. В воспоминаниях Василия фон Роткирха приводится еще одно название – Ришельевский. Самое красивое название, жаль, что больше никто и нигде его не упоминал.

Это первое, что видели путешественники, подъезжающие к Одессе с моря.

А те, кто подъезжал через городские заставы, шел смотреть, что такого есть в новом городе. Одним из первых описал бульвар в 1810 году князь Иван Долгорукий в книге «Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда»:

«Против рядов устраивается бульвар. Градоначальник здешний (герцог де Ришелье. – **А. Я.**) превеликий охотник до садов

И.М. Долгорукий. 1782 г.

и пристрастен к здешним растениям: он с особливым тщанием требует, чтоб по некоторым улицам и перед домами рассаживали деревья; многие принялись с успехом и украшали бы очень город, если бы пыль не портила зелени: все листы ею покрыты так, что трудно свежий цвет разглядеть».

Николай Мурзакевич в «Одесской старине» писал, что бульваром Одесса обязана Михаилу Семеновичу Воронцову, и достаточно иронично отзывался о памятнике Дюку:

«...вокруг города была построена при земляном редуте тоже казарма, продержавшаяся только до 1823 года, когда прибывший <...> граф (впоследствии князь) М.С. Воронцов сделал окончательное распоряжение о сносе казармы и о разведении на ее месте бульвара, с раздачею мест желающим под застроение их хорошими домами. Таким образом явилась прекрасная линия роскошных домов <...>

Полукруглая площадь, разделяющая бульварную улицу и самый бульвар на две половины, украшена в 1827 году бронзовою статуею герцога Э.О. Ришелье работы академика Мартоса, к сожалению, несообразно с климатом представившего европейского генерала в римской тоге, берете и со свитком бумаги в руке».

В 1828 году побывал в нашем городе англичанин Эдвард Мортон. Бульвар описан в его книге «Одесса, какая она есть»:

«Новый бульвар имеет чрезвычайно выгодное местоположение и прекрасный облик. Его протяженность составляет около полумили. Еще недавно здесь стояли разрушенные казармы и дома для бедноты. Но со временем внешняя красота и практические преимущества этого места были должным образом

оценены состоятельными одесситами. Сейчас бульвар застроен одним рядом домов с видом на море. Большинство из них имеют внушительный вид, и если бы соблюдался единый регулярный план застройки, то образовался бы великолепный архитектурный ансамбль. Но каждому человеку, взявшему здесь участок, разрешено было строиться по своему вкусу, в результате чего появились строения различной высоты, размеров и назначения.

В том числе и склад зерна! Возле него происходит постоянная загрузка или разгрузка фургонов, что создает вечные неудобства живущим поблизости горожанам. В центре бульвара на высоком пьедестале из красного гранита установлена бронзовая статуя герцога де Ришелье – заслуженная дань любви и уважения жителей Одессы покинувшему их губернатору. Но памятник так плохо выполнен, что, как говорят, имеет сходство с кем угодно, но только не с герцогом. Широкий путь для карет пролегает рядом с домами. Вдоль него высажены ряды молодых акаций. Образовавшаяся между ними аллея покрыта песком, взятым на морском берегу.

В северо-западной части бульвара находится новый дом графа Воронцова. <…> Это большое светлое здание, окруженное английским садом. В качестве ограды установлена красивая литая решетка работы петербургского мастера Бэрда (это первая металлическая ограда в Одессе). С противоположной стороны от парадного входа расположены графские конюшни. Дворец, впрочем, имеет один существенный недостаток, а именно: расположен так низко, что с бульвара видна только верхняя его часть, отчего создается впечатление, что он подтоплен».

Сравним впечатления путешественников 1830-х годов. Восторженный Иван Бороздна замечает: «Приморский бульвар – истинно очаровательное место: он любимое гульбище одесских жителей и путешественников». Это в прозе. А «Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма» – его «письма в стихах» – объясняют очарование бульвара, точнее, дам, прогуливающихся там:

Мы шли, бывало, на бульвар,
Где под навесами акаций
Бессмертный Ришелье стоит
И зорко на море глядит!

Там видел я и Муз, и Граций,
Перелетавших предо мной
Неуловимою мечтой!
Там мне встречались: и гречанка,
Афин прекрасная беглянка,
И дева Тибрских берегов,
И прелесть тамошних краев.

Ему вторит Владимир Бенедиктов в стихотворении «Одесса»:

А бульвар? – Приволье лени,
Где сквозь внешний аромат
По ковру вечерней тени
Ножки легкие скользят.

А вот Павел Морозов описывает не прелести дам, а красоту бульвара:

«Нельзя также без удовольствия смотреть на Одессу, подъезжая к ней от Николаева: в этом случае взор, устремленный к западу, останавливается на красивых домах Приморского бульвара, на лесе мачт, и пленяется разнообразными видами залива.

Не в дальнем расстоянии от Карантина находится место, которое одесские жители с гордостью показывают путешественникам: оно известно под названием Приморского бульвара. Представьте крутую гору, подошва которой омывается морем, а вершина служит основанием ряду огромных домов, выказывающихся из-за аллей белых акаций, и вы будете иметь понятие об этом превосходном гульбище. Если хотите дать более точности картине, нарисованной теперь вашим воображением, озарите оную блеском полуденного неба, и пускай под вашею кистью родятся группы гуляющих, красивые экипажи и великолепная поверхность моря, усеянная судами разных наций.

Примечательнейшие здания Одесского бульвара – дом графа Воронцова и дом Присутственных мест. Жилище начальника Новороссийского края стоит не рядом с прочими домами, но выдается к морю и соответствует средине аллеи белых акаций. В симметрии с домом графа Воронцова строится

здание весьма красивой архитектуры: оно посвящено гению, покровителю Одессы – всемогущей торговле: здесь будет помещена биржа».

Но дадим слово и самим дамам, чьи ножки легко порхали по бульвару.

Олимпиада Шишкина и ее спутницы «с полным восторгом насладились прохладным морским воздухом и очаровательною картиною древнего Понта с балкона «Петербургской гостиницы», над славным здешним бульваром из белых душистых акаций, к сожалению, давно отцветших», – так писала она в своих «Заметках и воспоминаниях путешественницы» в 1845 году.

Живые картины бульвара в повести «Теофания Аббиаджио». Ее автор – русская Жорж Занд Елена Ганн-Фадеева.

«…густые аллеи бульвара, опушая край обрыва гирляндами цветущих деревьев и кустарников, тянутся до другого здания, не огромного в размерах, но изящного по архитектуре, и длинной галерее с колоннами, которая составляет нечто общее с первой. Посреди бульвара на площадке стоит бронзовая статуя, изображение строителя города; сирень, черемуха, акация и дикая олива разливают упоительный аромат в воздухе; в их ветвях вечно играет освежительный приморский ветерок; а внизу, у двух гаваней, колеблются суда всех наций, чернеют, как безлиственный лес, ряды матч и канатов, порой белеют паруса только что прибывших кораблей, клубятся облака дыму из труб пароходов и пестрые флаги реют разноцветными лентами в воздухе.

Едва начинало вечереть. Горожане толпились на бульваре, меж ними бегали отдельными рядами италианские артисты; курили сигары, порою щебетали какой-нибудь речитатив и громко разговаривали, жестикулируя, как на сцене. Музыка, прогремев торжественный полонез, который, как отзвук вечности, раздается неизменно на одесском бульваре многие и многие годы, заиграла столь же постоянный вальс…»

Подробнее всего живописал бульвар и все события, с ним связанные, Осип Чижевич в «Записках старожила»:

«В 1836 г. кончалась постройкой колоссальная бульварная лестница. Нижняя часть Николаевского бульвара представляла

скалистый обрыв. Вблизи моря с левой стороны от лестницы торчали скалы, на которых раздевались купающиеся.

Памятник Дюка де Ришелье уже стоял на теперешнем месте. Возле него ежедневно скоплялась толпа приезжих мужиков-чумаков, считавших долгом пойти поглазеть на Дюка. Однажды в толпе нашелся грамотный остряк. На вопросы чумаков, почему это Дюк в левой руке со стороны городского дома, в котором находились присутственные места, держит сверток бумаг, а правою рукою указывает на море, – остряк объяснил, что Дюк говорит: «Як маєш там судиться, то лучше в морі утопиться».

Осип Чижевич

О том, что у чумаков была традиция смотреть на памятник, писал Юзеф Дунин-Карвицкий в «Воспоминаниях волынца»: «Приехав в Одессу и ссыпав пшеницу в купеческий хлебный амбар, чумаки отправлялись на Старый базар, чтобы за пару польских злотых купить рожков или так называемого святоянского хлеба в качестве гостинца для детей, а позже в обязательном порядке большой толпой шли на красивый городской бульвар посмотреть на море и на памятник герцогу Ришелье, основателю Одессы, которого все называли Дюком» (перевод Стеллы Михайловой).

Одесские легенды сохранили и такой отзыв чумаков о памятнике Ришелье: «Стоїть там якийсь гадюк з трьома дочками» (горельефы с трех сторон памятника).

Вернемся к воспоминаниям Осипа Чижевича. Обстрел Одессы во время Крымской войны:

«Биндюжники, подвозившие снаряды на волах, бросили биндюги и убежали. Нашлись, однако, смельчаки, студенты Диминитру,

Пуль и Скоробогатый, впоследствии георгиевские кавалеры, которые сбежали по бульварной лестнице и под градом бомб подошли к биндюгам и отвезли снаряды к Щеголеву на батарею.

Понятно, что бульвар и ближайшие улицы были пусты, только несколько военных по службе и любопытных, в том числе и я, выглядывали из-за углов домов на все происходившее. Но когда одно ядро попало в пьедестал памятника Ришелье и осколки рассыпались по площади, то мы упрятались совсем в переулок. Было очевидно, что неприятель не желал разрушить города. <…> Получив от военного губернатора Крузенштерна поручение освидетельствовать повреждения для определения убытков частных лиц, я нашел, что на бульваре более других пострадал дом князя Воронцова. В канцелярию генерал-губернатора и дом Маразли тоже попало несколько ядер. В доме Столыпина (потом – графа Строганова) ядро, пробив стену и прыгая в зале по паркету, попортило его, а также повредило зеркала и мебель. В «Лондонскую» гостиницу, принадлежавшую Каруте, попало несколько ядер, наделавших много вреда».

Есть несколько анекдотических историй о похищении пушки, стоявшей на бульваре. По одной – ее вывезли за город чумаки, которым заплатил за это неизвестный шутник. Вторая – о поисках свидетеля похищения. Объявлена награда. Приходит некто, заявляющий, что может за вознаграждение указать свидетеля. Получив вознаграждение – указывает на памятник Дюку.

Впрочем, тот же Чижевич рассказывает со слов истинного виновника и называет его фамилию – Иван Захарович Постиников:

«– Сижу это, знаете, я, – слегка и презабавно пришептывал он, рассказывая это мне, – в этой библиотеке, и досада такая разбирает, особенно когда эта проклятая пушка на бульваре в полдень грянет (Полдень возвещается и до сих пор в Одессе выстрелом из пушки, стоящей против монумента герцога де Ришелье. В ту пору знак к нему подавался из дома графа Воронцова по находившемуся там хронометру. – **Прим. автора**) <…> И возымел я к этой пушке ненависть лютую; погублю тебя, шельма, решил я это, знаете, внутренне. Вот я этак ночью, часу в третьем, и отправился на бульвар; кол, знаете, на котором она на цепи с замком привязана была, вытащил совсем из земли, ухватился за эту

цепь и потащил на двух ее колесах вдоль бульвара в биржевой сад. А там, помните, одно только название, что сад; пустырь с кое-какими акациями, бурьяном да колючками поросший. Я ее в этот самый репейник густой-прегустой, в самую чащу, и ткнул; руки даже себе наколол… <…>

Александр Андреевич Шостак, полицеймейстер доносит о происшествии: «Необыкновенное, мол, обстоятельство – пушка с бульвара пропала». – «Как пропала?» – «Так и пропала, ваше сиятельство, не могут отыскать»… Тут старик мой пришел в такой гнев, что я чуть со стула моего не свалился; накричал на Шостака самым ужаснейшим манером, хрипит даже от злости! – «Отыскать, отыскать и узнать непременно, кто позволил себе это сделать и с какою целью». – «Я уже распорядился», – говорит Шостак совсем уже перепуганным, слышу, голосом. А тот ему на это: «Я ваше распоряжение после этого происшествия в грош не ставлю; я сам наряжу следствие. Posnikof, come in!..» Вот тебе и раз! Однако я ничего, обдернулся, вхожу: «Что прикажете, ваше сиятельство?». А у него даже губы дрожат. «Вот, – говорит, – что позволяют себе делать в городе, пушка с бульвара пропала!» Я повел очами к небу, развел руками и тут же головою поник: ужасно, мол, ваше сиятельство! – «Наряжаю тебя произвести строжайшее следствие по этому бесчинству»… <…> Я опять вздохнул из всей груди и приложил руку к сердцу, – как это, мол, ни тяжело мне, но я на все готов для исполнения воли вашего сиятельства. <…>.

– Что же, – перебил я на этом месте Ивана Захаровича, покатываясь со смеху, – вы так действительно и производили следствие, и успешно?

– По всем правилам искусства. Все начальство к следствию привлек: полицеймейстера, коменданта, градоначальника, начальника инвалидной роты, управляющего таможнею и карантинное начальство; бланки себе особенные велел отлитографировать с заголовком: «Чиновник по особому поручению его сиятельства главного начальника края, производящий следствие по делу о пропаже с одесского приморского бульвара сигнальной пушки»; трех писарей из канцелярии вытребовал, по шестидесяти нумеров исходящих в день выпускал.

–И нашли виновного?

– Остался неизвестен.

– А пушку?

– Я же сам ее дня через два из биржевого сада обратно притащил и на место поставил, только жерлом не к морю, а прямо направив его на люк бронзового дюка: берегись, мол, неравно выпалю!»

Осип Рабинович

Бедный Дюк! Даже приехавший в Одессу реб Хаим-Шулим Фейгес сомневался в его существовании: «Прежде всего он велел везти себя на бульвар. Доехав до монумента, реб Хаим-Шулим, не слезая с бриченки, внимательно его осмотрел. «Да, Дюк (Так в простонародии называется статуя герцога де Ришелье.) действительно стоит», – сказал он про себя тихо, слез и стал на бульварной лестнице. Вперив глаза в гавань, усеянную мачтами, он опять произнес шепотом: «Да, корабли настоящие».

Это из повести Осипа Рабиновича «Как реб Хаим-Шулим Фейгес путешествовал из Кишинева в Одессу».

Сегодня благодаря переводам Стеллы Михайловой мы можем прочесть и впечатления польских путешественников. Юзеф Игнаций Крашевский написал книгу «Воспоминание об Одессе, Едисане и Буджаке». И бульвар в его дневниках – живой, шумный, многоплеменной и многоязычный:

«17 июля 1843 года. Бульвар был заполнен евреями в их черных одеждах. По пятницам и субботам он служит им местом прогулок.

Большая часть евреев и евреек уже одеваются, как все остальные жители. Ермолки видны только у стариков. О происхождении евреек догадываешься лишь по какому-то смоделированному ими головному убору, который не так выделяет их, как наших еврейских женщин, – жемчуга, накладки и другие обычные принадлежности.

Еврейские дети из местной школы, взбираясь на пьедестал памятника Ришелье, читали по слогам надписи на нем.

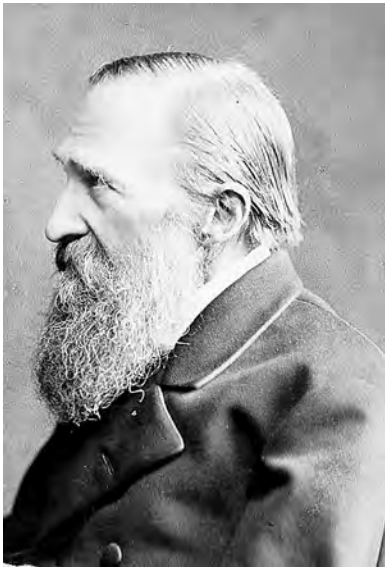

Юзеф Игнаций Крашевский

18 июля 1843 года. Вечером пробежался по бульвару. Оживлял его новый наплыв людей, новое воскресное движение. Два раза в неделю играет военная музыка у памятника Ришелье. В это время на площади перед ним собирается много экипажей, бульвар заполняет огромная толпа прохаживающейся публики высшего общества и среднего класса. Тут наверняка встретишь знакомых (если они у тебя есть), тут самые последние наряды и самые модные шляпы. Толчея иногда бывает такой сильной, что, только постоянно помогая себе локтями, можно протолкнуться через эту двигающуюся и разноцветную толпу. Военные, иностранцы, морские офицеры, женщины, старики, дети, подростки – все живо беседуют, живо прохаживаясь вдоль бульвара. Мужчины, как везде, так и здесь, курят сигары <…>.

Два раза в неделю в вечерние часы бульвар является сосредоточением лучшей части городского населения. В другие дни лишь редкие прохожие, играющие здесь дети, отдыхающие старцы и няньки с детьми на руках выходят поглядеть на зеленое море. Но из этой толпы, которую здесь собирает обычай, скорее даже мода, а не потребность прогулки и красивого вида (ибо почему же так мало здесь людей в будние дни?), никто на море не смотрит, все только друг на друга. Перекрещиваются разговоры, подобно разговорам у подножия Вавилонской башни.

– Come sta, signore? Buongiorno!

– Wir fuhren bis spät in die Nacht hinein, mussten aber doch endlich einkehren, denn so eben…

– La mer, madame, la mer, comment la trouvez-vous ? Merveilleux, n'est-ce pas ?

– A pszenica tylko po dwanaście. Jaka? Biała. Ja mam czerwoną…

– Spodziewają się jednak… Jak się masz? (Это наши.)

– Как поживаете, Иван Александрович? В добром ли здравии?

– Слава Богу!

– How do you do, my dear?

А грек прерывает на новогреческом, а турок на турецком, а караим на татарско-ногайском, а черкес на одном из многочисленных диалектов Кавказа. И бог знает на каких еще разных национальных языках!»

Похожа ли Одесса на американские города? Да, если верить Марку Твену. И он же опозорил на весь мир скупых одесситов – со слов оставшегося неизвестным экскурсовода (В этот раз слава Герострата безвестному одесситу не досталась. Да и был ли рассказчик одесситом? Очень сомнительно!):

«…бронзовая статуя герцога де Ришелье, внучатого племянника прославленного кардинала. Он стоит над морем на широком красивом проспекте, а от его подножья вниз к гавани спускается гигантская каменная лестница. В ней двести ступеней, каждая пятидесяти футов длиной, и через каждые двадцать ступеней – просторная площадка. Это великолепная лестница, и когда люди взбираются по ней, они кажутся издали просто муравьями. Я упоминаю об этой статуе и лестнице потому, что у них есть своя история. Ришелье основал Одессу, отечески заботился о

Марк Твен

ней, посвятил ей свой изобретательный ум, умел мудро рассудить, что послужит ей на благо, не скупясь отдавал ей свое богатство, привел ее к подлинному процветанию, так что она, пожалуй, еще сравняется с величайшими городами Старого Света, на собственные деньги выстроил эту великолепную лестницу и… И что же?! Люди, для которых он столько сделал, равнодушно смотрели, как он однажды спускался по этим самым ступеням – он был стар, беден, у него ничего не осталось, – и никто не помог ему. А когда много лет спустя он умер в Севастополе, почти нищий, всеми забытый, они устроили собрание, щедро жертвовали по подписке и вскоре воздвигли этот прекрасный памятник – подлинное произведение искусства».

Вернемся к польским путешественникам. В 1872 году польский еженедельник «Tygodnik ilustrowany» посвящает нашему городу большую статью.

«Есть в Одессе также и биржа, так как биржа – это святыня купцов, а из купцов состоит этот город. Это очень красивое здание является делом рук архитектора Боффо и располагается в самом оживленном месте города – на бульваре. <…>

Если бы не пылевые бури и ветра, господствующие в этих местах, если бы меньше было позерства, которое можно увидеть на улицах и в ежедневной жизни, и если бы, наконец, было бы больше просвещенности среди слоев местного общества, то Одесса, несомненно, занимала бы не последнее место среди европейских городов.

Бульвар, с которого к морю устремляется лестница, является самым поэтическим местом. Все жители города устремляются сюда вечером, чтобы порадовать себя чудесным видом звездной ночи».

О привычке – вернее, традиции одесситов гулять на бульваре и назначать здесь свидания писали многие. Одно из первых описаний Одессы в украинской литературе принадлежит Ивану Семеновичу Нечуй-Левицкому. В повести «Над Чорним морем» именно на бульваре встречаются герои. И почти вся глава описывает жизнь бульвара – кофейни, оркестр, толпы гуляющих. И упоминаются впервые не только акации бульвара, но и чинары – они же платаны, дерево-бесстыдник:

«Паничі дійшли до широких кам’яних сходів, що спускаються з спадистої невисокої гори, неначе широке розстелене полотнище.

Иван Нечуй-Левицкий

Всюди по сходах вештались пани з простирадлами в руках, обвитих ремінцями, панії з гарненькими плетеними кошиками в руках, з котрих витикались вишивані рушники та тонкі простирадла. На верхніх східцях вгорі сиділи густими рядками няньки з дітьми, мамки та усякі міщани, неначе кури на сідалі. Паничі вийшли на верх сходів, неначе вилізли на якусь башту: вони аж обливались гарячим потом.

– Сідаймо тут коло кофейні та нап'ємось чаю, – сказав Мавродін, – нема спроможності йти додому.

– То й сідаймо, – обізвався його товариш Комашко, одсапуючи, – в мене усе тіло розімліло.

Вони сіли коло столика, що стояв з самого краю недалечко од сходів, коло самісінького кам'яного низького парапету. Парапет стояв над мурованою стіною, а під стіною на терасі гори коло самісіньких сходів розстелявся парк з миршавих акацій; в садку жовтіли доріжки й стежки, що вилися до літнього дерев'яного театру. Комашко впав на стілець, сперся на широкий мурований парапет і дивився вниз на терасу, засаджену акаціями, на людей, що вештались внизу по стежках. Мавродін покликав служника, котрий вибіг з кофейні, гарної, як мавританська капличка. Слуга приніс чай. З-під напнутої над столиками та стільцями парусини було видно усей бульвар понад горою, на котрому вешталась подекуди публіка. Через парапет було видно усей залив, широку далеч синього моря, обидва порти; з одного боку заливу було видно плисковату Пересип над морем, з другого боку заливу піднімалась висока гора Ланжерон, котра вганялась в море.

<…>

– Оце перейшла бульвар, та як глянула на убори одеських дам, то трохи не осліпла! – сказала Саня. – Рябо, червоно, зелено, жовто, синьо й усяково. Йде проти нас здорова огрядна купчиха єврейка. Пописана й помальована, неначе індійський ідол. Я на її постаті налічила вісім кольорів! Подумайте собі: сукня ясно-червона, накидка темно-зелена, на шиї разок товстих круглих коралів і золотий здоровий медальйон на товстому золотому ланцюжку, ще й зверху рожева стрічка з довгими кінцями до пояса; на грудях синя стьожка: через усі груди до пояса теліпається золотий ланцюжок, а серед грудей зверху на ґудзику вона причепила золотий годинник, неначе орден якогось індуського лева або тигра. На голові чорний парик з начосами, а на парику копиця жовтих та червоних рож, а зверху стримить чорне перо. Прикиньте до того білі черевики з срібними застібками – і вийде американський парадовий індієць! Ну і вподоба в убранні в тутешніх дам! неначе в Константинополі, абощо.

– Мішанина східних та й європейських рас – мішанина й європейського з турецьким, – сказав Комашко.

<…>

На бульвар налинула публіка, неначе полились хвилі з моря. Народу натовпилось такого багато, що ледве можна було протовпитись. Прислуга в кофейні бігала, вешталась, мов несамовита; в її руках ніби літали стакани з чаєм та кофієм, з кухлями пива, з тарілками мороженого.

<…>

Небо над морем неначе жевріло. Почало сутеніти. На бульварі засвітили газове світло. Світ залив бульвар, кофейню, сходи. Публіки набралось сила. Коло самих сходів в дерев'яному кіоскові заграли військові музики. Купи людей ніби стрепенулись. Розмова стала голосніша й чутніша, ніби десь загув рій в улику, стривожений людською рукою. Усе суспільство повеселішало. На невеличкому плацу коло музик стовпився народ, неначе на ярмарку. По алеї сунулась така густа, ніби суцільна маса народу, що й протовпитись було трудно. Бульвар для гуляння дуже малий на Одес.

Довгими рядками товпились без смаку убрані смугляві дами, гостроносі, з східніми грубуватими пружками лиця. Подекуди рябіли ясні костюми українські, мішані з смугастими молдавськими

та болгарськими. На заливі, в закутку коло берега, ще лисніло рожевим світом широке плесо. Море стало вже чорне. Воно ніби дрімало, засипало. В обох портах заблищало на кораблях світло. Залив згодом став ніби вкритий здоровими зорями. Далеко-далеко на ріжку в карантинній пристані тихо повертався ліхтар на маяку, кидаючи на море, на порти то ясно-червоний, то зелений, то синій, то жовтий світ.

Внизу за парапетом бульвару, з садка, що розрісся по терасі, заблищали газові ріжки. Вгорі на бульварі, внизу в садку, в портах і далеко на морі – скрізь лилося багато світу, перемагаючи догоряюче червоне небо. Надворі стало свіжіше. З моря потягло тонкими пахощами морської води. Скрізь світ, блиск, шум, гам, гомін, веселість! Гук оркестру зверху на бульварі перебивав гук музик внизу, коло літнього театру. Все це зачіпало й ворушило нерви. Люде забували турботи дня, клопоти життя. Наші знайомі панни та паничі довго сиділи й балакали. Усім було гарно, приємно й весело. В очах у всіх світилась радість; то був час спокою, спочинку.

<…>

Несподівано схопився з моря вітер. Засипаюче море неначе зітхнуло й дихнуло міцними грудьми на берег. Вітер дмухнув на бульвар. Широкі полотнища парусини заметлялись над столами та головами публіки. Парусина бахкала, надувалась, коливалась, неначе хотіла зірватись з шнурів. Акації й чинари зашелестіли, газові ріжки замиготіли. Стрічки на дамах заметлялись. Подекуди злітали брилі з голів і падали на публіку. Публіка заворушилась і почала розходитись. І знов вітер несподівано впав так швидко, як і схопився, неначе море позіхнуло раз, другий спросоння та й знов заснуло».

О привычке одесских дам прогуливаться по бульвару писал Александр Куприн в рассказе «Акация»: «Она считает признаком хорошего тона ходить каждый день на Николаевский бульвар или на Дерибасовскую и толкаться там бесцельно в человеческой тесноте и давке три или четыре часа подряд, щебеча и улыбаясь».

Правоверные евреи в конце XIX века утверждали, что за сто двадцать верст от Одессы уже начинается геенна огненная, и евреи Одессы отходят от заветов предков. Так считает и герой романа Шолом-Алейхема «Фишка хромой»:

«– Послушай, Ионтл! – сказал я ему однажды, когда он мне здорово намял бока, указывая издали на бульвар, по которому гуляло множество людей и к которому он, как я заметил, почему-то не решался подойти поближе. – Ничего не скажешь, Одесса, конечно, город красивый… Жаль только, право, что людей здесь нет! Посуди сам, можно ли здешних жителей назвать людьми? Разве люди так одеваются, так живут? Ты взгляни только, как на твоем бульваре мужчины ходят с бабенками под руку! Ведь это же срам! Евреи бреют бороду, женщины не носят париков, сзади у них волочится кусок платья, которым они улицу подметают, а спереди такой вырез, что вся грудь наружу. Фи, смотреть противно!.. Вот жили бы здесь наши евреи, глупские евреи, – тогда бы это был действительно город, и вид был бы у него приличный, и все бы здесь велось по-нашему, по добрым нашим обычаям, как полагается…»

Как известно, к Одессе очень по-разному относятся: кто-то восторгается, кто-то ненавидит. Как иллюстрация – два впечатления. Первое – героя повести Алексея Свирского «Рыжик»: «Один раз совершенно неожиданно забрел он на Приморский бульвар и впервые увидал море. Трудно передать, что сделалось с Рыжиком, когда перед его взором расстелилась необъятная сверкающая равнина моря. Санька стоял подле памятника Ришелье, на первой ступени гигантской каменной лестницы. Он находился в самом лучшем и красивейшем уголке Одессы, но это его мало трогало. Он не обратил почти никакого внимания на прекрасный бульвар, на памятник и на колоссальную знаменитую лестницу. Море, живое, огромное и трепещущее, поглотило все его внимание».

Леонид Андреев

И совершенно иное – у Леонида Андреева в очерке «На юге»:

«Еще с детства, когда я изучал географию, я твердо выучил на память и никогда не забывал следующего поразительного факта: «город Одесса замечателен своим портом и белой мраморной лестницей, спускающейся с высокого бульвара прямо к морю». Эта белая мраморная лестница, купающая свои ступени в синих морских волнах, так плотно засела в мою голову, что никогда не мог я вспомнить Одессы, увидеть одесской газеты и поговорить с заезжим одесситом, чтобы не вспомнить о ней.

<…>

Мы долго шатались по Николаевскому бульвару, слезали вниз, влезали и все никак не могли найти лестницы. Так как становилось уже поздно, то я обратился к одному из прохожих одесситов с просьбой указать, где находится мраморная лестница. Одессит радостно улыбнулся и указал пальцем.

– Вот она.

Это была дрянная узенькая лестница из какого-то серо-грязного камня. Ступеньки ее были оббиты, и кое-где стояли лужи».

Опровергает скептицизм Андреева восторженный гимн Одессе и ее зданиям Владимир Жаботинский в повести «Пятеро»:

«Направо стройная линия дворцов вдоль бульвара – не помню, видать ли их с моря за кленами бульвара; но последний справа наверное видать, Воронцовский дворец с полукруглым портиком над сплошной зеленью обрыва. И лестница, шириной в широкую улицу, двести низеньких барских ступеней; второй такой нет, кажется, на свете, а если скажут, где есть, не поеду смотреть. И над лестницей каменный Дюк – протянул руку и тычет в приезжего пальцем: меня звали дю-Плесси де Ришелье – помни, со всех концов Европы сколько сошлось народов, чтобы выстроить один город».

И в той же повести многообразие бульвара – до этого больше писали о публике «чистой», а у Жаботинского и «портовая нация», и крестьянки или прислуга:

«…няньки водили малышей в детский сад, что ютился под обрывом у самого бульвара; и приказчики и посыльные, с пакетами и без, тут же сновали между городом и портом; и сама портовая нация в картузах и каскетках набекрень, а дамы в белых платочках часто предпочитали, чем тащиться по отведенным для этого

сословия плебейским «балкам» и «спускам», гордо взмыть к высотам прямо из гавани по ста девяносто восьми гранитным ступеням знаменитой лестницы (одно из восьми чудес света) – и наверху мимо статуи Дюка в римской тоге сразу вторгнуться в цивилизацию».

Владимир Жаботинский. Автошарж

О детском саде на бульваре вспоминал и Валентин Катаев в повести «Разбитая жизнь, или Волшебный рог Оберона»: «К тому времени на меня уже стали надевать штанишки и мне доставляло большое удовольствие на глазах у всех ехать в городском омнибусе – так называемой трамкарете – в детский сад, помещавшийся, если мне не изменяет память, где-то недалеко от Дюка, на Николаевском бульваре, рядом с Воронцовским дворцом и его полукруглой колоннадой, как бы повисшей над портом, над пароходами и мачтами парусников, над волноломом, брекватором, Пересыпью с ее белыми бензиновыми цистернами и Жеваховой горой, всегда почему-то туманной и загадочной».

И Катаев описывает бульвар почти в каждой повести об Одессе: и в «Белеет парус одинокий», и в «Разбитой жизни», и в «Уже написан Вертер»:

«К числу главных достопримечательностей города принадлежало чугунное ядро, вделанное в угол цоколя памятника дюку де Ришелье на Николаевском бульваре против знаменитой одесской лестницы, ведущей из города в порт.

Герцог де Ришелье был представлен на памятнике в строго классическом виде: короткая античная туника, голые ноги в сандалиях, рука со свитком протянута в сторону моря, по направлению к Константинополю и его проливам, что имело скрытое политическое значение.

Памятник этот сокращенно называется памятник Дюку и даже еще лаконичнее: просто – Дюк.

«…мы вчера встретили его возле Дюка»…

Больше всего меня тревожил вопрос: куда девался осколок гранита, отбитый бомбой? Бомба нашлась, а где осколок гранита? Он должен быть где-то здесь, поблизости. Я был уверен, что найду его среди крупного, отборного морского гравия, которым щедро посыпали дорожки Николаевского бульвара и в особенности площадку вокруг Дюка».

Акации на бульваре уже сменили платаны. Бенедикт Лившиц написал в 1908 году стихотворение « На бульваре»:

Никого, кроме нас… Как пустынна аллея платановая!
В эти серые дни на бульвар не приходит никто,
Вот – одни, и молчим, безнадежно друг друга обманывая.
Мы чужие совсем – в этих темных осенних пальто.

Все аллеи как будто устелены шкурою тигровою…
Это – желтое кружево листьев на черной земле…

А через десять лет Юрий Олеша напишет стихи «Бульвар»:

Над морем умолкающий бульвар
Уходит вдаль зеленою дорогой.
А сбоку здания и серый тротуар,
И все вокруг непостижимо строго.

Здесь тишина. И лестница в листве
Спускается к вечернему покою…
И строго все: и звезды в синеве,
И черный Дюк с простертою рукою.

Вернемся к началу XX века. Уже упоминалось, что на бульваре играли оркестры. Аркадий Аверченко в рассказе «Костя Зиберов»: «С рублем в кармане одессит проведет праздничный день так полно, разнообразно, блестяще и весело, как не приснится жителю другого города и с десятком рублей. С самого утра одессит посидит в кафе, потом пойдет на бульвар послушать музыку и выпить бокал пива».

О музыке на бульваре отзывы кардинально отличались. Вот Петр Сторицын, стихотворение «Одесса»:

Бульвар. И смотрит Дюк упрямо,
Внемля оркестра визг и лай,
Как столиков полярный мрамор
Пятнают кофе или чай.

Да и дирижеры порой были очень экстравагантны. Валентин Катаев:

Петр Сторицын. Шарж С. Кесельмана. 1910-е

«В этот год в моде был «Пупсик», песенка из оперетки того же названия. <...> Этот же мотивчик исполнял возле открытого ресторана на Николаевском бульваре между памятником дюку де Ришелье и павильоном фуникулера другой оркестр под управлением еще более знаменитого маэстро Давингофа, который дирижировал, сидя верхом на жирной цирковой кобыле, все время вертевшей крупом и размахивающей хвостом в такт «Пупсику», причем сам маэстро Давингоф в длинном полотняном сюртуке, в белых перчатках, с нафабренными усами цвета ваксы, со шпорами на коротких сапожках, время от времени привстав в седле, раскланивался со своими поклонницами, местными дамами, высоко поднимая над лысой головой благородного проходимца свой серебристо-белый шелковый цилиндр. Вместо дирижерской палочки у него в руке была ветка туберозы».

Самое полное описание музыкальной жизни бульвара у Леонида Утесова:

«К вечеру на бульваре появляется публика, и начинается бесконечное торжественное шествие «от Думы до Воронцова» и обратно.

Идут сплошной массой, наступая передним на пятки. Барышни, молодые люди, гимназисты, гимназистки, служащие – все здесь.

Бульвар! Бульвар! Скольких людей ты сделал счастливыми, соединив навеки, и сколько – несчастными, сделав то же самое.

Музыки на бульваре – хоть отбавляй.

В центре круглая оркестровая площадка. Здесь играет духовой оркестр. Справа от него, в ресторане с навесом, – итальянский. Слева, в пивной без навеса, – румынский. Друг другу они не мешают. Играют в очередь.

Духовым дирижирует военный капельмейстер. Иногда, в качестве гастролера, «сам Давингоф». Я вам его нарисую: худой стройный человек. Вертлявый. Черные усы, лихо закрученные «по-вильгельмовски». Маленькая бородка того же цвета. На голове всегда огромный белый колпак, примятый вроде берета.

Он, конечно, музыкант, и, если хотите знать, даровитый. Дирижирует в чрезвычайно оригинальной манере. Движения ритмичны и своеобразны. На месте не стоит.

Пританцовывает, а иногда просто танцует. Его специальность – вальсы, особенно Штрауса. Тут он великолепен. Он выдумщик. Однажды решил дирижировать, сидя на белой лошади. Музыканты были в ужасе. Кончилась затея печально. Лошадь попалась антимузыкальная и при первом аккорде фортиссимо вздыбилась. Всадник свалился.

Правда, в темпе, но лошадь покалечила нескольких музыкантов. <…>

Итак, оркестры играли по очереди. А я метался между ними.

Все три оркестра были хороши, все мне нравились – и задушевные румынские скрипки, и задорные, томительные неаполитанские мелодии, и мощные звонкие трубы, игравшие марши, вальсы, увертюры. Весь их репертуар я знал наизусть».

Утесов описывает еще одну достопримечательность бульвара:

«Если стать лицом к морю, то справа – здание городской думы, в классическом стиле. Слева – Воронцовский дворец. <…> С бульвара в порт ведет знаменитая лестница. Рядом с ней – фуникулер. (Если сказать в Одессе это слово – никто не поймет, о чем идет речь. Его просто называют «подъемная машина». Так одесситам кажется

короче и понятней.) Вниз – две копейки, вверх – три. Вниз почти никто не ездит. Зачем? Сойти по лестнице вниз просто удовольствие. Вверх тоже не очень много желающих. У веселых одесситов – крепкие сердца. И подъемная машина – вовсе не золотое дело.

Днем на бульваре немного народу. Но те, что сидят на скамейках напротив «Лондонской» (гостиницы, разумеется), наблюдают «красивую жизнь». «Лондонская» – это шикарно. Здесь останавливаются знатные иностранцы, свои миллионщики, кутилы-воротилы, помещики и другие баловни жизни».

«Лондонская» – еще одна примета бульвара. О ней много написано, но сейчас речь все же о бульваре.

Наступил 1917 год. Революция, Гражданская война, красный террор, эвакуация. И с бульвара наблюдают за судами с тревогой или тайной надеждой.

Иван Бунин, «Окаянные дни»:

«Вот теперь ходим ежедневно на Николаевский бульвар: не ушел ли, избавь Бог, французский броненосец, который зачем-то маячит на рейде и при котором все-таки как будто легче. <…>

Вечером на бульваре. Сперва сидел с женой и дочерью С.И. Варшавского. Дочь читала. Она скаут. На вопросы отвечает поспешно, коротко и резко, как часто барышни ее лет. Розовый серп молодого месяца в тонком закатном небе за Воронцовским дворцом, бледное, нежное, чуть зеленоватое небо, вид этой милой, жадно читающей девочки и опровержение большевистских слухов о Харькове – все болезненно умиляло».

Алексей Толстой, «Ибикус, или Похождения Невзорова»: «…по набережной, мимо герцога Ришелье, все еще двигались уходившие повозки, кухни, пушки, равнодушные зуавы. Здесь, на бульваре, бродили те, кто не мог уехать, и остекленевшими глазами глядели на пароходы, на черные дымы из труб».

Валентин Катаев: «Его поразил вид торгового города, лишенного своей торговой души: вывесок, витрин, банков, меняльных контор, оголенного, без фланирующей публики на тенистых улицах и бульварах», – это двадцатый год, мрачное время террора и расстрелов.

В 1920-м в Одессу приезжает с гастролями капелла Кирилла Стеценко. И с хористами – молодой поэт Павло Тычина. Запись в его дневнике: «Але спочатку йдемо на море. Чийсь пам’ятник

стоїть до моря спиною. Та це ж Пушкін, сам Пушкін. Чого ж його поставили коло гавані, а не справді десь коло моря? Гавань заважає. Вода широка. Сила є. Але це все-таки приручена вода на прив'язі. Он там далеко, за маяком, погляньте, он яке! Дивимось».

В 1924 он же напишет:

Залузаний бульвар.
Бульчить калюжна плавань.
І Пушкін на стовпі –
пливе у грязь, як в гавань.
Куди ж ти, підожди! –
не хоче говорить.
Внизу сирени рев
і море бурунить.

Павло Тычина

1921 год. Константин Паустовский работает в газете «Моряк». Редакция размещается в доме на бульваре. И все улицы приводили «на бульвар, к Воронцовскому дворцу. Там пышно пылала, зацепившись за старые колонны, настурция и всегда веял – именно веял, а не дул – портовый ветер, солоноватый и свежий. Он наполнял приморские улицы запахом только что вымытых палуб.

Я садился на парапет над обрывом к порту и некоторое время сидел, закрыв глаза. Так я лучше ощущал на лице дыхание этого ветра. Я различал в нем не только запах палуб, но и акаций, и высохших водорослей, и ромашки, что цвела в трещинах подпорных стен, и, наконец, дегтя и ржавчины».

1921 год. Встречу пяти друзей на бульваре опишет спустя полтора десятка лет Марк Тарловский в поэме «Веселый странник». Вот какой бульвар предстает перед нами:

О юноша, спеши свершить свой взлет
По белым маршам королевы лестниц!

Соседствуя с наместничьим двором,
Там обантиченный застынет герцог,
И булевар, покрывшийся торцом,
Там станет шумен и фланерски-дерзок.

Улицы, бульвар,
И мы вдвоем, беспечные, как дети.
Влюбленные сидят на парапете, –
Мы, кажется, счастливее тех пар.

1925 год. Молодой редактор ВУФКУ Юрий Яновский позднее опишет Одессу в романе «Майстер корабля»:

«Ми йдемо серединою бульвару в напрямку до східців у порт. Бульвар нагадує клітку зоологічного саду, з якої вивезли звірів і лагодяться її почистити. Ще не повиходили підмітальники, поливальники й чепурії – люди, що мають повне право зневажати нас: вони знають наші гріхи і бруд.

Біля пам'ятника французькому герцогові стеляться вниз широкі східці. Герцог показує рукою своє задоволення з моря й торговельної гавані, що лежить просто перед нами. Він не дивиться ліворуч, де військова гавань, ще ліворуч, де нафтова, праворуч – де тепер царство зерна й шкір, ще праворуч, де за будівлями на молу – є море, й на високому березі – рештки старовинної турецької фортеці.

По східцях ми біжимо вниз, як школярі. Східців є сот за дві».

Лев Славин в рассказе «Одесские гасконцы» в конце двадцатых иронически писал о памятниках на бульваре:

Юрий Яновский

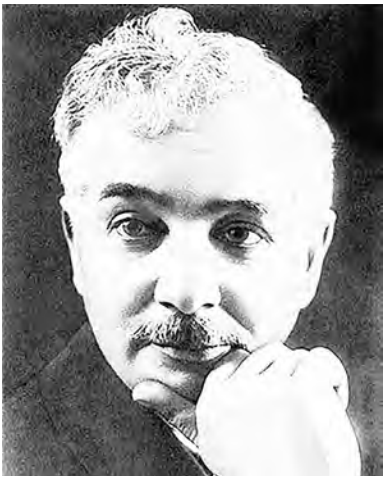

Саша Черный

Лев Славин

«Одесские памятники делятся на дореволюционные и пореволюционные.

До: герцог Ришелье, стоящий на бульваре в нижнем белье древнеримского образца, и Пушкин, на бронзовом лице которого застыла гримаса отвращения. Отвращение относится к скульптору, которому удалось сообщить памятнику незабываемое сходство с канцелярской чернильницей.

По: богиня Диана с тремя собачками, воздвигнутая у бульвара на десятом году Октябрьской революции».

А успевшие бежать из Одессы от этой самой революции с грустью вспоминали в эмиграции прошлое, которое издали казалось прекрасным. И разумеется, бульвар. Дон Аминадо, «Поезд на третьем пути»: «...крепко удержать в памяти, на всю жизнь запомнить ослепительную южную красоту, в пышном цвету акации на Николаевском бульваре, бегущие вниз ступени – к золотому берегу, к самому пропитанному солью нестерпимо-синему простору, еще в счастливом неведении грядущих бед».

Саша Черный:

Вперед по лестнице гигантской!
Жара бросает в пот цыганский,
Акаций пыльные ряды
С боков свергаются в сады.
    Дополз до памятника «Дюку»…
    День добрый, герцог Ришелье!
    Щитком к глазам подносишь руку:
    Спит море – синее колье…
    В ребре средь памятника – бомба,
    Жужжит кольцом цветник детей,
    И грек, исполненный апломба,
    Раскрыл, пыхтя, лоток сластей.
Сажусь у лестницы на кладку, –
Мороженщик снял с круга кадку.
Сквозь Николаевский бульвар
Плывет змея беспечных пар.
    Голландский шкипер белоснежный
    Склонил к Кармен одесской лоб.
    Взлетает смех, как жемчуг нежный,
    Играет палкой местный сноб,
    Горит над жирным турком феска,
    Студент гарцует средь девиц…
    Внизу среди морского блеска
    Чернь пароходных верениц…
Казаки, статные, как кони,
Кружком расселись в павильоне…
Урядник грузен, как бугай.
Запели… Эх, не вспоминай!

А в Одессе в 1930-е писал сонеты о море Михайло Жук. И в одном из них – «Місячне сяйво» – такие строки:

Над берегом застиг де-Рішельє:
Щось думає чужинець за своє.
Іскриться порт… Бряжчать залізні крани.

Михайло Жук. Автопортрет

Юрий Михайлик

Много написано о Николаевском – Фельдмана – Приморском бульваре. Но закончить хочется строчкой из стихотворения Юрия Михайлика. Тогда, в 1950-е, молодые журналисты в обед гуляли по Приморскому бульвару. И сложились такие строки:

И нету счастья без конца.
А нам его отпущено
От Воронцовского дворца
До памятника Пушкину.

И какое счастье даже сейчас, в дни войны, пройтись по Приморскому бульвару под сенью огромных платанов, бесстыдно белеющих жарким летом!

Об этом времени тоже напишут. И наверняка в книгах и стихах будет он, Приморский бульвар.

Андрій Красножон*

Археологічні розкопки Хаджибейського замку на Приморському бульварі

У 2020, 2021 та 2025 рр. університетом Ушинського спільно з ІА НАНУ проведено археологічні дослідження в північній та центральній частині Приморського бульвару в Одесі [3, с. 192-295]. Вздовж алей бульвару та на північній частині напівкруглої площі біля пам'ятника Рішельє закладено загалом десять шурфів та шість розкопів загальною площею 135 м^2. З архівних планів відомо, що досліджувана територія наприкінці XVIII – на початку XIX ст. була зайнята російською земляною фортецею бастіонного типу та кам'яним замком османського Хаджибею, питання локалізації якого залишалося не вирішеним до 2025 р. [4, с. 267-277].

Територія, на якій були розбиті шурфи та розкопи, раніше ніколи не досліджувалася. Загалом стратиграфія ускладняється, а культурний шар стає більш насиченим та потужнішим із наближенням до напівкруглої площі бульвару, де спостерігається суттєве природне підвищення рельєфу місцевості. В північній частині бульвару навпроти будинків № 5-6 зафіксовано штучний насип з пологим підйомом від степу до краю плато з максимальною висотою 1,5 м від давньої денної поверхні.

Скоріше за все, це залишки створеної тут у 1793 р. російської земляної фортеці, яка являла собою систему земляних валів для артилерійського контролю над гаванню. У першій чверті XIX ст. ці укріплення були знівельовані, а найвища частина валу, скоріше за все, зруйнована при будівництві бульвару.

---

* Ректор Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К,Д. Ушинського.

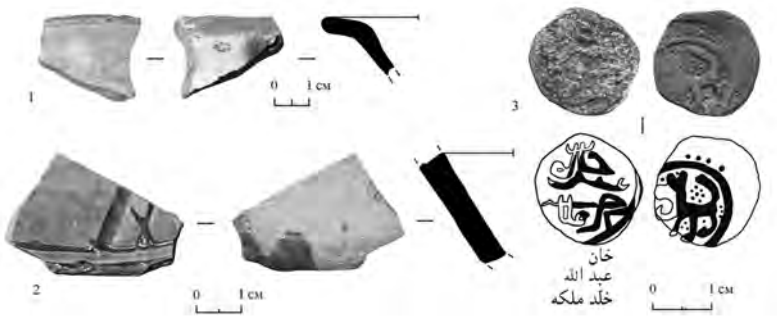

Рисунок 1

В заповненні цього валу знайдено ординський мідний пул 1367-1370 рр. з написом на аверсі: «Хан Абдаллах, хай триватиме його правління» (рис. 1.3). На реверсі зображений хижак сімейства котячих (голова звернена вліво). Вага після чистки – 2,54 г. Цій знахідці синхронні ще кілька фрагментів кераміки ординського часу, які зустрічаються як в насипу валу, так і в шарі стародавнього степового похованого чорнозему, а саме: фрагменти чаш, прикрашених плямами пурпурно-коричневої фарби («бризки марганцю») під прозорою жовтою глазур'ю (рис. 1.1), що належать до візантійського імпорту першої чверті XIV ст. [1, с. 20-21; 5, с. 468-469], або фрагменти чаші з орнаментом сграфіто, виконаним одинарними різцями різної ширини, під монохромною зеленою глазур'ю, що має походження з Південно-східного Криму (друга – третя чверть XIV ст.) [6] (рис. 1.2) тощо. Знахідки кераміки XIV ст. на бульварі вже відомі з розкопок біля Воронцовського палацу 1997 р. [2, с. 468]. Всі вони свідчать про існування на північній частині плато сучасного бульвару в 1310-х – 1370-х рр. незначного населеного пункту. Можливо, Джинестри, відзначеної в синхронний період в італійських картографічних джерелах на березі сучасної Одеської затоки, чи караван-сараю на відгалуженні так званого Татарського шляху XIV ст., який реконструюється за монетними знахідками від Азака до Львова, з Нижнього Подніпров'я до Білгорода та далі на Шахр-аль-Джадід.

Трьома розкопами, закладеними у 2021 р. навпроти будинку № 8 на північній частині напівкруглої площі, виявлено ознаки певної будівельної діяльності та сліди нівелювання місцевості від рівня давньої денної поверхні. Після ліквідації військового містечка в межах Малого жете схили плато в центральній частині сучасного бульвару були перетворені на міське сміттєзвалище, яке існувало до початку будівництва самого бульвару. Судячи з дат масового матеріалу, засипка відбувалася між 1815 р. та початком 1820-х рр. (період керування Одесою А. Ланжерона). Ознаки цієї підсипки чітко простежуються у всіх трьох розкопах цього року та деяких шурфах. Треба відзначити повну відсутність жодних фрагментів кераміки, яку б можна було впевнено датувати XV ст., та яка б репрезентувала Кочубійов, або артефактів іншого типу. Для Нового часу найбільш ранньою підтвердженою знахідкою поки що залишається монета номіналом дві копійки 1759 р. імператриці Єлизавети Петрівни, проте дата чекану не дає підстав датувати сам шар, з якого вона походить. Найбільш пізньою підтвердженою є дата 1814 р. з клейма скляної винної пляшки.

Відсутність культурних шарів турецького часу на плато бульвару може пояснюватися тим, що ця територія використовувалася лише з військовою метою (вогневий та візуальний контроль над гаванню). Еспланада навкруги замку залишалася незабудованою. За даними архівних планів, осередок життя турецького Хаджибею припадав на південну частину бульвару та схили сучасної Карантинної балки через наявність там близького доступу до джерельної води та виходу до гавані.

Натомість до османського часу все ж таки можна попередньо віднести залишки рову, зафіксованого у двох розкопах та двох шурфах 2021 р. з кутовим поворотом, близьким до 90º (рис. 2). За всіма ознаками його котлован не був добудований. На материковому плоскому дні цього рову зафіксований тонкий алювіальний шар (пил із піском), що вказує на те, що якийсь час він стояв відкритим, а з котловану не було природного стоку на береговий схил. Його ширина була не менше ніж 6 м. Напевно це рів бастіонної фортеці Хаджибея, яка відображена на плані І. Іслєньєва 1766 р. Саме про ці укріплення писав в 1784 р. Лафітт-Клаве

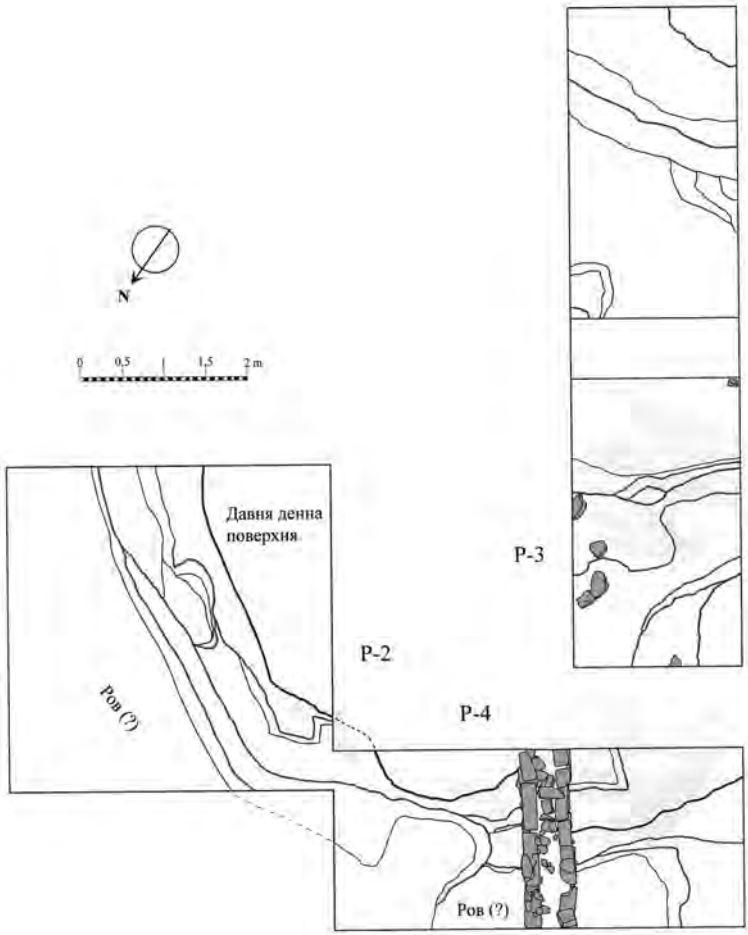

Рисунок 2

як про такі, що були розпочаті та не завершені через брак ресурсів [4, с. 176]. Рів сягнув глибини лише 2,5 м від давньої денної поверхні. Певний час він стояв відкритим, а потім майже одночасно

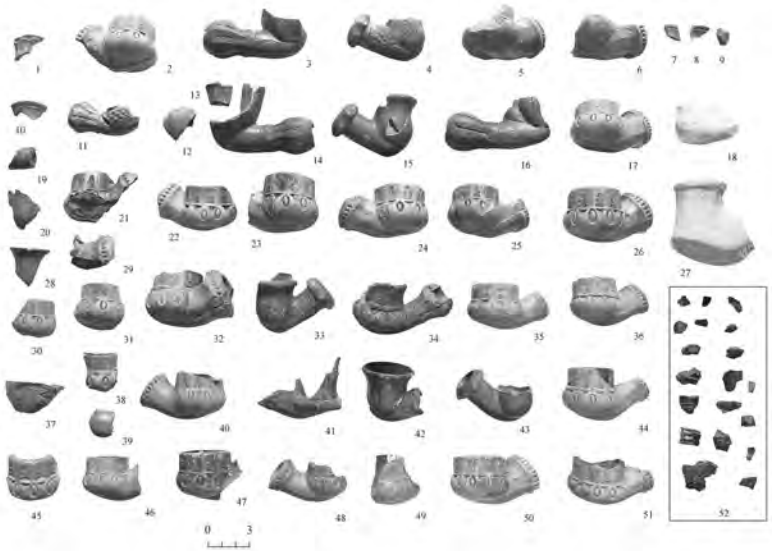

Рисунок 3

на початку XIX ст. був засипаний міським побутовим та будівельним сміттям (причому з двох сторін – тобто бортів, що відображається в стратиграфії). В його придонному алювіальному шарі знайдено російську монету 1772 р. та османські люльки типу тахта-чубук, що вказує на появу споруди не пізніше цієї дати.

Саме з діяльністю гарнізону однієї з фортець або самого замку мають бути пов'язані знайдені в розкопах п'ять кремнієвих вкладок для вогневих замків рушниць (або зі штурмовими діями загону Дерібаса в ніч на 14 вересня 1789 р.). Шар, з якого вони походять (разом з монетою 1759 р.), не пов'язаний з нівелюванням площі бульвару, а є стороннім відвалом, яким засипано якійсь невеликий природний яр, що перетинав терени сучасної площі під невеликим кутом до лінії бульвару.

Особливу увагу привертають численні (близько шістдесяти одиниць) знахідки різних типів керамічних люльок османського виробництва (та з мінералу сепіоліту) з різноманітним ангобом

та без нього або з позолотою (рис. 3). За типологічними ознаками ці екземпляри належать до останньої чверті XVIII – межі XIX ст. Вони походять зі сміттєвих шарів ранньої Одеси, якими завалено згаданий рів. Скоріше за все, це імпорт з певних турецьких мануфактур на Балканах (можливо, Болгарії).

До кінця XVIII ст. належать також донця двох знайдених гранчакових стаканів з товстого синього скла. Кераміка з поливою та ангобом в переважній більшості відноситься до декількох невідомих українських керамічних центрів (Поділля?) та не може бути впевнено віднесена саме до періоду функціонування османського Хаджибею (за окремими виключеннями).

Роботами 2020 та 2021 рр. виключено варіант розташування кам'яного замку Хаджибея в північній частині бульвару. Вже тоді було зрозуміло, що замок розташовувався десь поблизу від місць проведених розкопок – напевно в південній частині напівкруглої площі на південь від пам'ятника Дюку (навпроти будинку № 8).

Для перевірки цієї версії та даних георадарних досліджень 2021 та 2025 рр. було закладено два розкопи та два шурфи поруч із пам'ятником Дюку та фунікулером. Хаджибейський замок було знайдено саме тут, як і передбачалося раніше (рис. 4). Виключно археологія допомогла вирішити цю давню наукову проблему, адже відсутність достовірних даних картографії та письмових

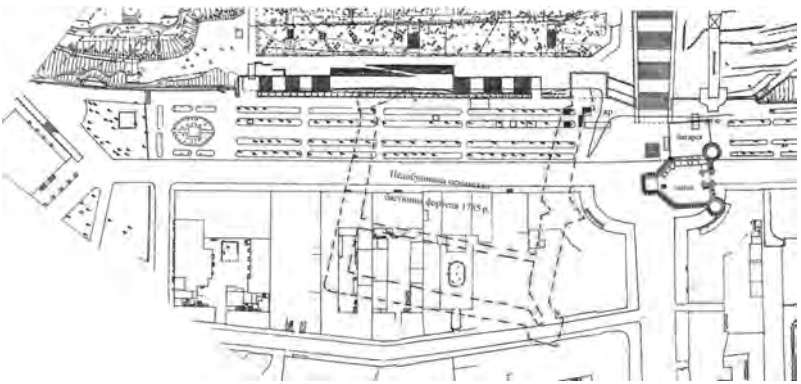

Рисунок 4

джерел, а також слідів цієї оборонної споруди, яку підірвали російські війська невдовзі після штурму 1789 р., а згодом розібрали на будматеріали, унеможливлювали певно локалізувати цю історичну споруду. З планів відомо, що замок стояв на самому краю

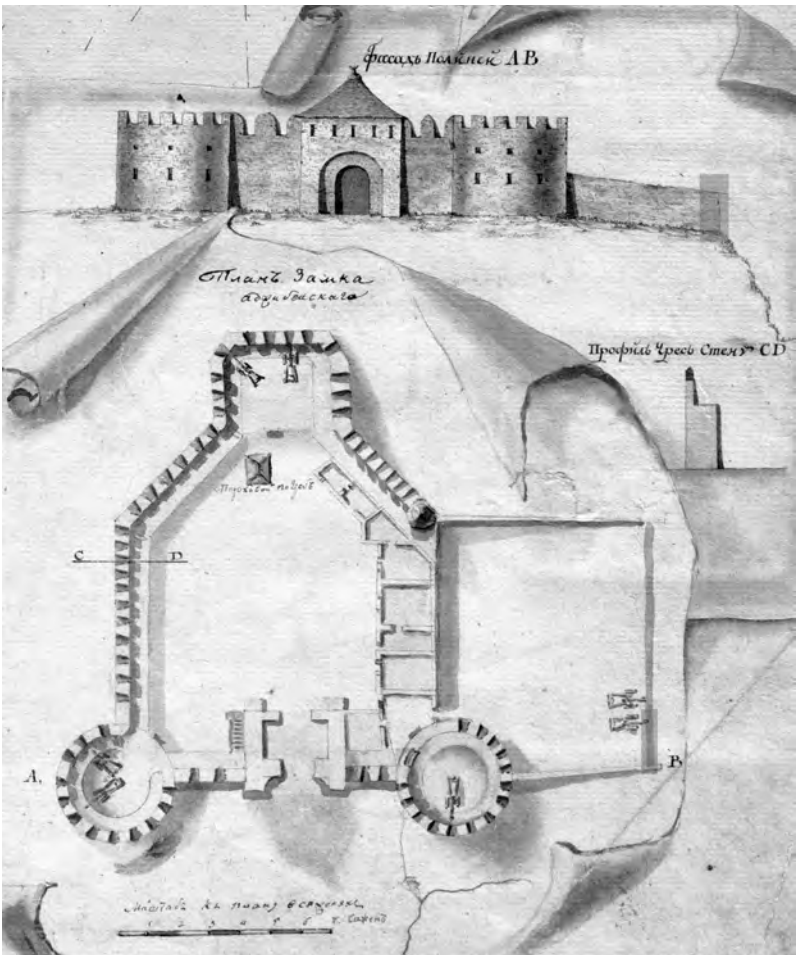

Рисунок 5

Рисунок 6

берегового плато (рис. 5), а характер зсувних процесів у районі Приморського бульвару не був зрозумілим. Замок розташовувався між напівкруглим будинком № 8, фунікулером, Дюком та алеями південної частини бульвару, займаючи квадрат приблизно 40×40 м.

В розкопах та шурфах знайдено фронтальну стіну артилерійської берегової батареї, що була добудована до замку з берега, а також сліди демонтажу куртин в районі розбивки розкопів (рис. 6, 9). Вдалося зафіксувати кутовий перетин цієї стіни з бічною, що прикривала батарею з південного сходу (рис. 8). Споруда присутня на різних планах і зображеннях замку кінця XVIII ст. Її відрізняє притаманні лише їй конструктивні особливості та специфіка розміщення біля самого урвища (рис. 5). Атрибуції сприяють супутні знахідки кераміки та бронзових виробів османського походження. Батарея являла собою відкритий майданчик,

Рисунок 7

Рисунок 8

Рисунок 9

огороджений стіною висотою до 1,5 м та 90 см завтовшки. Вона утримувала по фронту невисокий земляний насип, на якому розміщувалися гармати, направлені до моря.

Залишки цього артилерійського насипу з внутрішнього боку і край берегового обриву на період кінця XVIII ст. добре видно в стратиграфії розкопів. Стіна батареї стояла буквально за два метри від берегового кліфу – задля збільшення ефективності вогневого контролю над гаванню.

Сліди демонтажу стін та руйнувань зафіксовані у всіх розкопах цього сезону. Особливо показовий в цьому сенсі кутовий стик мурування двох стін батареї, розібраний вщент, до фундаментів. Від південної бічної стіни залишилася лише закладна траншея під фундамент із залишками буту та фрагментами османської кераміки (рис. 8). Можна лише уявити, які ушкодження нанесені іншим ділянкам замку в районі капітальних її споруд (вежі, куртини, внутрішні будівлі). Про масштаби руйнувань замку свідчать

знахідки з розкопу під Дюком, де виявлено купу каміння та блоків, витягнутих зі стін замку, серед яких були й масивні капітелі пілонів османського типу (рис. 7).

Своєю основою стіна замкової батареї впущена в античний шар V ст. до н. е. Це вперше, коли вдалося простежити культурні нашарування давньогрецького поселення Гавань Істріан у межах його північного кордону, що визначав невеликий стародавній яр, який вдалося зафіксувати в одному з розкопів 2021 року в північній частині напівциркульної площі. Цей природний бар'єр формував також захист із північно-західного, напільного боку й для Хаджибейського замку, зумовивши вибір місця його розташування. До того ж саме тут є найвища частина плато Приморського бульвару (+32 м над рівнем моря), яка дає свої переваги фортифікаційному об'єкту в контролі над гаванню та підступом до гирла відразу двох балок, що обмежують плато (Військова та Карантинна), в одній з яких розташовувався порт турецького Хаджибея.

Цей яр відзначено на одному з планів Деволана та на схемі 1766 р. «Города Гаджибея» російського розвідника Іслєньєва. Саме цей план демонструє, що до лівого берега цього яру примикав прибережний квадратний бастіон недобудованої турками згаданої земляної фортеці. Отже, тепер можна точно прив'язати до місцевості й турецьку бастіонну фортецю з плану Іслєньєва, визначивши її приблизні розміри.

Сама батарея збудована турками пізніше замку, який за своїми конструктивними та планувальними особливостями є взірцем архаїчної середньовічної фортифікації явно доартилерійської епохи. Поява батареї відбулася не раніше, ніж у розпорядженні місцевого гарнізону з'явилися далекобійні для свого часу гармати, здатні хоч якось дістати своїм вогнем до гавані (десь у середині XVIII ст., судячи з супутніх археологічних знахідок). Можливо, створення цієї батареї стало альтернативою недобудованій фортеці з плану Іслєньєва, яка будувалася з такою ж метою. Час заснування самого замку ще доведеться з'ясувати. Локалізувавши його та прив'язавши плани до місцевості, позначити зону пошуку його основних капітальних будівель тепер вже не так складно. Якусь інтригу в цих пошуках задає кераміка та нумізматика XIV ст., знахідки якої тепер вже є нормою в розкопках на Приморському

бульварі. Так, один з фрагментів імпортної візантійської чаші цього періоду знайдено в одному стратиграфічному контексті зі згаданими капітелями пілонів, хоч і в перевідкладеному стані. Трьома роками археологічних розкопок на Приморському бульварі в Одесі доведено, що сучасне місто знаходиться в насиченому та стародавньому історичному контексті, що зумовлено вкрай вигідними для морської торгівлі географічними умовами.

Список використаних джерел

1. Бочаров С.Г., Масловский А.Н. Поливная керамика с росписью марганцем (Византия и Золотая Орда). Материалы первого Маджарского археологического форума. Серия «Археология евразийских степей». – 2016. Вып. № 23, с. 20-42.

2. Добролюбский А.О., Красножон А.В. Турецкий поселок и замок Хаджибей на месте Одессы. – Stratum plus, 2000, № 5, с. 459-476.

3. Іванова С.В., Красножон А.В. Дослідження на Приморському бульварі в Одесі. Археологічні дослідження в Україні 2020. – 2022, с. 192-195.

4. Красножон А.В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я. – Одеса: Чорномор'я, 2018. – 312 с.

5. Тесленко И.Б. Поливная керамика византийского круга эпохи Палеологов из раскопок крепости в Алуште. МАИЭТ. Т. XXIII. – 2018, с. 467-506.

6. Тесленко И.Б. Комплекс керамики из раскопок усадьбы золотоордынского периода на территории средневекового городища в Алуште (Крым). Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья, X-XVIII века. Серия: «Археологические источники Восточной Европы». № 2. – 2017, с. 387-407.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Історія, краєзнавство

76 **Тетяна Щурова**
Чудова книжкова мозаїка

87 **Вадим Хмарський**
Імені великого вченого

100 **Михаил Пойзнер**
Судьба человека

Тетяна Щурова

Чудова книжкова мозаїка

6-8 червня під егідою Міністерства культури та стратегічних комунікацій України Одеська національна наукова бібліотека у співпраці з Українською асоціацією видавців та книгорозповсюджувачів, ДНУ «Книжкова палата України імені Івана Федорова», Одеською обласною державною адміністрацією, Одеською обласною та Одеською міською радами, Українським інститутом книги, громадською організацією «Український клуб Одеси» та Всеукраїнською громадською організацією «Бібліополіс» провела багатогранне свято книжки – Інтелект-форум 2025. Яскрава та насичена програма заходу поєднала XXV Всеукраїнську виставку-форум «Українська книга на Одещині» та VI ОдесаБібліоСаміт – Всеукраїнську науково-практичну конференцію з міжнародною участю для фахівців бібліотек.

Ця масштабна загальнонаціональна подія вже чверть століття є символом глибокої поваги до книги та читання й одним із найпомітніших культурних проєктів на півдні України. Форум став місцем зустрічі лицарів книги – майстрів видавничої справи, письменників, книголюбів, науковців, літературознавців, мистецтвознавців, ілюстраторів книги, бібліотечних співробітників та широкої громадськості, попри те, що проходив в умовах повномасштабної війни. Ми знову показали: книга – сила непереможної нації. За три дні відбулося шістдесят три заходи – зустрічі, презентації (свій доробок показали тридцять три автори – дебютанти та вже добре знайомі й популярні), автограф-сесії, майстер-класи від майстрів народної творчості з Одеського обласного центру української культури. Окрасою форуму були

Біля творчого доробку видавництва «Сітон» (Київ)

також виступи одеських артистів та мистецьких колективів. Вони чергувалися з презентаціями нових книг та видавничих проєктів. Така інтенсивна «книготерапія», що поєднується з мистецтвом, безумовно, кожного року стає святом душі для багатьох людей.

Виступ ансамбля «Клавесин» КЗПСО «Мистецька школа № 8 м. Одеси»

Родзинкою знову став щорічний конкурс «Краща книга виставки-форуму «Українська книга на Одещині». Книжкові конкурси є не тільки засобом розвитку читацьких інтересів і активізації попиту на книжкову продукцію. Вони завжди складають чудову книжкову мозаїку та показують, навіть у невеликому сегменті, шлях розвитку сучасної української видавничої справи. Журі конкурсу отримало публікації, які видавництва та автори запропонували на його розгляд. Цього року на конкурс було подано шістдесят дві книжки з тридцяти п'яти видавництв. Представлено наукові праці актуальної тематики, довідкові розробки, книги з питань історії, економіки, краєзнавства, сучасні художні твори, дитячу літературу, декілька ілюстрованих видань. Дипломи одержали сорок три книжки у шістнадцяти номінаціях.

Цілком зрозуміла увага авторів та видавництв до сучасної воєнної тематики. У номінації «Літературно-художнє видання» були відзначені, наприклад, книги: Сергій Мартинюк (псевдо-

Привітання зі Святом української книги генеральної директорки ОННБ, голови оргкомітету Інтелект-форуму Ірини Бірюкової

нім Світогор Лелеко), «Позивний «Письменник», або Як Ірпінці русню відірпінили: [щоденникові записи]» (Одеса: Астропринт, 2025), і Максим Притуляк, «Бравий»: [нариси-роздуми воїна ЗСУ] (Київ: Сітон, 2024). Ці щирі та суворі книжки розповідають про небезпеку кожної миті на війні, передають дух спротиву українців, які одержали «досвід між життям та смертю, який назавжди трансформує мислення»...

Дуже приємно, що серед нагороджених дипломами у різних

номінаціях були одеські видавництва та автори проєктів, які знайшли можливість свої творчі та наукові здобутки втілити у цікаві корисні видання.

У номінації «Науково-художнє видання» диплом одержав Одеський державний університет внутрішніх справ за книжку-альбом «ОДУВС. Навчання під звуки повітряних тривог». –

Одеса: Юридика, 2025. Голова редколегії – ректор університету В'ячеслав Давиденко, людина творча, небайдужа, тому фотолітопис, присвячений сто третій річниці заснування навчального закладу, складається з цікавих тематичних блоків і не тільки розповідає про освітні, наукові, спортивні досягнення, а представляє також поетичну творчість викладачів та студентів університету.

Восени минулого року Одеський літературний музей і Одеська національна наукова бібліотека організували та провели Першу Всеукраїнську конференцію з міжнародною участю, присвячену одному з фундаторів українського Відродження під назвою «Обранець муз: Михайло Жук – художник, літератор, викладач». Вдалося надрукувати однойменний збірник доповідей (Одеса: Бондаренко М.О., 2024). У наукових розвідках книжки всебічно висвітлюються мало відомі сторінки життєвого шляху митця та доля його творчого доробку в Україні та в світі. Науковців, музейників, бібліографів та колекціонерів з України, Польщі,

США, Франції вдалося об'єднати завдяки Олені Яворській (укладачка), Ірині Бірюковій, Тетяні Ліптузі, Ліні Арюпіній (редколегія). Збірник було відзначено у номінації «Науково-документальне видання».

Заступниця директора з наукової роботи Одеського музею західного і східного мистецтва, лауреат італійської премії Маріси Беллісаріо «Золоте яблуко» Ірина Глєбова подала на конкурс збірку статей «Скарби музею: дослідження та відкриття» (Одеса: Астропринт, 2025). Дванадцять наукових статей авторки мають ексклюзивний характер, вихід збірки приурочений до сторіччя ОМЗСМ. Журі відзначило книжку дипломом у номінації «Наукове видання».

Редакційну колегію Одеського альманаху «Дерибасівська – Рішельєвська» відзначено в номінації «Краєзнавче видання». Йдеться про випуски № 96 і № 97 (Одеса: ПЛАСКЕ, 2024, 2025), насичених традиційними та зовсім новими рубриками, як то: «Амбасадори Одеси», «Одеса багатокультурна», а також публікаціями про яскраві події літературного та мистецького життя Одеси. Третій рік поспіль кожен номер альманаху відкривається рубрикою «Під звуки повітряної тривоги», яка містить навіяні війною вірші та прозу талановитих членів літературного клубу «Зелена лампа». Впевнені, Одеський альманах «Дерибасівська – Рішельєвська» цікавить читачів далеко за межами нашого міста.

Вітаємо відомих одеських поетів, які одержали дипломи у номінації «Сучасна українська поезія»: Анатолія Глущака за книгу «Варта. Ватра. Трава» (Одеса: Бондаренко М.О., 2024) і Станіслава Стриженюка за

збірку «Мир. Любов. Пам'ять» (Одеса: Прес-кур'єр, 2024). Пишаємося – поважні життєві межі не є перешкодою для майстрів. Чекаємо на їхні нові збірки поезій.

Серед нагороджених дипломами у номінації «Сучасна українська проза» збірка оповідань Леоніда Лейдермана «Кохана вийде» (Одеса: Політехперіодика, 2024). Ця книжка вже отримала Всеукраїнську премію імені Шолом-Алейхема 2025 року. Вона містить оповідання різних років в авторському перекладі українською

мовою. Мудрі життєствердні замальовки, присвячені звичайним одеситам кінця XX століття, приваблюють майстерністю письменника.

Євген Волокін одержує нагороди від імені авторської групи книги

Другий рік існує номінація «Книжкова дипломатія». Її вигадало сучасне життя. Чудові партнерські проєкти митців різних країн дають цікаві результати. Приклад – книга «Людина з кіноапаратом: одеські місця кінозйомок» (Київ: 7БЦ, 2025). Автори: Євген Волокін (Одеса), Річард Боссонс, Ольга Щербакова (Лондон). Автори пропонують незвичайний погляд на відомий кінофільм «Людина з кіноапаратом», знятий в Україні наприкінці 1920-х років режисером-кінодокументалістом Дзиґою Вертовим. Їм вдалося визначити майже всі одеські локації зйомок і докладно описати та проілюструвати їх архівними фотографіями. Журі підготувало три диплома для авторів, два з них поїхали до Великобританії.

Як завжди, книжкову палітру на конкурсі прикрашали видання, які потрапили до номінації «Краща книга з питань мистецтва». Одесити цього року були тут представлені гідно та різнопланово.

Диплом одержала Одеська обласна організація Національної спілки художників України за книгу «Творчий звіт одеських митців. Звітна художня виставка до 85-річчя Одеської спілки в Центральному будинку художника НСХУ» (Одеса, 2024). Масштабна експозиція долучила більше трьохсот сімдесяти творів живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва ста

сімдесяти п'яти авторів. Треба сказати, твори, що увійшли до каталогу-альбому, підтвердили самобутність почерку південної мистецької школи різних течій та напрямків.

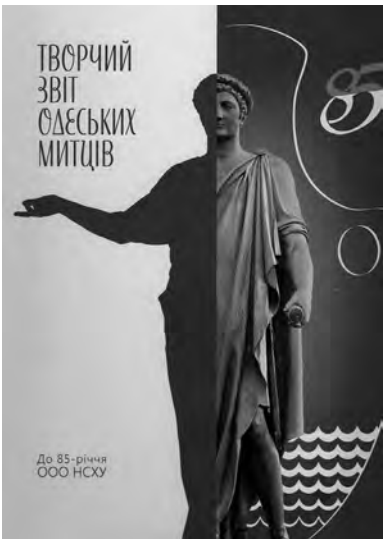

Дипломом відзначено довгоочікуваний альбом-монографію «Геннадій Гармидер. Графіка, живопис» (Одеса: ТЕС, 2025). Цей видавничий проєкт присвячено вісімдесятиріччю від дня народження видатного художника Г.В. Гармидера (1945-2023), майстра, без офортів і живопису якого неможливо уявити образотворче мистецтво Одеси другої половини XX – початку XXI століть. На сторінках художнього альбому зібрано репродукції вишуканих, витончених офортів, акварелей і прекрасні живописні твори олією та темперою, створені художником протягом десятиліть творчості. Справедливо пишуть, що ці роботи – «союз любові, майстерності та великої натхненної праці художника». Ювілейний альбом підготовлено до друку групою ентузіастів – членами громадської організації «Ротарі Клуб «Одеса-Рішельє» (координатор проєкту й упорядник Олександр Грабовський), благодійними помічниками та родиною художника (матеріали з сімейного архіву).

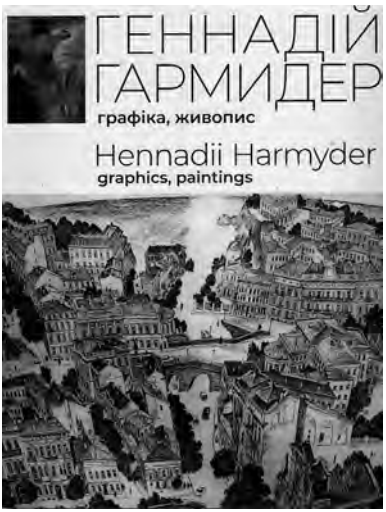

Привертало увагу численних відвідувачів виставки-форуму ще одне ювілейне видання – книга Олександра Галяса «Сьогодні і назавжди»: нариси історії Одеського академічного театру музичної комедії імені Михайла Водяного» (Одеса: Друк-Південь, 2025). Воно присвячено сторіччю від дня народження видатного майстра сцени та екрану М.Г. Водяного (1924-1987). Історія театру, улюбленця багатьох поколінь глядачів, написана небайдужим автором, який добре володіє матеріалом про численні вистави, багато з яких з часом стали легендарними, так само, як і митці, котрі їх створювали. Дипломами за це видання нагороджено автора книги та видавництво «Друк-Південь», яке його представило на конкурс.

Закінчилася чергова зустріч натхненних книгою. Одеська національна наукова бібліотека обробляє нові надходження та чекає на вас, друзі.

Vivat, книжкове свято!

Вадим Хмарський

Імені великого вченого

Ілля Мечников на сторінках «Історій» Одеського університету

«Знайомство з біографіями великих людей дуже повчальне для вивчення людської природи», – ці слова належать видатному науковцю біологу Іллі Мечникову. Вони написані 1907 року у праці «Етюди оптимізму». Вчений вельми відомий в Одесі та посідає особливе місце у житті заснованого 1865 року Одеського національного університету, що має його ім'я.

Майбутній нобелівський лауреат народився за двадцять років до виникнення університету. Причому поява закладу та людини припали на травень (13-го та 15-го числа відповідно). Тому щоразу збігаються не лише роки їхніх ювілеїв, а й місяць їхнього відзначення. Отже, цього року сто вісімдесят від народження науковця та сто шістдесят закладу вищої освіти. Ще один збіг – саме вісімдесят років тому до назви університету було додано Мечникове ім'я. Все це дає підстави ще раз поміркувати над темою «Університет у житті людини та людина у житті університету».

Сьогодні образ Іллі Мечникова є невіддільним складником інтелектуального та матеріального ландшафту Одеського університету. Від 1945 року Мечникова символіка з'явилась у залі засідань Ученої ради – скульптура у повний зріст, а на фасаді головного корпусу – велика меморіальна дошка. Портрети вченого наявні у різних місцях університету, в тому числі у музейній експозиції. Протягом десятиліть відбувалися численні імпрези, присвячені його пам'яті, призначалися стипендії на його честь, його зображення розміщувалися на різноманітній університетській рекламній продукції, а прізвище використовується у різноформатних університетських заходах,

Студенти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Фото пресслужби ОНУ

як-от МечниковСтартФест (День першокурсника) чи Мечников день (День відкритих дверей, який відбувається тепер просто неба у Ботанічному саду) тощо. Особливе місце у політиці пам'яті університетського керівництва та істориків посідають узагальнювальні праці з історії університету, які втілюють певну авторефлексію – осмислення минулого та сьогодення, намагання пізнати себе. Тому поява персони Іллі Мечникова на сторінках цих праць є цілком слушною. На цьому питанні й хотілося б зосередитися детальніше.

У даному разі немає потреби наводити детальний життєпис І. Мечникова – тільки контури, адже акцент робитиметься не на біографії, а на еволюції уявлень про його місце в університеті очима самих університетників.

Народився Ілля Мечников на Слобідській Україні у дворянській родині. Батько походив з молдавського боярського роду Спетару, а мати – дочка єврейського письменника Лева Неваховича. Випускник Харківського університету (1864) намагався ще у двадцять два роки потрапити до одеського (тоді – Імператорського Новоросійського) університету, але вдалося йому це зробити лише у 1870 році. Пропрацювавши дванадцять років, Ілля Мечников пішов з університету у 1882 році, а потім залишив місто та врешті саму Російську імперію (1887). З 1888 року жив у Парижі, де працював в інституті Пастера аж до кінця життя (1916). У 1908 році отримав Нобелівську премію в галузі медицини за дослідження з імунології, чим здобув собі всесвітню відомість.

Наведемо короткий перелік праць з історії університету. Він наочно демонструє вирішальну роль ювілеїв як спонукальних чинників університетського історієписання: 1890 – книга «Двадцятип'ятиріччя Імператорського Новоросійського університету: історична записка та академічні списки» (О. Маркевич); 1915 – стаття «Імператорський Новоросійський університет (З приводу 50-річчя його існування)» (М. Попруженко); 1940 – книга «Одеський університет за 75 років (1865-1940)» (колектив авторів); 1965 – книга «Одеському університету – сто років» (З. Першина, Г. В'язовський, О. Юрженко); 1968 – книга «Історія Одеського університету за 100 років» (колектив авторів); 1991 – книга «Одеський університет, 1865-1890» (колектив авторів); 2000 – книга

«Історія Одеського університету. 1865-2000» (колектив авторів); 2010 – брошура «Одеському національному університету імені І.І. Мечникова – 145. Лібрето напередодні славетного ювілею» (О. Дьомін, В. Хмарський); 2015 – книга «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (1865-2015). Історія та сучасність» (колектив авторів).

Отже, осмислення образу Іллі Мечникова в університетському історієписанні відбувалося шляхом створення певних образів відповідно до трьох епох у модерній історії Одеси – імперської, радянської та сучасної. У підсумку маємо дев'ять праць: сім книжок, брошуру та статтю – два наративи в імперський період, чотири у радянський і вже три у сучасний.

Поняття «образ» передбачає, що історики ніколи не можуть і не зможуть один раз і назавжди запропонувати єдину і «правдиву» подобу певного досліджуваного об'єкта. Обставини епохи, філософія науки, вдосконалення дослідницького інструментарію раз по раз спонукають науковців переосмислювати будь-який феномен минулої реальності.

В імперську епоху місію піонера виконав історик професор Олексій Маркевич – на двадцятип'ятирічний ювілей університету. 1890 року у своїй величезній за обсягом праці (п'ятсот п'ятдесят сторінок) історик по гарячих слідах зробив перший крок, присвятивши Іллі Мечникову майже п'ять сторінок. У розповіді про фізико-математичний факультет і зокрема кафедру зоології О. Маркевич називає шістьох науковців, але дозволяє собі епітет лише до І. Мечникова, називаючи його «знаменитим зоологом». О. Маркевич (1847-1903), бувши не лише сучасником, але й майже однолітком І. Мечникова, писав текст невдовзі після від'їзду науковця до Франції, а тому цілком слушно лунає така його прикінцева ремарка: «Діяльність І.І. Мечникова надто близька до нашого часу, щоб я дозволив собі висловлювати щодо неї своє міркування, але про наукове значення її достатньо каже сама відомість І.І. Мечникова». Отже, оптика часу ще не дала можливості створити цілісний прижиттєвий образ Іллі Мечникова, але очевидний масштаб особистості було відзначено.

Минула чверть століття, прийшов 1915 рік. В умовах світової війни Одеса була порівняно неподалік від театру бойових дій, ювi-

лейні урочистості були мінімізовані, та університет міг залишитися без чергового ювілейного наративу. Втім філолог професор Михайло Попруженко опублікував у столичному журналі «Історичний вісник» статтю про історію університету за п'ятдесят років. Проте у своїй невеличкій праці М. Попруженко «не помітив» І. Мечникова. Певно, це пов'язано не лише з обсягом журнальної статті, а й з обставиною тодішнього перебування І. Мечникова під час війни за кордоном, що могло вважатися непатріотичним і вплинути на позицію М. Попруженка.

До написання наступної історії університету минула ще чверть століття. За зловтішною іронією долі це припало на роки наступної світової війни. За цей час університет закривали, розпорошували, створювали на його осколках інші заклади освіти, потім вже їх розпорошували, поки врешті не повернулись у 1933 році до ідеї відновлення його під назвою Одеського державного університету. Оскільки написання першої радянської історії було вельми непростою справою, адже припало на часи вже сформованої сталінської візії минулого, коли «методологічні помилки» могли бути небезпечні для кар'єри чи долі науковців, то очолив написання книги особисто ректор Микола Савчук (1938-1948), а відповідальним редактором був професор-історик Костянтин Добролюбський.

Можна стверджувати, що у книзі 1940 року відбулося тріумфальне повернення І. Мечникова на скрижалі університетської історії – на майже двохстах сторінках його згадано понад двадцять разів. Разом з тим епізоди з І. Мечниковим подано некомпактно, і вони розпорошені по тексту. За обсягом мечниковський фрагмент порівнянний з тим, що у книзі О. Маркевича. Але з огляду на обсяг праць питома вага розповіді про І. Мечникова посіла у новій книзі втричі більше місця, змалювавши його не стільки потужним науковцем, скільки «прогресивним» діячем, адже наукова діяльність була для авторів проявом суспільно-політичної боротьби вченого.

Саме тому основний фрагмент про доробок і діяльність І. Мечникова, автором якого був історик Андрій Крячун, було вміщено у розділі «Суспільно-революційний рух в Одеському університеті в 1865-1899 рр.». Науковця було змальовано учасником

протистояння ліберальної та консервативної «партійних» груп в університетській корпорації. Автор відносив його до «прогресивного табору», «демократичного крила» чи твердив навіть про «групу Мечникова», а його опонентів – до «консервативної частини професури», яку очолював професор Петро Цитович. На думку А. Крячуна, саме громадянська позиція І. Мечникова призвела до його виходу з університету. На підтвердження цього він навів думку жандармів: «Мечников – професор зоології, людина крайніх переконань, неможлива в жодному навчальному закладі». А потім і слова самого науковця: «Я відразу зрозумів, що реакційна течія викине мене з університету».

Відзначимо також, що у книзі, написаній російською мовою, А. Крячун називає І. Мечникова у дусі часу «видатним російським вченим», «знаменитим російським зоологом-ембріологом», «красою і гордістю Росії».

Отже, було створено образ невтомного «російського» вченого-матеріаліста з ліберальними поглядами, який відстоював свою позицію як у науці, так і в громадському житті, користувався авторитетом у студентів, підтримував студентський рух і врешті постраждав від консервативних кіл.

Надалі образ Іллі Мечникова у радянський час здобув свою модифікацію завдяки історикині Заїрі Першиній – у двох науково-популярних і одній монографічній праці з історії університету, в якій вона брала участь протягом чверті століття.

У 1965 році вийшла друком книжка з історії університету («короткий нарис») авторства З. Першиної, Г. В'язовського (філолог, проректор) та О. Юрженка (ректор). Цього разу відбулася принципова композиційна зміна – про І. Мечникова переважно йшлось у розділі «Наукові традиції» та частково у розділі, присвяченому суспільно-політичній боротьбі в університеті, під назвою «Проти темряви й гніту» – І. Мечникова згадано як «непримиренного противника реакційного режиму в університетах» («його переслідували та цькували реакціонери», «реакція усунула Мечникова з університету»).

Мечниковський сюжет укупі міститься на чотирьох сторінках сімдесятип'ятисторінкової праці (найпитоміша вага фрагмента серед усіх «історій») майже кишенькового формату, яка першою

з університетських історій написана українською мовою та була наче синопсисом більшої праці.

Так і сталося: 1968 року побачило світ фундаментальне видання, колективний твір більш ніж вісімдесяти авторів (понад чотириста сторінок). Текст про три перших десятиліття університету та студентський рух у ньому написала З. Першина. Лейтмотивом його стали такі рядки: «Найсвітліші сторінки історії Новоросійського університету пов'язані з діяльністю найвидатнішого бактеріолога І.І. Мечникова». Історикиня приділила І. Мечникову найбільший фрагмент у підрозділі, ніж будь-якому іншому персонажу. Вона творчо та на основі переважно історичних джерел розширила сюжети, започатковані в О. Маркевича, А. Крячуна та у своїй попередній науково-популярній книжці, щодо появи та долі І. Мечникова в університеті, змалювала його як талановитого педагога та як людину, що дбала про поліпшення кадрового складу та наукових сил університету, показала його вмілим лектором, а також розвинула тему суспільно-політичного світоглядного протистояння «партії червоного Мечникова» «реакційним професорам-чиновникам від науки, що становили в університеті більшість». Завершується сюжет драматичним виходом І. Мечникова із закладу в умовах, коли «реакція цькувала передову професуру».

Також в іншій частині книги, присвяченій розвитку наук в університеті, рельєфно показаний науковий доробок І. Мечникова. Різного обсягу фрагменти про його внесок у науку зроблено ще в одинадцяти розділах книги (серед одинадцяти авторів відомі науковці І. Пузанов, М. Савчук, В. Тульчинська, Р. Файтельберг тощо).

Загалом І. Мечникова згадано на сторінках монографії понад сто сімдесят (!) разів, утверджено його культовим персонажем університетської історії. Персона І. Мечникова в абсолютному обчисленні посіла на сторінках книги на порядок більший обсяг, ніж у попередніх працях. Треба зазначити, що І. Мечников був змальований у відповідній стилістиці – як ідеальний образ науковця, життєва драма якого була пов'язана лише з суспільно-політичною боротьбою чи матеріальним станом.

Минуло ще два десятиліття. За цей час «будівництво соціалізму» переросло у «розвинутий соціалізм», а той несподівано змінився політикою «перебудови». У тих умовах і розпочалася

Микола Кузнєцов. Портрет І. Мечникова. 1886. Зберігається
в Державному історичному музеї. Москва, РФ

підготовка чергового видання, до стодвадцятип'ятирічного ювілею. Редакційну колегію очолив ректор І. Зелінський (1987-1995). Книжка 1991 року мала значно менший обсяг (160 сторінок) і популярний виклад. Вона мало нового додала до образу І. Мечникова. За змістом фрагмент про нього більше нагадує зразок 1965 року, але сильно редукований – вся інформація вмістилася на одній сторінці. Не зайвим буде зазначити, що І. Мечникова (як і переважну більшість всіх інших) вже не визначали беззаперечно як «російського» вченого, поділяючи його доробок і спадщину на два народи – український та російський: «завдяки зусиллям передових учених… університет швидко перетворився на один із центрів демократичної культури українського та російського народів і став відігравати важливу роль у розвитку науки».

Отже, якщо зусилля А. Крячуна у 1940 році можна порівняти з трампліном до виключного визнання постаті І. Мечникова для університету, то всі наступні праці (З. Першина) – апологія ухваленого урядом у 1945 році рішення про надання його імені університету та перетворення І. Мечникова на культового університетського персонажа, що, звісно, не могло не мати надлишкових елементів глорифікації. Основний текст у книжках 1965-1991 рр. вже було вміщено у тих частинах, де йшлося про освітній процес і наукове життя університету, та додано окремі епізоди у неодмінних розділах, присвячених суспільно-політичній боротьбі.

У сучасну епоху почав формуватися третій образ І. Мечникова. Вже за дев'ять років від здобуття Україною державної незалежності, з досягненням міленіуму та стотридцятип'ятиріччя університету вийшло чергове видання з його історії. Книга 2000 року мала популярний формат, двісті двадцять шість сторінок, і в ній було зроблено помітний акцент на сучасну епоху.

Загальне скорочення питомої ваги у книзі імперської епохи позначилось і на розповіді про І. Мечникова (З. Першина), яка за обсягом була найменшою за всю історію написання книжок. Втім це не означало, що постать І. Мечникова була піддана значеннєвій редукції. Адже другий з трьох розділів – «Становлення наукових традицій» – розпочинається саме з його постаті словами про «одну з найяскравіших сторінок». Йому знову відведено у порівнянні з іншими більше місця. Стиль викладу цього разу –

стриманий, позбавлений емоційного драматизму «партійних» колізій усередині корпорації викладачів (хоча його традиційно віднесено до «ліберально налаштованої професури»), в тому числі й щодо відставки: сюжет про це містився у наступному розділі під назвою «У суспільному русі». Прикметною є загальна оцінка І. Мечникова: «Він уславив свою батьківщину Україну як один з найвидатніших вчених, удостоєний найвищої міжнародної наукової нагороди – Нобелівської премії».

Отже, у праці 2000 року ще зберігалася конфігурація попередніх творів (завдяки З. Першиній), хоч і з виразним урахуванням обставини державної незалежності України та намаганням інсталювати доробок ученого до її культурної спадщини.

Наступна історія університету, що вийшла через десять років, уперше набула формату брошури (обсягом сорок вісім сторінок). У 2010 році розподіл по епохах був майже рівномірним. Привертає увагу претензійна підназва – «Лібрето напередодні славетного ювілею». Адже на той час уже розпочалася підготовка до масштабного проєкту з написання фундаментальної історії університету. Вперше за пів століття сюжет про І. Мечникова написала не З. Першина. Проте це не позначилося на його репутації – він знову посів чільне місце серед молодих викладачів 60-70-х років XIX століття, «які згодом стали «золотим спадком світової науки» разом із Н. Кондаковим, Ф. Успенським, О. Ковалевським, В. Заленським, О. Павловим, О. Кирпичниковим. Тричі (більше за всіх) його згадано серед восьми науковців, які зробили найбільший внесок в університетську біологічну науку. Привертає до себе увагу й те, що автори зосередилися виключно на науковому та освітньому складнику, зовсім редукуючи, на відміну від радянських авторів, інформацію про суспільно-політичну ситуацію.

На стоп'ятдесятилітній ювілей вийшла друком актуальна на сьогодні монументальна (понад тисячу сторінок) історія університету. В ній автори запропонували свою картину буття закладу в епохи та середовищах, які породжували чи трансформували його; еволюції закладу вищої освіти як структури у державній системі та водночас як об'єкта й знаряддя політики держави, історії ідей, що знаходили втілення у наукових працях та освітньому процесі завдяки конкретним людям.

Розділ «Новоросійський університет у 1865-1920 роках» у книзі 2015 року вельми об'ємний – за обсягом його можна порівняти з цілою книжкою 1965 року. Але І. Мечникова згадано в ньому всього шістнадцять разів. Бачимо там і цілковитий відхід від показу суспільно-політичного складника у житті як всього університету, так і І. Мечникова зокрема. З одного боку, може скластися враження, що автори навмисне применшують роль, місце та значення видатного вченого у житті університету. Але ж з іншого – автори свідомо чи підсвідомо знизили градус глорифікації І. Мечникова, зосередившись на створенні образу університету як інституції та віддаючи належне всьому колективу та цілій плеяді видатних науковців, серед яких Ілля Мечников був одним з.

Біологічним наукам відведено два підрозділи (автор – Л. Рясіков). Втім і тут ми бачимо вельми скромну присутність І. Мечникова. Доробок науковця не виглядає виключним феноменом серед спадщини не менш видатних його колег як у біології, так і в інших науках. Отже, очевидною є редукція місця І. Мечникова у житті університету – як щодо обсягу, так і стосовно оцінки його доробку.

Отже, попри згадку у різних частинах тексту всієї книги ще з дюжину разів треба визнати, що вченому відведений у тому грубезному томі дуже скромне місце. За обсягом, як і за академічною тональністю, мечниковський сюжет можна порівняти з працею О. Маркевича. Отже, через сто тридцять п'ять років коло наче замкнулось, а точніше – історики науки вийшли на новий виток спіралі.

З наведеного вище може скластися хибне враження про зменшення інтересу в університеті до Іллі Мечникова у XXI столітті. Заперечити це вирішив авторський колектив монографії «Ілля Мечников та Одеський університет: епоха, люди, ідеї», підготовленої до цьогорічних круглих дат (центральний сюжет належить історику В'ячеславу Кузнєцову). Образ І. Мечникова там – людина в інтер'єрі свого часу та простору, міста та університету, яка намагалася здійснювати різноманітні повсякденні практики, насамперед розв'язувати професійні проблеми, реалізовувати себе так, як вона розуміла своє життєве призначення.

На завершення відзначимо, що постать І. Мечникова є об'єктом творення образу не лише в академічному середовищі, а й у ширшому контексті ідеологічних змагань. Одною з ознак модерного суспільства є процес націєтворення, через що відбувається «націоналізація» історії та боротьба за причетність тої чи іншої персони до якоїсь нації. Хоч І. Мечников мав по батькові молдавське/румунське коріння, а по матері єврейське, в імперську епоху питання національної приналежності часто-густо розв'язувалося на користь російської версії. Адже питанням своєї національності він не переймався, зберігав підданство царю та після виїзду з імперії більше тяжів до «загальноросійської» ідентичності. Тому до середини XX століття знаходимо і в радянських працях його визначення як «російського» вченого. Надалі його почали розглядати з перспективи «радянського інтернаціоналізму» як російського та українського вченого, а у XXI столітті питання національності у текстах було знято зовсім. Останнє, очевидно, є спробою уникнення дражливої теми. Адже маючи три етнічні складники – єврейський, молдавський/румунський та російський, він найдовше мешкав в Україні та Франції.

Прикметним маркером «націоналізації» І. Мечникова є такий популярний енциклопедичний ресурс, як Вікіпедія, який є дуже потужним чинником формування уявлень про світ у сучасної допитливої людини. Російськомовний ресурс визначає І. Мечникова як російського та французького вченого. Україномовний – як українського та французького (до широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну там була ще вказівка і на його «російськість»). Найкоректнішим є, на нашу думку, англомовний текст, вільніший від ідеологічного протистояння, згідно з яким І. Мечников «був зоологом із Російської імперії молдавського дворянського походження... народився в регіоні Російської імперії, який є частиною сьогоднішньої України, в родині молдавського дворянина та матері – української єврейки, а пізніше продовжив свою кар'єру у Франції. Зважаючи на цю складну спадщину, на Мечникова претендують п'ять різних націй і народів».

Таким чином, осмислення постаті Іллі Мечникова в університетському історієписанні відбувалося в університеті шляхом створення певних образів відповідно до трьох великих епох істо-

рії – імперської (О. Маркевич), радянської (А. Крячун, З. Першина) та сучасної (З. Першина, Л. Рясіков, В. Кузнєцов). Питома вага цього фрагменту у всьому тексті досягла свого максимуму у книзі 1965 року, а абсолютний обсяг – у книзі 1968 року. Потім ці показники неухильно зменшувалися. Цього року університетські науковці вирішили відновити баланс, присвятивши Іллі Мечникову окреме видання. Образ Іллі Мечникова спочатку був змальований у суто сцієнтистському дискурсі, за радянських часів акцент було зроблено на суспільно-політичній значущості його діяльності, а сучасні науковці знову прагнуть повернутися до академізму його образу та активності, яка відбувалася, безсумнівно, на певному суспільному тлі.

Для сучасного українця Ілля Мечников має постати як вітчизняний науковець, який народився, навчався (Харківщина), сформувався як науковець (Одеса) саме в Україні, яка сьогодні плекає його наукову спадщину. Пропонуємо у цьому питанні дотримуватися не ексклюзивного підходу, що передбачає для когось монопольне володіння цією постаттю та спадщиною, а інклюзивного ставлення, яке не заперечує право інших націй вважати його своїм. Особливо з огляду на те, що справжня наука не має державних кордонів, і науковий доробок видатної особистості належить усьому світові.

Михаил Пойзнер

Судьба человека

Одесса, известно, город морской. Наверное, здесь нет такой семьи, так или иначе не имеющей отношения к морю и порту.

Хочется рассказать о судьбе замечательного человека – Ирины Константиновны Любимовой, враче, всю жизнь заботившейся о тех, кто связан с морем. Судьбе трагической, судьбе завидной…

Слово Ирине Константиновне Любимовой:

«Я, Любимова Ирина Константиновна (Юревич), родилась 28 февраля 1932 г. в Москве. Отец – Юревич Константин Феликсович, инженер. Мать – Авербух Изабелла Семеновна, врач, кандидат наук. Когда мне было 5,5 лет, в октябре-ноябре 1937 года арестовали моих родителей.

Отец после 17 лет концентрационных сталинских лагерей чудом смог выжить, вернулся в 1954 году. Мама получила «10 лет без права переписки» по ст. 58 и, как выяснилось позже, была расстреляна в мае 1938 года возле пос. Бутово Московской области. Брат матери, Авербух (Ауербах) Михаил Семенович, прятал меня у друзей, чтобы власти не поместили меня в детдом для «врагов народа».

В феврале 1938 года родная сестра папы Юлия Феликсовна Юревич сумела нелегально вывезти меня в Одессу, в семью бабушки Марии Васильевны Юревич, матери моего отца. До войны в Одессе я закончила 2 класса школы № 36.

22 июня 1941 года мне 9 лет. В этот яркий солнечный день прозвучало страшное слово «война». С июня по октябрь 1941 года – бомбежки, страшные звуки воздушной тревоги, мечущиеся люди, паника. Жили в погребе, бомбоубежищах, катакомбах. 16 октября

Москва. 1938 год

1941 года помню очень хорошо. Пустынные улицы, из проезжающего грузовика разбрасывают листовки. Через рупор звучит: «Братья и сестры, враг у Хлебной гавани. Мы вернемся – Одесса была, есть и будет советской». А потом через несколько дней нашу тихую Садиковскую улицу на Молдаванке заполнили румынские солдаты – определяли места постоев, заодно тащили все, что попадало под руку. Нас выгнали из квартиры, и мы перешли жить в погреб. В нашей квартире поселились румынские офицеры. Говорили, что из этого погреба раньше был вход в катакомбы. Не было электричества и воды, постоянно горела маленькая самодельная коптилка на парафине. В погребе было сыро и страшно, по ночам шуршали крысы. Еще хуже стало зимой – зима была очень суровой. За водой нужно было ходить вниз к ул. Балковской по Разумовской. Дорога была обледенелой и скользкой. Пока я приносила два маленьких бидона с водой, замерзала, обливалась и плакала.

Меня воспитывала моя тетя, папина сестра Юревич Юлия Феликсовна. Кушать было нечего, и чтобы как-то выжить, моя тетя меняла вещи на продукты: неполный флакон заветной «Красной

Одесса, улица Садиковская, № 31. 1942 год

Москвы» менялся на 1 кг кукурузной крупы, оставшуюся у меня мамину брошь – на 2 кг фасоли. Мой детский сарафанчик – на баночку соевой муки.

Я помню страшный день зимой, когда из всех наших дворов по ул. Садиковской румынские солдаты выгоняли прикладами евреев. Из дома № 35 вышел седой изможденный старик на костылях, на одежде у него не оказалось желтой звезды. Румын замахнулся на него прикладом, выругался и приколол ему булавкой звезду на лоб… Потекла кровь, заливая ему лицо, старик страшно закричал. Я в ужасе отпрянула от ворот. Никогда не смогу этого забыть. Из дома напротив, № 40, на саночки усадили мою подружку Инночку Вайсман и ее брата Женю. Колонна людей двинулась к Разумовской, а оттуда к скверу, где была парашютная вышка (ул. Хворостина). По дороге в гетто Инночка и Женя замерзли. Когда колонна проходила мимо нашего двора, одна из наших соседок, Ольга Ивановна Пономаренко, закричала моей тетке: «А вот я сообщу в комендатуру о том, что здесь прячется еще один жидовский ребенок».

Ужас и отчаянье моей тети трудно было передать. В эту же ночь тетя собрала меня и какие-то вещи, мы долго шли куда-то по заснеженным улицам. Эта была самая длинная дорога пешком в моей жизни – в пос. Чубаевку. Мы шли и шли – казалось, что дороге не будет конца. И теперь, когда туда можно доехать трамваем за 30-35 минут, мне не верится, что это так близко. Тетя умолила свою сослуживицу Стефу Лебедь взять меня хоть на время. Я им помогала, как могла, по хозяйству. Носила воду из колодца, помогала по кухне. У них была коза, которую я очень боялась.

Чубаевка, Дмитриевка, Александровка, Ближние Мельницы – меня как эстафету передавали из рук в руки. Выходить из дома на воздух мне разрешали только ночью, поскольку днем проводились обыски и облавы. Днем я сидела в сарае за кладкой дров, в которой было сделано небольшое углубление. Сюда же мне приносили пищу. Потом я какое-то время жила за шкафом у моей учительницы Марии Ивановны Коротуновой. Мою метрику предъявлять было нельзя, так как я была еврейкой. И тогда тете подсказали меня окрестить в церкви. После крещения мне выдали свидетельство, в котором

были изменены фамилия и имя матери Изабеллы Семеновны Авербух на Прасковью Семеновну Юревич. Это свидетельство и спасло мне жизнь. Это был мой единственный документ, по которому я прожила всю оккупацию.

В конце августа 1942 года я пошла в 3-й класс румынской гимназии, где позже и заболела тяжелой формой тропической малярии…

Помню, когда немцы уходили из Одессы, от горящего элеватора с зерном в Хлебной гавани вились черные клубы дыма. Потом, после ухода оккупантов, из этого сгоревшего зерна выдавали по карточкам мизерный дневной паек черного, пахнущего дымом хлеба.

В 1944 году мой отец был освобожден из ГУЛага (Сибирь) и получил вечное поселение в Коми АССР. В 1948 году папа забрал меня из Одессы к себе. С 1948 по 1949 годы мы жили в г. Княж-Погосте Коми АССР. С 1949 по 1950 гг. – поселок Ермаково Игарского района Красноярского края. С 1950-1952 гг. – г. Красноярск. В 1952 году я вернулась в Одессу и перевелась из красноярского медина в одесский, где проучилась с 1952 по 1957 гг.

С 1952 г. по настоящее время проживаю в г. Одессе. В 1954 году папа был реабилитирован, а маму немного позже реабилитировали посмертно…»

Сказанное Ириной Константиновной не нуждается в каких-либо комментариях и уточнениях. Здесь всего в избытке – и предательство, и подлость, и боль, и любвь… Все это свидетельства времени.

…После окончания с красным дипломом в 1957 году Одесского медицинского института в 1958 году Ирина Константиновна была принята на работу врачом в Бассейновую больницу моряков, а в 1965 году переведена в поликлинику Одесского порта терапевтом-профпатологом. Здесь она проработала более двадцати шести лет – до ухода на пенсию в 1991 году с общим трудовым стажем в морской отрасли тридцать три года. Она осталась в памяти множеством добрых дел. Через нее прошли тысячи портовиков, и сегодня ее имя на слуху у очень многих.

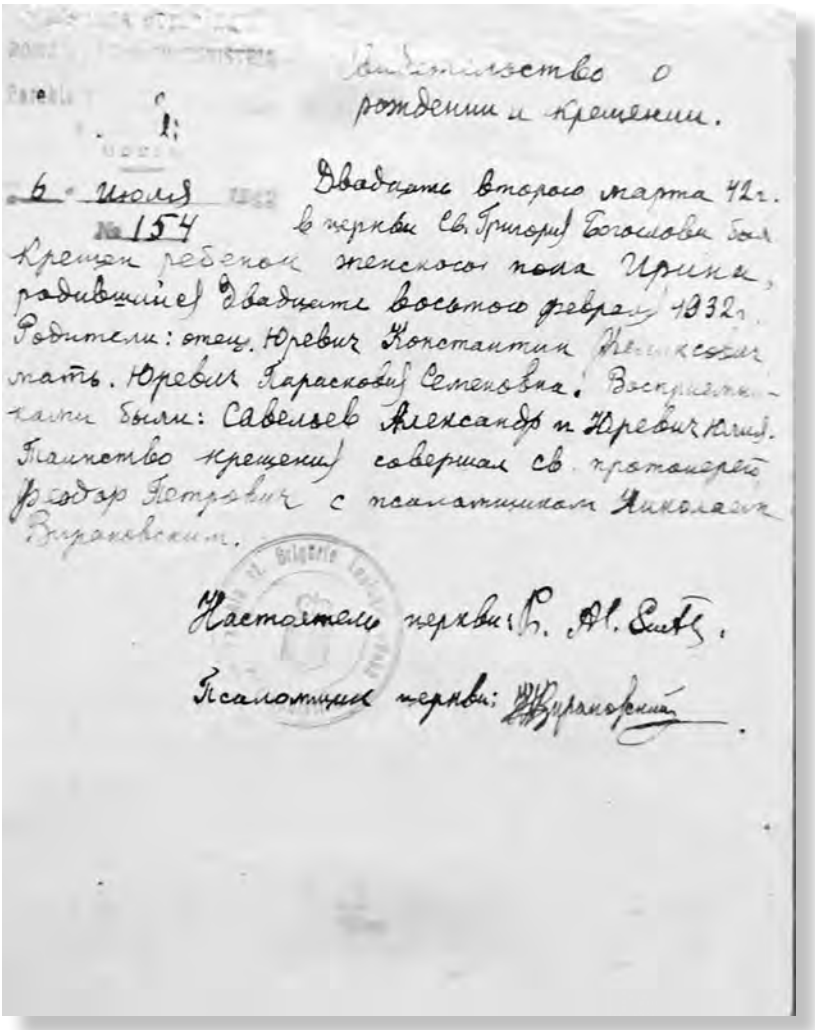

Свидетельство о рождении и крещении.

6 июля 1932

№ 154

Двадцать второго марта 42 г. в церкви Св. Григория Богослова был крещен ребенок женского пола Ирина, родившийся двадцать восьмого февраля 1932 г. Родители: отец Юревич Константин Феликсович мать Юревич Параскевия Семеновна. Восприемниками были: Савельев Александр и Юревич Юлия. Таинство крещения совершал св. протоиерей Феодор Петрович с псаломщиком Николаем Вираковским.

Настоятель церкви: [illegible]

Псаломщик церкви: [illegible]

Свидетельство о крещении Ирины Константиновны Любимовой

В летнее время с 1968 по 1988 гг. работала врачом в пионерском лагере Одесского порта «Юный моряк» на 16 станции Большого Фонтана. Целое поколение детей портовиков выросло под ее неустанным заинтересованным контролем.

В 1979 году при переходе проезжей части по пешеходному переходу Ирину Константиновну сбивает машина. Травма была очень серьезная. Три месяца больницы, костыли, инвалидность… Но Ирина Константиновна и тут нашла в себе силы преодолеть проблемы со здоровьем и после реабилитации выйти на работу.

Как никто, она могла подбодрить, убедить, что все будет хорошо. Она всегда находила то главное, что позволяет человеку сохранить достоинство и веру. Она могла взять на руки чужого ребенка – найти подход, нужные слова и за считаные минуты успокоить. Когда Ирину Константиновну спрашивали, как у нее дела, она всегда отвечала: «Лучше всех!». Этот нескончаемый жизненный оптимизм, любовь к людям, преданность своей профессии помогли ей пережить все жизненные невзгоды, прожить непростую и очень насыщенную событиями прекрасную жизнь.

После выхода на пенсию Ирина Константиновна посвятила себя увлечению, о котором мечтала и по мере наличия свободного времени занималась всю жизнь, – вышиванию. И здесь она достигла большого совершенства: в 1995 году ее работы были представлены на персональной выставке в холле одесской мэрии. «Для меня отдушина, радость – это вышивка. Найти свое и понимать, что каждое мгновение неповторимо, – вот что я хотела пожелать каждому, особенно портовикам!»

И сына воспитала достойного. Игорь Анатольевич Любимов –

известный морской специалист, основатель и начальник водолазной службы Государственного предприятия «Администрация морских портов Украины», основатель одесского подводного клуба «Посейдон», на счету которого нахождение и обследование легендарного эскадренного миноносца «Лейтенант Зацаренный», подорвавшегося на немецкой мине у острова Змеиный (о. Фидониси) в 1917 году, ветеран Одесского порта, отработал в порту более сорока пяти лет.

Этот проект завершился открытием мемориала погибшим украинским морякам на столетие гибели миноносца в 2017 году у храма Св. Николая в Одесском порту.

10 декабря 2020 года Ирины Константиновны не стало…

Перед глазами вновь и вновь пробегают страницы жизни этого удивительного человека с неповторимой судьбой. Судьбой, заставляющей еще раз задуматься о тех, кто прошел по жизни уверенным шагом, не оборачиваясь на прошлое, на безумные потери близких и любимых. Отдать должное людям, спасшим хотя бы одну человеческую жизнь.

Незаметно годы прокатились. Но время не властно над памятью – над памятью священнослужителей (в частности, настоятеля и псаломщика церкви Святого Григория Богослова), которые, рискуя своей жизнью, выдавали спасительные «Свидетельства о рождении и крещении» вместо якобы «утерянных при большевиках» православных метрик. Людей с голосом Божьим в душе… Над памятью тех, кто боролся до конца, не теряя человеческого достоинства, боролся с глубокой верой в добро и справедливость.

Светлая память Ирине Константиновне Любимовой.

Одеса – місто літератури ЮНЕСКО

110 **Майя Дімерлі**
Одеса – місто літератури ЮНЕСКО

Майя Дімерлі*

Одеса – місто літератури ЮНЕСКО

Відрядження, що відкривають нові обрії міжнародної співпраці

Міжнародне представництво та культурна дипломатія

У червні 2025 року делегація з Одеси вирушила у важливе відрядження до Франції. До складу делегації увійшли директор Департаменту міжнародного співробітництва, культури та маркетингу Іван Ліптуга та керівниця офісу «Одеса – місто літератури ЮНЕСКО» Майя Дімерлі. Ціллю візиту була участь у XVII Міжнародній конференції креативних міст ЮНЕСКО в місті Анґ'єн-ле-Бен, а також низка ключових зустрічей у штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі. Ця поїздка мала на меті зміцнити міжнародні зв'язки та сприяти подальшому розвитку Одеси як міста літератури ЮНЕСКО.

Одеса, яка була офіційно визнана та включена до мережі креативних міст ЮНЕСКО у 2019 році, активно використовує свій статус для розвитку культурної дипломатії та міжнародного співробітництва попри поточні виклики.

Важливі переговори у штаб-квартирі ЮНЕСКО

Паралельно з участю у конференції в Парижі відбулися значущі зустрічі. Іван Ліптуга провів переговори з пані Бертою

* Керівниця офісу «Одеса – місто літератури ЮНЕСКО».

де Санкрістобаль (Berta De Sancristóbal), керівницею сектору Всесвітньої культурної спадщини відділу Європи та Північної Америки. Центральною темою обговорення став звіт моніторингової місії, який мав бути представленим на засіданні комітету Всесвітньої культурної спадщини в Парижі 6-16 липня 2025 року. Ці переговори є визначальними для подальшого збереження та підтвердження статусу Одеси як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Також були детально розглянуті питання українського законодавства у сфері охорони культурної спадщини, межі буферної зони ЮНЕСКО, створення ефективного органу управління об'єктом Всесвітньої спадщини та необхідність розробки науково-проєктної документації. Ці стратегічні дискусії закладають фундамент ефективної взаємодії з міжнародними партнерами у сфері захисту культурної спадщини Одеси.

Це все стосується збереження душі Одеси для майбутніх поколінь, того, як ми будемо захищати нашу красу у глобальному контексті.

Анґ'єн-ле-Бен: обмін досвідом та ідеями

У місті Анґ'єн-ле-Бен, де проходила XVII Міжнародна конференція креативних міст, делегація активно брала участь у дискусіях. З учасниками літературної підмережі ЮНЕСКО обговорювалося питання щодо імен письменників, які в Україні підпадають під дію нового законодавства та які рекомендовано до виключення з публічного простору та топонімії міста. Це обговорення підкреслило важливість міжнародного діалогу у розв'язанні чутливих питань культурної політики.

Під час конференції було встановлено нові контакти. Зокрема відбулося спілкування з представниками міста кіно Потсдама, чия команда активно використовує штучний інтелект у своїх проєктах, а це відкриває перспективи для співпраці з Одеською кіностудією у сфері інноваційних технологій у кінематографі.

«Читання для Одеси: не просто слова» – приклад міжнародної солідарності

Важливо відзначити ініціативу «Читання для Одеси: не просто слова», започатковану Міланом – містом літератури ЮНЕСКО (статус діє з 2017 року) 24 лютого 2024 року, у другу річницю початку повномасштабної російської агресії. Ця акція була організована на підтримку Одеського літературного музею, виставки якого залишаються закритими через військові дії.

До ініціативи долучилися п'ятнадцять міст літератури: Рейк'явік (Ісландія), Манчестер (Велика Британія), Любляна (Словенія), Мельбурн (Австралія), Ліллехаммер (Норвегія), Ноттінгем (Велика Британія), Кухмо (Фінляндія), Квебек (Канада), Краків (Польща), Ясси (Румунія), Тукумс (Латвія), Ексетер (Велика Британія), Вроцлав (Польща), Единбург (Велика Британія) та Одеса. Поети з Рейк'явіка пожертвували свої гонорари на підтримку проєктів офісу «Одеса – місто літератури ЮНЕСКО», і це є знаковим проявом солідарності.

Ми безмежно вдячні кожному креативному місту літератури, яке стало амбасадором української культури та літератури у ці непрості часи. «Ви за Україну. Ми за вас», – ці слова стають девізом нашої співпраці. А ми прагнемо, щоб українці дізналися більше про культуру кожного з вас!

«Поезія в містах літератури»: інноваційний проєкт Одеси

Одним із центральних моментів конференції стала презентація літературного проєкту «Поезія в містах літератури». Цей проєкт, що реалізується у партнерстві з газетою «Вечірня Одеса» та англомовним інтернет-виданням «Odessa Journal», заснованим громадянином Італії з міста Мілан у 2019 році, має на меті зробити видимою поліфонію підмережі міст літератури ЮНЕСКО.

Проєкт, розрахований на рік, планує залучити до співпраці близько п'ятдесяти міст літератури ЮНЕСКО. Його особливістю

є використання технології доповненої реальності, яка дозволяє читачам паперової версії газети «Вечірня Одеса» прослуховувати вірші мовою оригіналу, наводячи смартфон на фото поета, який бере участь у проєкті.

Проєкт передбачає створення поліфонічної бази поетів, яка включатиме коротку інформацію про братське місто літератури, фото та біографію керівника офісу міста літератури, побажання від цього керівника Одесі, а також фотографії, відеозаписи читань, біографії та вірші поетів і роботи перекладачів. Контент буде представлений трьома мовами: оригінальною, англійською та українською. Відеозаписи читань поетів розміщуються на YouTube-каналі міста літератури з відповідними детальними описами, а інформація поширюватиметься у публікаціях на Facebook, будуть виходити друком та публікуватися в Інтернеті матеріали, присвячені кожному місту, поету та перекладачу. Це забезпечить максимальну доступність культурного обміну. Вже сьогодні у нас є запити від міст, які не входять до літературної підмережі, з проханням доєднатися до нашої ініціативи, ми бачимо зацікавленість у висвітленні проєкту від відомих ЗМІ. Про це йдуть перемовини.

Що це створює? Це не просто обмін текстами. Це підтримка одеських поетів, які долучаються до міжнародного літературного життя, перебуваючи та працюючи у вкрай небезпечних умовах. Це можливість оплатити працю українських поетів та перекладачів.

І що дуже важливо – ми будемо фінансово підтримувати розробників застосунку доповненої реальності у Харкові – місті музики ЮНЕСКО, яке щодня потерпає від жорстоких російських атак. Треба зазначити окремо, що попри можливість працювати віддалено, розробники застосунку «AlbumAR», який створює магічний ефект фото, що оживають, залишаються у Харкові.

Це наш спосіб підтримати креативну індустрію та стійкість України, показуючи, що культура живе і творить навіть під обстрілами. Це потужний спосіб зробити культуру міст літератури видимою як для аудиторії в Україні, так і за її межами.

Проєкт націлений на створення тому антології сучасної поезії міст літератури, який включатиме тексти трьома мовами

та відео-, аудіотеку. У друкованій версії будуть використані технології доповненої реальності, тому будь-хто матиме можливість насолодитися красою фонетичного звучання різних мов, нікуди не переходячи за додатковими посиланнями.

Головна ідея – зробити видимою багату поліфонію нашої літературної підмережі, дозволити голосам поетів зазвучати по всьому світу. Це створює потужну синергетику між містами, дозволяючи кожному доторкнутися до творчості іншого.

Ми висловлюємо велику подяку поетам з міста літератури Рейк'явік, які вже долучилися до реалізації проєкту: Анні Роус Аурнадоттір (Anna Rós Árnadóttir), Бриньї Г'яльмсдоттір (Brynja Hjálmsdóttir), Інгоульфуру Ейрікссону (Ingólfur Eiriksson) та Педро Гуннлаугуру Гарсія (Pedro Gunnlaugur García).

Наш колега, керівник офісу «Рейк'явік – місто літератури ЮНЕСКО», координатор літературної підмережі креативних міст К'яртан Маур Оумарссон (Kjartan Már Ómarsson) виконав блискучу роботу, зібравши чудових поетів та надавши всю необхідну для першої публікації інформацію. Побажання К'яртана нашому місту: «Бажаю Одесі – місту літератури – міцного миру, сили та подальшого визнання як життєво важливого порту ідей, культури, спадщини та міжнародної дружби».

Ми вдячні нашим поетам, які переклали ісландські вірші українською: Михайлу Сону, Марії Галіній, Євгенії Краснояровій та Владиславі Ільїнській. Особлива вдячність перекладачці поезій англійскою мовою Ларісі Кайзер (Larissa Kyzer).

І звісно, без наших інформаційних партнерів, «Вечірньої Одеси» та «Odessa Journal», проєкт не поширився б на таку велику аудиторію. Тож щиро дякуємо Олегу Суслову та Антоніні Полетті за стратегічне партнерство.

Ми пропонуємо вам долучитися до інноваційних технологій та послухати авторські читання віршів ісландських поетів з Рейк'явіку.

1. Проскануйте к'юар-код смартфоном.
2. Дотримуйтесь інструкцій.
3. Наведіть екран на фото з позначкою смартфона.
4. Насолоджуйтесь красою ісландської мови.

К'яртан Маур Оумарссон і Майя Дімерлі презентують проєкт «Поезія в містах літератури»

Анна Роус Аурнадоттір

Раковини (Skeljar)

Переклад: Михайло Сон

якщо повзти
каналізаційними трубами
все далі і далі
ти зрозумієш
всі будинки стоять біля моря
іноді
присівши на холодний фаянс унітаза
вона чує
крики чайок
з раковини
і згадує історію про моряка
якому наворожили смерть у морі
як він кинув весла
як пішов углиб суші

все далі і далі
як забув слова риба і молюски
як з підозрою дивився
на вологе каміння
що зустрічалося
на його шляху
поки одного разу
заснувши на вахті
він не запропонував притулок
двом людям
які зазнали
корабельну аварію
вона думає про те
як вони знімали свої мундири
немов устриці скидають свої раковини
як всю ніч
з них стікала вода на підлогу
як у ній на світанку
відбивалось
нерухоме обличчя
моряка що вдивляється у калюжу
жити
це як засинати на вахті
померти
це як заснути на вахті
вона обмірковує це
та намацує сенси
як равлик
що повзе по черевику
як жінка
якій наворожили смерть від хвиль
але вона все одно
переїжджає в раковину
свого будинку
біля моря

Бринья Г'яльмсдоттір

Суперечка (Rök)

Переклад: Марія Галіна

Жінка каже: з мене досить
Каже:
Ти ж знаєш, що я терпіти не можу,
коли ти вивалюєш повні відра риб'ячих тельбухів
на парковку, ані
коли ти виплескуєш свій нічний горщик з третього поверху,
знаючи, що я стою
під вікном і зовсім не чекала
на те, досі вже до речі отої зупи
яку я налила саме тобі
залишилося ще багато
і я не хочу вирішувати що з нею робити
вилити чи доїсти

Тільки тому що ти просиш мене потримати ложку
Поки лежиш там
Мов слимак
Їй відповідають:
Зітханням
тим, що підносить
ополоники до губ
втягує їх до відкритого рота
вивалює язик аж до підборіддя
щоби довести
що все це було проковтнуто

Інгоульфур Ейрікссон

Книга поезій (Ljóðabók)

Переклад: Євгенія Красноярова

Я дав собі обіцянку
поговорити з тобою,
коли допишу цю книгу.

Кожна сторінка,
яку я перегортаю, –
це крок
до тебе.
Мабуть,
читатимеш мене,
як розгорнуту книгу,
мабуть,
подумаєш,
що зростав я на тих самих книжках,
що і інші,
мабуть,
я тільки обкладинка біла.
Але я прослухав курс з вивчення манускриптів
і знаю, що правда ховається
між рядків.
Одна з небагатьох речей, які я знаю.
Ще знаю, що в моїй бібліотеці
томів завбільшки,
ніж пристойно мати,
і серед чотирнадцяти книжок,
що я у вихідні купив,
розсердивши матусю,
ховаються
тобі цікаві книги.
Скажімо, збірка перекладів
твого улюбленого поета
(але я, чесно, не тому її купив),
а ще трактат
про відстань,
що між нами усіма.
Мене поклали
не на ту полицю,
і в каталозі Національної бібліотеки
зазначено, що я загублений,
а це не так.
Я просто шукаю

того,
хто віднайде мене.
Це ти, сподіваюсь.
Читай мене,
ніби розгорнуту книгу,
я повний поезій.

Педро Гунллаугур Гарсія

([Образи зі затемненого саду]
[Myndir úr myrkvuðum garði])

Переклад: Владислава Ільїнська

Те, що прокидається з ранком, завжди має продовження –
очі, краплини
ширяючої роси в усіх своїх кольорах
темна ніч тримає губи зімкнутими

незбагненна в глибині, вона надсилає мені
каміння заплутаності – беззахисні,
невимовні весняні квіти,
що проростають на кам'яних урвищах
і в'януть, згашаючи факел,
не зворушений світом
схід сонця – важкий як свинець
і ця темрява
шиплячи поглинає його
надія і ніч відвертаються од мене
сонце на листі в пошуках росту –
все викладено на аркуші переді мною
і погода залишає по собі сліди:
черепи тварин, злиденність, виміряну у відстанях і
кишені, повні ключів, які я отримав у позику
життя – це маленький день,
що прокидається в іншому місці,
а тут зберігається образ обіймів
у саду, де всі вогні погашено
і всі камені гладенькі
пом'якшені жалем –
сюди просочується
саме те, що колись було,
щоб чекати

Ми не втомимося нагадувати, що цей проєкт створено офісом «Одеса – місто літератури ЮНЕСКО» та реалізується за кошти, зібрані містом літератури Рейк'явіком у межах читань, ініційованих містом літератури Міланом «Читання для Одеси: не просто слова» 24 лютого 2024 року.

Розширення горизонтів співпраці

Під час відрядження також було вивчено досвід інших міст. Делегація ознайомилася з проєктом міста літератури Манчестера – «Фестиваль бібліотек», планує обмін досвідом та пропозиціями.

Іван Ліптуга розповідає про Світову спадщину Одеси представникам міст літератури ЮНЕСКО

Були досягнуті попередні домовленості про кроссекторальну співпрацю, зокрема з координаторами музичної підмережі щодо можливої участі Одеси у спільному святкуванні Дня джазу ЮНЕСКО наступного року.

Одеса також отримала можливість приєднатися до проєкту колег з Данії «Намалюй янгола», який передбачає участь дітей у конкурсі малюнків з подальшим створенням анімаційного фільму.

Розпочнеться робота над спільним культурним проєктом з містом літератури Гайдельбергом: проєкт спрямований на глибше знайомство з культурою та мистецтвом обох міст.

Досягнуто також попередньої домовленості про співпрацю в проєкті, орієнтованому на франкомовні міста різних номінацій.

Погляд у майбутнє

Відрядження до Франції стало важливим етапом у міжнародній діяльності Одеси. Воно підтвердило, що Одеса – це не лише географічна точка на карті, а й активний та стійкий інноваційний гравець на міжнародній культурній арені. Делегація повернулася з новими ідеями, встановила нові контакти та досягла перспективних домовленостей, які сприятимуть подальшому розвитку культурної сфери Одеси та зміцненню її міжнародного статусу.

Одеса продовжує будувати мости, об'єднувати людей завдяки культурі та мистецтву, і ми пишаємося тим, що можемо бути частиною цього глобального руху!

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Проза

126 **Анна Михалевская**
Свадьба католиков и гугенотов

170 **Владимир Каткевич**
Жан-Батист Штука и Каганович

208 **Сергей Рядченко**
Гаревое поле (Опыт простодушия)

227 **Сергей Корниевский**
Джули

Анна Михалевская

Свадьба католиков и гугенотов

Отрывок из романа «Три стороны монеты»

1.

Генрих Наваррский и Маргарита де Валуа преклоняют колена на помосте перед Нотр-Дам-де-Пари. Гугеноту Генриху не позволено заходить в католический собор. Да что говорить, Екатерина Медичи так и не получила у папы римского разрешение на венчание.

Кардинал Бурбон ждет. Маргарита медлит и все не говорит свое «да». Карл IX толкает ее в спину: брату не терпится. Будущая королева пошатывается и невольно кивает.

Люс переминается с ноги на ногу в толпе зевак.

Свое новое имя он получил, еще когда мост Менял назывался Королевским, а Большой Шатле не портил вид на правый берег. «Будешь Люсом», – сказал разговорчивый паромщик, переправляя его через Сену. Тот никак не мог запомнить странное имя «Лукас».

Толпа внизу наблюдает, как идут по помосту новобрачные, а за ними и весь двор. Деревянные настилы тянутся от дворца епископа до Нотр-Дам-де-Пари: они украшены золоченым сукном – так положено, когда выходят замуж дочери Франции. У Маргариты блеклые рыжеватые волосы и длинный загнутый, как у птицы, нос. Люс не находит ее привлекательной. Только взгляд удивляет – умный, проницательный. Из-за него, вероятно, все зовут Марго красавицей. Попробуй под таким взглядом иначе. Но сегодня Маргарита сверкает с головы до пят. И накидка из горностая, и парчовый голубой плащ, шлейф которого несут

три принцессы, и корона в драгоценных камнях – все придает ей холодный уверенный свет. А у Антонии был теплый. Ни одна королева так теперь не согреет.

Мужчины надели свои лучшие шляпы, женщины – в накрахмаленных передниках и белоснежных чепцах. Люс же в простом камзоле: в нем и на службу ходит, и на торжества. Шпага тоже без изысков, в руку удобно ложится – и хорошо. Пальцы в помарках от чернил он смыкает за спиной. Чтобы без лишних расспросов.

Он сторонится людей, но старается быть осведомленным. Все равно умирать – так надо понимать, за что.

Люс все еще считает своей родиной Афины, но в Париже он прожил неизмеримо дольше. Ему бы впору возненавидеть этот город – столько раз испускал дух на его улицах. Но, странное дело, Люс любит Париж. Он помнит еще Лютецию. И оборонительную Луврскую башню, которая преобразилась в нарядный королевский дворец.

Вдохновленные парижане заново придумывают свою историю. В мясных лавках, у башмачника, у булочника и даже во время прогулки по мосту незнакомцы хватают Люса за пуговицу камзола, отводят в сторону и рассказывают:

– А вы знаете, почтенный, что Париж основали троянцы?

– Вот как?! – совершенно естественно удивляется Люс.

– Да, да. Парис, значит, как украл Елену, думает, тык-мык, куда ж ему деваться. И в наши края. Можно сказать, вторую Трою воздвиг! Но назвал уже в честь себя – городом Париса! И правильно! Трои давненько нет, а Париж стоит, и что ему сделается…

Люс неопределенно кивает. И вспоминает, как долго римляне расчищали леса, чтобы проложить здесь первую дорогу. Чтобы усмирить галлов и сделать их своими союзниками. Чтобы принести в Лютецию торговлю и ремесла. Ленивый Парис, все победы которого – прихоть обиженных богов, и основатель? Вряд ли.

– Не слушайте их, добрый господин, – говорит старый шарманщик, едва Люс успевает пересечь мост Нотр-Дам.

– А кого мне слушать? – удивляется Люс.

– Меня! – уверенно заявляет шарманщик. – Так вот, про потоп знаете? Не знаете, наверное, но он был. Вселенский. А Париж был еще раньше. И основал его Иафет, сын Ноя!

Люс не раз переписывал Библию в монастырях, историю Ноева ковчега – в том числе. Но это слишком далеко, дальше, чем Троя. Если Иафет и основал Париж после потопа, то про город эдак на три тысячи лет снова забыли.

Но парижан не переспоришь. А он и не пытается. Не его забота.

Люс служит клерком при государственном секретаре господине Филиппе де Гиле. Секретарь по делам королевского двора и протестантов – ни много ни мало! Иногда господин Филипп отправляет его с поручениями в канцелярию Лувра. Люс внимательно читает все бумаги. Ищет. Не может не искать ее след.

Заходит в книжные лавки. Теперь в Париже это может позволить себе почти каждый. А откуда бы взялись бесчисленные теории происхождения города? В лавках есть все: рыцарские романы, поэмы о короле Артуре и стихи Вийона, книги по этикету, описания королевских церемониалов. Даже печатные карты Парижа – и надо иметь особую удачу, чтобы не заблудиться по ним окончательно.

Однажды Люс находит там «Илиаду». Хозяин благосклонен – дает полистать. И он уже лезет в карман – расплатиться и забрать книгу. Но вспоминает Александра, потом Нерона. И отказывается. Хватит того, что до сих пор может цитировать Гомера наизусть. Он не император, не царь. Имущество не унесет с собой в лучшие миры. Да и сам туда вот уже сколько столетий никак не попадет.

А Париж преобразился. Мощеные набережные. И света гораздо больше, чем пять веков назад: Франциск I в свое время запретил делать крыши с выступающими и нависающими карнизами. А на ночь, чтобы освещать город, в каждом окне приказано зажигать свечу. Париж убирают и чистят – что же, зря теперь достопочтенные горожане платят налог на грязь? Знати запретили одеваться не по моде, на каждом углу магазины. Сегодня по дороге на торжество он насчитал дюжину только с перьями для шляп!

Ни в одну эпоху Люс не видел столько людей на улицах какого-либо города. На ярмарке Сен-Жермен ему кажется, что к ним съехался весь мир. Может, так оно и есть.

Но и блистательный Париж охватила лихорадка религиозных войн. С короткими передышками католики и гугеноты уже больше десяти лет ревностно поджаривают друг друга на кострах.

Он здесь с прошлой весны, но все равно знает. Должность клерка при секретаре дает много привилегий – например, возможность исследовать документы минувших времен. И еще – слушать и наблюдать за происходящим в коридорах дворца. Чем он и занимается.

Люс смотрит на молодую чету: Генрих и Маргарита. По всему видно – они чужие друг другу. Обоим по девятнадцать. Маргарита больше печется о своих любовных интригах, чем о государственных. Генрих носит траур, хоть для свадьбы ему пошили наряд из палевого шелка с серебряной нитью. Его мать, ярая гугенотка Жанна д'Альбре, скоропостижно скончалась, едва Наваррский и его свита прибыли в Париж пару месяцев назад. Туберкулез, объявила королева. Яд, говорят все остальные. Зная Екатерину Медичи и ее любимое средство от всего, нетрудно догадаться, кто мог подмешать Жанне яд в суп из куропаток или в жаркое из ястреба.

И все же – два года назад в Сен-Жермен-ан-Ле был подписан мирный договор между гугенотами и католиками. И дабы подкрепить Сен-Жерменский мир, д'Альбре сама согласилась на этот брак.

Договор договором, но у простого люда свое мнение. По правде сказать, парижане не любят гугенотов. И есть за что. Символическая казнь статуи Святой Девы – гугеноты Лиможа водрузили ее голову на позорный столб. В Труа на шею Святой Девы повесили дохлую кошку и облили помоями. А Ним чего стоит! За одну ночь там убили около сотни католических священников, а тела сбросили в колодец. Адмиралу Колиньи и Кальвину самолично пришлось утихомирить своих рьяных последователей. Жестокость рождает жестокость и сама себе кусает хвост.

Парижане никак не возьмут в толк – зачем уничтожать величественные соборы, где солнце так красиво бросает лучи сквозь витражные окна, где стены украшены фресками великих мастеров, где все понятно: ходи на мессу, веруй во Всевышнего – и проживешь как праведник? Ну по крайней мере умрешь им… Ладно, пусть глупцы сидят по своим каморкам и не видят всей этой красоты. Но жечь?! Ни разу в жизни не приобщиться к таинству святого причастия – кощунство! Не преклонить голову перед папой римским? Надругательство.

Свадебная процессия входит в собор, место Генриха Наваррского занимает принц Анжуйский. Любимчик Екатерины, младший сын, готов на что угодно, лишь бы остаться в центре внимания. Он носит по несколько серег в одном ухе, его ток украшен перьями и тридцатью жемчужинами. Было дело, Анжуйский истово исповедовал протестантизм – до того, что пел гугенотские гимны и пытался разбить статую Святого Павла. Наверняка в пику насквозь католическому королевскому двору.

Пока жена-католичка на мессе, Генрих Наваррский и адмирал Колиньи прогуливаются по помосту. Исподтишка поглядывают на толпу парижан, окружившую их со всех сторон, посмеиваются и о чем-то переговариваются. Люс не слышит слов, но уверен, те отпускают шуточки в адрес католиков.

И все же люди настроены благодушно. Молодая королева выходит замуж – настоящий праздник! Но Люс хорошо помнит, как быстро меняется настроение толпы.

Надолго ли ты здесь задержишься, Генрих, если не перестанешь смеяться над местными нравами?

Вспоминается Македонский. Люс всегда сравнивает с ним, с первым великим полководцем на его пути. Короли стали больше хитрить. И меньше убивать своими руками. Они не умеют уважать врагов. Не знают, что такое настоящая щедрость. И при всем этикете людей гибнет не меньше. А может, и больше.

Однако он слишком строго судит Наваррского. В юноше что-то есть. Насмешливый умный взгляд. В движениях читается решительность и простота. Говорят, он славно сражался в битве при Арне-ле-Дюк. Единственная, которую пока выиграл.

Церемония подходит к концу, новоявленные король и королева снова вместе. Им предстоит свадебный пир в епископском дворце. Зевакам – народные гуляния. Ему – работа.

Пробираясь из Сите к своему скромному жилищу, он не может избавиться от наваждения. Эмер, девочки, храм Марса, изумруд на фибуле. И еще одного, слоем ниже: горящий Рим, удушливая толпа, Антония и тоже девочка, и тоже фибула. Рука и корзинка. Аромат винограда и яблок. Женщина в греческой тунике. И запах тины, который тянется за ним из жизни в жизнь.

Люс отирает с лица пот, широкие поля шляпы не спасают от солнца. Полуденный зной выжигает все, и тогда проступает почти истлевшее. В его карманах до сих пор нет монет с ликом Медузы. Сейчас запах тины совершенно естественный – так пахнут заводи Сены выше по реке. Но ведь никто не знает, когда он снова почувствует легкое прикосновение к своему плечу, тяжесть в карманах. И зов, которому не сможет сопротивляться.

Мост Нотр-Дам недавно отстроили в камне. Новенькие дома пронумерованы – четные с одной стороны, нечетные с другой, всего шестьдесят четыре, внизу лавки. Сюда ходят служанки состоятельных господ – снедь лучшего качества и самая вкусная.

Набережная. У причалов качаются на тихой воде лодки. На Сене оживленное движение – до мостов бывает идти далеко, а паромщики всегда наготове. Даже коров выпасать на остров Бюсси возят.

Справа осталась Гревская площадь, но и сюда долетают выкрики портового люда. Люсу в другую сторону. Он огибает нависающую громаду Большого Шатле. Привычно находит взглядом башни Лувра, продолговатый флигель Бурбонского дворца по соседству.

Лувр теперь обустроен, не в пример прошлым векам. Но самые большие торжества намечены в Епископском дворце. По слухам, которые дворцовая челядь разносит последнюю неделю, дворец не узнать.

– Вы бы видели, господин Люс! Там настоящие горы!

– Где?

– Прямиком в зале для торжеств!

– Точно настоящие?

– А то! Из настоящего дерева! Сам доски сбивал! И послушайте, на них… эти сидят, один с трезубцем, другая с арбалетом!

– Посейдон и Артемида, значит. Боги.

– И твари по стенам – жуть! Голова вот как у нас с вами, тело огромной кошки, а хвост – змеиный!

– Наши головы я бы не стал объединять. А в остальном – все понятно. Типичная мантикора.

Судя по впечатлениям придворного мастерового, гуляние обещает быть бурным.

Не доходя до Лувра, он сворачивает к рынку Шампо. У рынка странное соседство: с одной стороны церковь Святого Юстаса, с другой – кладбище Невинных. Почему-то парижане считают, что земля на кладбище особенная и съедает труп за девять дней. Поэтому хоронят много и часто. Кладбище пользуется спросом и у живых – здесь охотно назначают встречи и даже свидания. Люс старомоден: для встреч он предпочитает обычные улицы.

То ли дело рынок Шампо! Крытая деревянная галерея кажется бесконечно длинной. Здесь продают ткани и кожу, вино и овощи, приправы и цветы, пшеницу, свежую и засоленную свинину, масло и всю хозяйственную утварь, включая веревки для колодцев и кухонные котлы. Для каждого товара – отдельный заставленный прилавками зал.

Люс углубляется в улочки по направлению к воротам Монмартра. Когда-то на холме Монмартр стоял храм Марса. Да, тот самый, мимо которого он вел своих подопечных.

Он считает все прожитые годы и никак не может сосчитать. Только десять лет походов с Александром. А были еще Сиракузы. И Рим. И Сите, когда Париж только стал Парижем. И крестовые походы. Ему должно быть не меньше четырех десятков, а то и больше. К этому возрасту у парижан уже почти нет зубов, их мучит подагра, они жалуются на пищеварение и вообще готовятся к жизни вечной. Но его отражение в начищенном до блеска медном тазу не похоже на сорокалетнего. Волосы до сих пор иссиня-черные, без седины. Зубы на месте. Одна глубокая морщина залегла между бровями. Только одна. Разве что взгляд тяжелый, и он старается не смотреть людям в глаза.

Размышляя и вспоминая, Люс доходит до своего невзрачного домика с крошечным садом. Большего и не нужно. На первом этаже только и хватает места, чтобы повесить шляпу да спрятать сундук в нише под лестницей. Сундук до половины наполнен чужими вещами; сверху Люс положил свои, их совсем немного. Напротив лестницы еще одна комната на замке. На втором этаже кухня, которая сразу обогревает спальню и кабинет. Третий – почти пустая комната, если не считать стола и парочки стульев.

Жилище простое, но для Люса – роскошь. А все благодаря господину Филиппу. Они столкнулись в той самой лавке на мосту

Нотр-Дам – Люс листал «Илиаду» и негромко читал поэму, вспоминая родной язык. Так его и заметил господин де Гиль. Пригласил в свой дом, отвел место в кабинете с двумя другими клерками и завалил поручениями. Государственный секретарь сходу сопоставил способности Люса и свою выгоду. Подбросил заказ от королевы-матери, и Люс перевел пару Аристотелевых трактатов. Письменный французский у него, ясное дело, остался архаичным. Но королеву это даже позабавило. Она спросила значение нескольких вышедших из обихода слов. Люс ответил, и секретарь блеснул знаниями. А потом велел слугам проводить его в новое жилье. Кому принадлежал дом и как достался секретарю, Люс не допытывался. Возможно, здесь доживала дни чья-то опальная любовница. Или тайно взрослел отпрыск известного дома. Или переписывал листовки гугенот, которого выжили соседи-католики.

Поднявшись на второй этаж, Люс проходит в кабинет, снимает камзол, вешает на спинку стула. Садится за стол и придвигает к себе стопку рукописей, писем, записок, есть даже свитки. Теперь вместе с золотом он прячет в тайники для следующих жизней еще одну драгоценность – знания.

Люди, которые разносят монеты, не могут остаться незаметными, где-то да наследят. А значит, должны быть свидетельства. Вот он и ищет.

Господин Филипп не только умеет оценивать сильные стороны, но и чует слабости. Вот как, Люс интересуется военными летописями? Ищет родственников по матери? Недавно умершей? Ах, несчастье. Прямо как у молодого короля. Думаю, вам можно помочь. Что скажете насчет протоколов допросов католиков и гугенотов от 1562 до 1570, Люс? В архивах, конечно же, таких нет. Кто ж по доброй воле свои тайны – и на всеобщее обозрение. Что вы будете должны? Потом сочтемся, милейший.

Неблагодарное дело – оставлять долги на будущее, которого может и не быть. Он бы расплатился сейчас: кое-какие сбережения остались. Но Люс вспоминает добротный просторный кабинет господина де Гиля, разбитый перед домом парк в итальянском стиле, вышитый золотом камзол. Господину Филиппу не нужны жалкие экю Люса.

Поспешно развязывая перетянутый грубой ниткой сверток, он раскладывает бумаги перед собой на столе. С чего начать? Антония – католичка? Гугенотка? Сколько ей лет? Откуда он вообще знает, что она не умерла? Даже если умерла, должны быть потомки. И все же… пора честно признаться: нет никаких зацепок, чтобы в тысячах лет найти одну женщину. Что ж, предположим, женщину не найти. Но есть фибула с изумрудами. Монеты, которые раздавала Эмер. Старик с бородой до пояса, любитель требовать долги.

Среди вороха однообразных диалогов – а он и не представлял, как скучны бывают допросы, – Люс находит кое-что интересное.

– Отрекись от своих заблуждений. Ради своих детей. Тебе всего-то надо, что посещать мессы…

Судя по тону, который чувствуется за фразами писаря, допрашивающий устал и хочет домой.

– Нет. Каков же будет пример для моих детей, если их отец откажется от себя!

– Твои дети этот пример могут не увидеть… Где вы собираетесь и совершаете свои богопротивные ритуалы?

– Я честный человек. А вы – будьте прокляты!

Допрашиваемый плюет в лицо.

– На костер. Завтра же.

Дальше в протоколах сказано, что при допрашиваемом нашли монету необычного вида. Писарь был настолько дотошным, что оставил пометку.

Говорит со странным акцентом. Старофранцузский, вставляет английские слова. Омерзительный болотный запах. Возможно, болен.

На этом протокол заканчивается. Люс перечитывает документ еще раз и находит место допроса: город Нант. Оплот католичества в Бретани. Ни разу не был под гугенотами.

На сегодня весь улов. Негусто.

Летний вечер превращается в сумерки, сумерки в звездную ночь. За распахнутым окном еще слышны перепалки задир, смех, шутливые окрики. Гулянье, одним словом. Свадьба.

Буквы расплываются и пьяно пляшут перед глазами. У них тоже праздник. Одна правда танцует джигу на костях у другой. А потом они меняются местами.

Что ж, пора зажигать свечу.

В богов Люс не верит давно. И не вспомнит, верил ли когда-нибудь. Зевса боялся. Христа уважал. Но чтобы верить… Для этой цели у Люса есть шпага. Хотя с виду он вполне обычный католик. Даже скучный. С виду. Ходит на мессы, как все. Но обращается не к богу. Вместо молитвы повторяет: «Как мне снова найти тебя, Антония?».

Сейчас у него в руках католическая листовка пятилетней давности. Наверняка попала в сверток с допросами случайно. Свеча догорает, глаза болят, он хочет спать и уже готов отложить пожелтевший лист, но в последний момент решает просмотреть.

Представьте, как будет выглядеть Париж, если на одной улице, в одном доме, в соседних комнатах будут проповедовать католики и гугеноты. Близ церкви, где причащаются Телом Спасителя, на углу в лавке станут торговать мясом в пост. И тут же раздавать монеты с ликами языческих чудищ, которые якобы открывают врата в жизнь вечную. В парламенте сядут рядом защитники веры и осквернители святынь. Человек, исповедующийся священнику на Пасху, будет знать, что на него показывают пальцем и с презрением называют папистом. Твой сосед, твой друг, твой родственник будет гугенотом и кальвинистом. Никогда не было ни у нас, ни в каком другом государстве такого смешения и разлада.

Последняя буква «а» тонет в кляксе. Его внимание тонет в одном предложении. Языческие чудища – чем не определение для Медузы Горгоны? С жизнью вечной составитель сего обращения погорячился – видно, ему монета так и не досталась.

Сна ни в одном глазу. Люс подскакивает, выходит из кабинета, возвращается, бережно складывает листок, кладет во внутренний карман камзола. И только тогда спускается, открывает дверь. Вдыхает свежий, напоенный ароматом роз воздух. Вспоминает их с Антонией сад, их ночи. Дает себе право вспомнить. Смотрит на звезды. Совсем другие. Но он уже научился ориентироваться по чужим.

Мысли приказывают ему действовать прямо сейчас.

Не без усилия он успокаивает их. Дает себе время. Может, надежда – та же пустышка, как и его неразлучная монета. Но в эту ночь он будет думать, что все получится.

2.

Четвертый день со дня свадьбы. Утро. Лувр спит.

В архивах при канцелярии тихо. Тут всегда тихо, но сегодня особенно. Господин Этьен, старший писарь, раз мелькнул и спрятался за стеллажами. Еще до всеобщих празднеств господин Филипп уехал из города по государственным делам. А Люс остался выполнять поручения секретаря здесь. Кажется, из всего города на службу пришел он один. Да долговязый призрак старшего писаря с больной головой – никак после обильных вечерних возлияний за здоровье молодоженов.

Люс ничего не имеет против этой тишины. Ему на руку.

За год он неплохо научился ориентироваться в лабиринтах архива. В правом крыле – входящие: договоры, письма, прошения. В левом – исходящие: жалованные грамоты, дипломатические послания. В королевской сокровищнице, отдельной запертой на ключ комнате без окон, – династические и секретные дипломатические документы, брачные договоры, завещания. Даже изъятые архивы завоеванных Францией государств.

Работа у Люса простая: вести регистр, то бишь делать в книге записи о всех бумагах, что вошли или вышли из архива. Но к королевской сокровищнице ему доступа нет. Ключ у господина Этьена, у него же и отдельная книга-регистр, в которой тот недавно сделал новую запись.

Сегодня старшему писарю не до королевской сокровищницы – каких-то четверть часа назад господин Этьен жаловался на мигрени. В ответ Люс его по-дружески похлопал по плечу и даже позволил себе фамильярно приобнять.

Старший писарь немного смутился, но ничего не сказал.

В результате всех этих манипуляций у Люса в руках оказался ключ. А у господина Этьена приятное ощущение дружеского сочувствия.

Люсу позарез надо увидеть королевский архив. Все доступные документы, имеющие хоть какое-то отношение к гугенотам и зарождению их веры, он уже пересмотрел, пользуясь всеобщей рассеянностью в связи с королевской свадьбой. Но ничего интересного не нашел.

Прислушиваясь к шороху – не хватится ли господин Этьен ключа? – Люс бесшумно открывает дверь в комнату без окон,

достает из-за пазухи свечу, зажигает, сразу притворяет дверь за собой. В ноздри бьет запах пыли, чернил и залежавшихся королевских секретов.

Он торопливо ведет свечой, просматривая корешки кожаных папок. Наугад выбирает одну. Рождения, смерти, крестины. Ставит папку на место. Берет еще и еще. Даты, события, люди. Для королевской семьи это важно, для него не очень. Люсу становится скучно. Зачем он сюда вообще полез?

Еле сдерживаясь, чтобы не чихнуть, Люс вытаскивает очередную папку. Последняя, решает он и развязывает тесемки. Скуку как рукой снимает. «Дело о листовках», – читает название. Он уже наталкивался на упоминание об этом в других архивах. Октябрь 1534 года – гугеноты распространяют листовки по всей Франции. А вот и одна из них. Протокол гласит, что авторство принадлежит Антуану Маркуру, и листовку именно такого содержания нашел Франциск I на пороге своей спальни.

Жертва Иисуса Христа совершенна и не нуждается в повторении, следов., папа римский, кардиналы, епископы и священники – лжецы и богохульники.

Утверждение, будто в Причастии присутствуют Тело и Кровь Христовы, – идолопоклонство.

Католич. духовенство затемняет смысл таинства Причастия, к-рое состоит лишь в воспоминании о страданиях Христа, а сама Церковь занимается пустяками: колокольным звоном, бормотанием молитв, пением, пустыми церемониями, переодеванием и всякого рода колдовством.

Смело.

Пухлая пачка скрепленных вместе бумаг похожа на рукопись. «Комментарии к труду Жанна Кальвина «Наставления в христианской вере» с посвятительным письмом королю Франции Франциску I». Без подписи. Кто-то постарался для королевской короны и предпочел остаться в тени.

Люс проглядывает комментарии по главам: «Закон», «Символ веры», «Молитва Господня», «Таинство Крещения и Евхаристия». Что есть богопознание? Какова связь между Ветхим и Новым Заветами? Существуют ли предопределение и провидение? Какой должна быть христианская жизнь?

По мнению безымянного комментатора, Кальвин проповедовал монашество в миру. Ремесло, должность – это и есть служение, монашество. Следовательно, сам труд является единственным богоугодным ритуалом. Вся роскошь и блага, которые человек получает в результате труда, лишь побочные составляющие, а не самоцель. И сами по себе ни о чем не говорят. В труде вся радость.

Спасение души предопределено. Просить бессмысленно. Бог знает заранее, кому уготован Ад, кому Рай. Но праведному труженику Бог помогает. Удача и благосостояние – это благословение свыше. А монеты – Божье признание заслуг. На одной стороне монеты – чудища грехов, которых мы победили, на другой – наши имена. Жизнь вечная возможна на бренной земле. Для этого не нужно умирать…

– Вот вы где! – раздается за спиной Люса неожиданно бодрый голос старшего писаря.

Люс молча закрывает увесистую папку гугенотских откровений, кладет на место. Оправдываться? Застигнут на месте преступления, что тут скажешь…

Старший писарь смотрит насмешливо, но не зло.

– Интересуетесь гугенотами, – наконец говорит господин Этьен. Без сомнения, он узнал папку.

– В определенной мере, – уклончиво отвечает Люс. Париж, особенно королевский двор – насквозь католический.

– Что ж, закрывайте сокровищницу, – деловито командует старший писарь. Тон его меняется. – И побеседуем.

Увольнением дело не обойдется. Люс гасит свечу, нарочито медленно проворачивает ключ в замке, прикидывая, бежать ему сейчас или чуть погодя. Высокие витражные окна так просто не выбьешь. Черный ход один – и тот заколочен. На пути к главному выходу высится фигура господина Этьена.

И Люс выбирает остаться.

Стол старшего писаря до безысходности упорядочен. Корешок реестра лежит строго параллельно линии стола. Чернильница по диагонали в сорок пять градусов. Перо в ней под углом шестьдесят градусов к поверхности. Углы смыкаются: ни сбежать, ни спрятаться.

– Вы нарушили устав, – слова господина Этьена так же прямолинейны.

– Да, – подтверждает Люс. – Чем я могу искупить свое недостойное поведение?

Французский двор учит его вежливости.

– Правдой, только правдой. Откуда такой интерес к гугенотам? Сдается, уважаемый, я видел вас на мессе.

Правда – очень дорогая плата. Но господин Этьен меньшим не удовлетворится.

– Я ищу жену. Она пропала без вести. У меня есть основания полагать, что она среди гугенотов.

– С женами такое случается, господин Люс, они просто уходят к другим. И вероисповедание здесь ни при чем, – ухмыляется старший писарь.

В этот момент Люс жалеет, что не выбил витраж, и теперь слышит то, что слышит.

– Впрочем, если вам интересно, приходите завтра после службы в Латинский квартал. Аббатство Клюни со стороны римских терм, – и старший писарь кивает, давая понять, что разговор окончен.

Люс возвращается к своим обязанностям. Раскладывает прошения по папкам и размышляет, не удрать ли ему из Парижа навсегда.

3.

Архив напоминает склеп. Что бы ни происходило, здесь прохладно и тихо. А выйдешь за дверь – и тебя тут же схватит за грудки беспардонная жизнь. Вот как его давеча, когда Люс решил прогуляться по парку вдоль недостроенного загородного дворца Екатерины Медичи, плутая между огромными газонами, орнаментальными садами и продираясь через поле хмеля. Две фрейлины, посчитав его подходящим собеседником, принялись рассказывать:

– Ах, Люс, какую утонченную французскую поэзию читали в первый день свадьбы!

– А какая музыка!

– Это только между нами, но Генрих де Гиз был сильно рассержен.

– Взбешен! И рано ушел. Как неприлично…

– Королева без ума от Гиза. Мечтала за него пойти замуж!

– И все же бал выдался грандиозным!

– А на следующий день – праздничный обед во дворце герцога Анжуйского! Прелесть, а не обед!

Люс кивает, соглашаясь со всеми восторгами.

– Вы же были на спектакле «Рай любви» перед Бурбонским дворцом?

Он пожимает плечами. В глазах фрейлин полное недоумение. «Зачем вообще жить, – будто спрашивают они, – если не балы, не спектакли, не званые обеды?»

– Спектакль на тему героической битвы.

Люса разбирает смех, но он старается сохранять серьезность.

– И не только спектакль – турнир, маскарад! Участникам сшили костюмы. Странствующие рыцари – Наваррский, Конде и Ларошфуко – пытались взять штурмом Врата рая.

– Рыцарей ждали двенадцать нимф, среди которых были королева Маргарита и Мария Клевская.

– А врата охраняли ангелы – король Карл, герцог Анжуйский и герцог Алансонский.

– Не ангелы, а рыцари!

– Нет, рыцари брали штурмом!

– А вот и неправда – охраняли!

– Но спасли всех все равно дамы.

Щебетание фрейлин наконец затихает.

– Люс, у вас удрученный вид. Вы так не любите театр?

– Да уж насмотрелся, мадемуазели.

– Тогда обязательно приходите сегодня во двор Лувра. Королевская семья будет играть в гонки за кольцом. Знаете, что это?

Он, конечно, не знает.

– Вам надо чаще выходить в свет, Люс! Вы пропускаете самое интересное! В этой игре всадники на полном скаку должны подцепить копьем шелковый платок.

– Благодарю! – Люс отвешивает поклон, радуясь, что прошло всего пять дней свадьбы. И, похоже, это конец рассказа.

Фрейлины недовольно переглядываются. Что ж, с женщинами у него никогда не ладилось.

Сегодня свободный вечер. Корпеть дома над бумагами все равно не сможет, ожидание встречи съедает все силы.

Сена тоже волнуется. Легкий ветер поднимает мелкую рябь – гладит Сену против шерсти. Той не нравится.

Во всех направлениях снуют лодки с пассажирами, перекрикиваются паромщики.

Неплохо бы кое-кого проведать. Он сворачивает с набережной на мост Менял и, минуя его, углубляется в улочки Сите. Не доходя до Мельничного моста, останавливается у дома Хаима. Дергает дверной звонок. Условленные три раза. Шарканье ног. Дверь приоткрывается, сначала появляется нос, потом сам Хаим.

– А, господин Люс, проходите, милейший, проходите!

Первый этаж отдан под лавку. И тут есть на что посмотреть. Даже Люсу все эти вещицы кажутся настоящими. Возможно, так оно и есть. Провести ростовщика Хаима труднее, чем обхитрить саму смерть. Но он с Хаимом на одной стороне.

– Есть ли какие-то новости? – напрямик спрашивает Люс.

– Нет, увы, – Хаим оглаживает бороду, поднимает на него проницательные глаза. – Я знаю, каково вам. Старый Хаим все понимает и не обманет. А какой прок в обмане? Вы потом расскажете господину старшему писарю, тот государственному секретарю, тот – даже страшно подумать кому. И кто тогда к Хаиму придет?

Люс не позволяет разочарованию утянуть его на дно. Он охотится за фибулой не один век, поохотится еще немного. Сам виноват. Почему дал уйти Эмер? Почему не расспросил, откуда на плаще ее дочери римская фибула?

– Я отблагодарю! – говорит Люс, хоть и верит еврею.

– Не сомневаюсь, милейший. У меня тоже есть кому распускать слухи.

Улыбка тонет в черной с проседью бороде Хаима.

– Может, вас заинтересует браслет? Редчайшая работа, Персия, четвертый век до нашей эры.

Нет, браслеты Люса не интересуют.

Они прощаются, и Люс снова выходит к Сене.

Когда-нибудь он всех найдет и всё поймет. Когда-нибудь. А пока ему остаются заходящее солнце, неизменная река и глупая надежда.

4.

В средневековом Париже левый берег осваивали неохотно. Совсем не то, что в бытность Римской империи. Аббатства Сен-Жермен-де-Пре, Сент-Женевьев и Сен-Марсель долгое время соседствовали с обширными полями и виноградниками. Но вместе с тем рядом с аббатствами теснились коллежи.

Спустя пару веков Робер де Сорбон объединил все коллежи левого берега в университет. Там начали преподавать на латинском – поэтому окрестности назвали Латинским кварталом. Левый берег оживился: студенты приезжали отовсюду, их страсть к знаниям и дракам по любому поводу всколыхнула застывшие в торжественной тишине аббатства, поля, виноградники и остов Римской империи в виде терм и каменоломен.

Люс проходит под сводами башни Малого Шатле – такой же громоздкой и неуклюжей, как и Большой Шатле. Попадает на университетскую площадь. Пока не стемнело, и еще можно различить пузатый купол университета, парадную лестницу. Часы отбивают десять ударов.

Он минует главные ворота и, не обращая внимания на крики студиозов, а те уже навеселе, Люс ныряет в боковую улочку, сворачивает на соседнюю. Еще пара поворотов – и он выйдет к аббатству.

Париж налит зноем и несвойственным городу напряжением. Здесь все больше чужаков. Он и сам чужак, поэтому чувствует таких же. Да и внешние отличия найдутся, если приглядеться. Более строгий покрой, более темные тона платья, отсутствие испанских гофрированных воротников – гугенотов выдает одежда, но не только она. Серьезные лица, внимательные взгляды: они будто что-то вычисляют, к чему-то готовятся. Парижане сторонятся пришлых. Но кто на самом деле пришлый, покажет время.

Пробираясь вдоль стены, Люс высматривает руины римских терм, которые давно поглотила территория монастыря. Дороги как дороги – всё те же, только камней под ногами стало больше.

От стен веет запустением и сыростью: состояние аббатства Клюни оставляет желать лучшего. Безжизненные пустующие башни. Вон на ратушу сел ворон и открыл клюв, готовясь каркнуть, – теперешний хозяин. Темные прорехи в базилике вместо витражей, забор – и тот порос сорняками.

Процветающее аббатство пришло в упадок три века назад. Робкая попытка вдохнуть жизнь в опустевший монастырь провалилась: часть аббатства сделали резиденцией Марии Тюдор, но у королевы то умирали мужья, то рождались дети – до благоустройства Клюни дело не дошло. Вскоре аббатство полностью разорили гугеноты, доказывая на деле бесполезность ритуалов, и особенно – отведенных для них роскошных помещений.

Сквозь сумерки проступает господин Этьен. Он сутулится, будто шляпы и плаща недостаточно, он хочет спрятать свой рост и всего себя от праздного наблюдателя, найдись такой.

– Идемте, – бросает на ходу старший писарь и увлекает вдоль стены аббатства.

Останавливается около увитого плющом участка, долго шарит рукой. Наконец лязгает невидимый засов.

– Прошу!

Они ныряют в потайную дверь и ступают на территорию Клюни. Руины терм остаются по правую руку. Люс постоянно спотыкается о какие-то черепки в высокой траве. Старший писарь ведет его между базиликой и кельями.

– Говорят, здесь была прекрасная библиотека, – замечает Люс.

– А вот и она, – господин Этьен указывает на флигель с почерневшей от пожара крышей. Окна и двери таращатся на незваных гостей пустыми глазницами.

– Гугеноты так ненавидят образованных людей?

Старший писарь неожиданно выпрямляется и теперь довлеет своей долговязой фигурой над Люсом. Тот уже готов выслушать что-то интересное про гугенотов и библиотеки, но господин Этьен говорит:

– Колиньи ранен.

– Адмирал де Колиньи? – глупо переспрашивает Люс.

– Да. Правая рука короля Наваррского. И доверенное лицо короля Карла. И кость в горле Екатерины Медичи.

– Вы гугенот?

Снова глупый вопрос. Понятное дело, он остается без ответа.

Шляпу Люса задевает кожистое крыло. Тень улетает в сторону одной из башен аббатства. Такие же мельтешат в старых скрюченных вязах. Пора летучих мышей.

Старший писарь толкает дверь ратуши. Та поддается, и господин Этьен жестом приглашает Люса внутрь. Возня, вспышка – его лицо освещает свечной фонарь. Писарь отодвигает тяжелую плиту погреба, и они начинают спуск.

– Будет война, Люс. Покушение на Колиньи не простят. Ранение пустяковое, рука заживет. Но это теперь дело чести.

– А когда делом чести станет просто жить? Без всяких высоких идей?

– Никогда. Это слишком сложно.

Люс бы поспорил. Но вынужден согласиться. Слишком крутой спуск. И слишком мало у него доказательств.

Грубо сколоченная лесенка ведет в винный погреб. Монахи радели о разбитых в окрестностях виноградниках не меньше, чем о вере. Поэтому запасы «крови Господней» постоянно пополнялись. Пока не пришли гугеноты, конечно. Люс не заметил ни осколков, ни других следов побоищ, лишь пустые гнезда в стенах да липкие круги от бочек на пыльном полу. Вероятно, гугеноты предпочли уничтожить вино естественным способом: просто выпить. На сей раз обойдясь без погрома.

– Вы решили убить меня тайно? Чтобы не хватилась мышь из моего погреба да скворец, который лакомится вишней в моем скромном саду?

Люс понимает, что совершенно не понимает, что на уме у старшего писаря. Тем временем они проходят под третьим сводом бесконечного погреба, который тянется далеко за пределы ратуши. До Люса долетают отголоски разговора. С каждым шагом голоса усиливаются.

– Вы так одиноки?

– Не больше, чем любой смертный, – усмехается Люс.

Очередной поворот галереи раскрывает тайну голосов. Под низким сводчатым потолком у добротного дубового стола времен расцвета аббатства Клюни собралось с десяток человек. Свеча на столе чадит, всполохами освещая лица. «Чужаки», – приходит на ум первое определение. Нет, не так. Другие. Гугеноты.

– Друзья, разрешите вам представить господина Люса, помощника секретаря. Он ищет свою жену и полагает, что она стала гугеноткою.

Настороженные лица расплываются в улыбках. Конечно, им смешно. Они захотят потешиться над ним, унизить католика, который не смог удержать женушку в узде святой веры. Что ж… Будь он католиком, план бы сработал.

Но он никто.

Люс молча достает монету и показывает почтенным господам гугенотам. На расстоянии десяти шагов в полутемном погребе те вряд ли различают лик Медузы и клокочущую пустоту оборотной стороны. Но если он не ошибся в расчетах, монета для них что-то значит.

И он не ошибся.

Гугеноты притихают, они растеряны и смотрят на старшего писаря. Господин Этьен, видимо, здесь пресвитер. Или даже пастор? В образованности ему не откажешь.

– Откуда это у вас? – спрашивает писарь.

– Неважно. У моей жены были такие же… Она относила их…

Тут он запинается. Потому что сам не знает, какие монеты и кому носила Антония. Но с набожными людьми можно не оканчивать предложения. Всем лакунам они находят одно объяснение: Бог.

Люс указывает пальцем наверх и ловко прячет монету под рубаху. От греха, а заодно и добродетели подальше.

– Господа, у нас неприятности, – старший писарь не дает Люсу насладиться триумфом. – Адмирал де Колиньи ранен. Стреляли из дома де Гизов, будь они прокляты. Дело рук их любимчика, этого бретера, сеньора де Моревера… Они испугаются мести. Будет новое покушение. И не только на Колиньи.

Гугеноты молчат. Свеча плавится и, будто оплакивая еще не случившиеся потери, начинает гаснуть. Господин Этьен

с громким стуком ставит на стол фонарь. Отблески бросаются из стороны в сторону, Люс замечает рисунок на стене: летящий голубь и стебелек лилии в клюве.

Постепенно люди сбрасывают оцепенение. Начинают переговариваться вполголоса, с опаской оглядываются, словно бретер де Моревер уже пришел за каждым из них.

Македонский казнил бы предателя на месте, рассуждает Люс. Но те времена прошли. Интриги не распутаешь ударом меча. Узлы только крепче станут.

– Что нам делать? – спрашивает юноша. Над губой у него легкий пушок.

– Не знаю, – говорит старший писарь и обводит всех пытливым взглядом. Останавливается на Люсе. – А вот он знает!

5.

Он уже готов почувствовать запах тины, чью-то невесомую руку на плече, отяжелевший от чужих монет карман, но ничего этого не происходит. У провидения свое понятие справедливости, и спасать именно этих гугенотов не входит в его планы. По крайней мере сейчас.

И тем не менее от него ждут ответа.

– Вам ведь знакома та монета, что я показал? Судьба предопределена. Но прожить ее можно по-разному. Монета дарует жизнь вечную, однако монеты дарованы не каждому. Они появляются и исчезают. Иногда вместе с ними исчезают из нашей жизни люди. У меня нет монет для вас, мои карманы пусты. Пока. Но если будет угодно Богу, вы получите монеты. Клянусь. И я попрошу кое-что взамен.

Люс переводит дыхание. Во рту сухо. Он ведь не уверен ни в чем. Даже в том, что выйдет из этого винного погреба, в котором нет ни капли вина, живым.

– Вы еще ничего нам не дали, господин Люс, чтобы просить, – старший писарь недовольно крякает.

– Я поклялся. Этого мало? – осторожно спрашивает он. – Вы ведь знали таких, как я? Тех, кто раздавал монеты? Это могла быть Антония, моя жена… К платью приколота фибула… брошь с изумрудами…

Белые лица. Темное подземелье. Кажется, его слова падают в бездну непонимания, исчезают, едва срываясь с губ, как когда-то исчезло доброе вино бенедиктинцев.

Никто не отвечает. Что ж…

– Жизнь вечная – это слишком неопределенно. Что делают ваши монеты? – деловито интересуется господин Этьен, пропуская просьбу Люса мимо ушей. – Все, кто их получал, ушли безвозвратно.

– Не имею счастья знать.

– Вы остаетесь с нами, – внезапно решает старший писарь. – Надо предупредить братьев. А потом Господь рассудит.

Полночи они пишут листовки. Предусмотрительный господин Этьен принес на всех бумагу. Перья и чернильницы нашлись в нише для бутылей. Стряпать листовки для гугенотов – привычное дело.

Люс покорно садится писать со всеми под диктовку старшего писаря.

«*…и если на гугенотов объявят охоту, что вполне возможно, знайте: католики-заговорщики различают друг друга по белым крестам, нашитым на одежду, и белым шарфам. Позаботьтесь об этом сегодня же*…»

– Откуда слухи? – Люс поднимает глаза на господина Этьена.

– На вашем месте я бы предпочел этого не знать, – бросает старший писарь и продолжает начитывать листовку.

Люс вспоминает отбывшего по срочным делам господина Филиппа де Гиля. Расположение того к господину Этьену. И мозаика в голове помалу складывается.

Листовки написаны, присыпаны песком и разделены на пачки – по количеству человек. Когда все готово, старший писарь увлекает прихожан вглубь подземной галереи. Открывает люк и приглашает спуститься по шаткой лестнице. Для общины это привычное дело. Никто не задает вопросов. Не спорит.

Они оказываются в разветвленных ходах каменоломен. Добычу известняка начали еще римляне, Люс сам вырыл не один тоннель под Парижем. За столетия тоннели разрослись и превратились в подземный город.

Братья гугеноты разбегаются в разных направлениях, сосредоточенные и серьезные, как муравьи. К Люсу приставляют безусого юношу и отправляют по одному из рукавов подземелья.

– Куда мы идем? – спрашивает он, не надеясь на ответ.

Под ногами что-то хлюпает, свечи горят плохо, звуки обрываются, едва начавшись. От ощущения непоправимой беды сосет под ложечкой. Ничего уже не изменить, не остановить. Даже если ты король Франции.

– Другие общины тоже собираются в каменоломнях. Так надежнее. Мы не доверяем всем этим договорам.

– В Париже гугенотов не любят, – соглашается Люс.

– Не понимают, – запальчиво возражает юноша.

Он взмахивает рукой, и свеча освещает лицо. Колючий непримиримый взгляд.

– Луиза, – вдруг говорит юноша, – к нам приходила девушка, Луиза, всего пару раз.

Люс замирает. Подземелье становится огромным, расширяется до всего подлунного мира, на краю которого обязательно найдется Антония.

– Я видел, как она дает что-то прихожанам. Потом один брат показал монетку: мол, это такой дар. Но я ничего не понял. И спросить некого – брат перестал приходить на служения.

– А Луиза? – его голос против воли дрожит.

– Луизу я встретил на рынке. И позвал потом на ярмарку. Вы не думайте, у меня есть на что купить подарок девушке, – юноша сменяет гнев на милость и улыбается. Его лицо светится счастьем. Ничем не омраченным щенячьим счастьем.

Умел ли он когда-то так улыбаться? Люс пытается вспомнить – и ничего не вспоминается.

– И что Луиза, согласилась?

– О да! Я купил платок – зеленый с золотом. Ей очень шел!

– Ваша удача! – говорит Люс и ждет продолжения.

– Какая там удача, – настроение юноши резко меняется. – Она больше не хочет меня видеть.

– Это поправимо, – уверенно врет Люс. – Если вы, конечно, разведали, где она живет.

– Правда? – наивно восклицает юноша. – Вы мне поможете?

– Помогу, – обещает Люс, – только сначала давайте отдадим листовки.

– Шарль! Меня зовут Шарль!

Он сдержанно представляется в ответ, и путешествие по запутанным туннелям каменоломен продолжается.

Кажется, света стало больше, гораздо больше, чем могут дать их две свечи.

И еще кажется: он узнаёт этот свет.

6.

Они идут из тоннеля в тоннель – от одного тайного собрания гугенотов к другому. Не всем повезло разместиться в подвалах аббатства. Кто-то довольствуется мало-мальски просторной пещерой с проросшими сквозь толщу камня свисающими над головой корнями и скользкими известковыми стенами. Пастора и прихожан застают лишь в одном месте – время позднее. Отдают листовки в руки. Остальным оставляют, придавливая бумагу камнем.

– Шарль, вы уверены, что послания не попадут в руки католиков?

– Те слишком любят роскошь и не сунутся под землю, – насмешничает юноша. – К тому же видите? – и он указывает на стену.

Голубь и стебелек лилии в клюве.

– Голубь – это Святой Дух, он несет лилию, олицетворяющую Евангелия Нового Завета. Это наш знак.

– Не хватает креста, – замечает Люс.

По дороге Шарль пытается расспросить о монетах. Люс отвечает уклончиво.

– А Луиза? – переводит он разговор, и юноша сразу оживает, краснеет. – Может, она еще кому-то давала монетки?

– Господин Этьен раз обмолвился…

Люс спотыкается и едва не роняет свечу.

– Осторожнее, тут начинается подземный ручей.

И правда, из стены сочится струйка воды и бежит дальше по камням.

Остается по паре листовок на двоих, и тогда Шарль заявляет:

– Будем подниматься.

Они минуют еще три развилки. Люс пытается запоминать повороты. Первый раз свернули направо перед широкой штольней, потом длинный коридор с пещерами-кельями по бокам, потом ручей – и налево. Сможет ли он пройтись так еще раз сам? Не уверен. Но Шарль, кажется, способен одолеть путь и с закрытыми глазами.

Пара приставных лестниц с обломанными ступенями – если повезет, ноги останутся целыми, – и они оказываются в чьем-то погребе. Настоящем погребе, где есть бочонки с вином и солениями. Юноша стучится в подвальный люк, ждет.

Лязгает засов, в глаза бьет слишком яркий свет. Угрюмый хозяин – черная густая борода, глаза немного косят, крючковатый нос – помогает им выбраться.

Кухонный стол заполнен склянками, колбами, какими-то разноцветными порошками. Если здесь и готовят, то не еду.

– Вот, – едва выбравшись и отряхнувшись от каменной крошки, Шарль протягивает листовку.

Хозяин внимательно изучает. Его лицо ничего не выражает. Люс даже не уверен, что тот умеет читать. После изучения листовки хозяин поднимает на непрошеных гостей глаза, кивает и указывает на дверь.

– Немой? – интересуется Люс.

– Алхимик, – говорит юноша, словно это все объясняет. – Господин Этьен говорит, он нашел философский камень. Но я этому не верю.

Солнечное утро 23 августа. Они на левом берегу вверх по течению Сены, однако еще в Париже.

Бедные домишки обступили порт, как попрошайки. Рабочий люд обвязывает древесину, которую тут же спускают вниз по реке. На стихийных рынках продают все, что можно продать, а между рынками снуют лодочники – в поисках товаров и приключений.

Шарль вспоминает сам:

– Я покажу, где живет Луиза.

Люс мысленно ликует. Эта девушка ему нужна не меньше, чем Шарлю!

Они пробираются через спутанный узел улочек. Прогулка не из приятных: то канавы, то ухабы. Приходится коротать время в беседе. Вернее, слушать истории юноши.

Отец отправил его в Сорбонну учиться. А по правде – отослал из замка подальше. Просто мать умерла, когда ему было десять, то бишь пять лет назад. Отец взял молодую жену: понятное дело, до Шарля ему дела больше нет. Хоть на университет дал денег, и то спасибо. А Шарль и не жалеет. Что ему делать в Нанте? В университете весело. Там его и нашел пастор: открыл глаза на истинную веру. Теперь он свободен. Понимаете, свободен! Об этом должны узнать все. Это же так просто. «Просто» – любимое слово Шарля.

Юноша широко шагает и размахивает руками. Крепкий светловолосый улыбчивый юноша. В его глазах восторг оттого, что он живет. От надежд. От веры в свою удачу.

Так непривычно для Люса, что мешает думать. А подумать есть о чем.

Во-первых, надо обстоятельно переговорить с господином Этьеном. Во-вторых, с Луизой. В-третьих, собрать все сплетни и хорошо подготовиться к возможной резне. Именно в это время в его кармане начнут появляться монеты Медузы.

Малый мост, а на самом деле – старейшая парижская дорога, построенная еще римлянами. Кардо Максимус: она пересекает остров Сите и продолжается на мосту Нотр-Дам. Сколько раз он глядел отсюда в Сену – гадал, куда теперь унесет его течение. Время прошло, все мосты застроены домами и лавками, реки не видать.

– Тут недалеко, – говорит Шарль и тащит Люса в квартал гильдий.

Квартал протянулся между собором Нотр-Дам и епископским дворцом: улица Скорняков, Булочников, улица Перчаточная, улица Ткачей, улица Мелочной торговли. Они останавливаются в начале улицы Суконной. Подходят к добротному дому в три этажа. В верхних окнах мелькают женские силуэты.

– Луиза! – недолго думая, зовет Шарль. – Она белошвейка, – не отрывая взгляда от окна, бросает Люсу.

Никто не спешит отвечать на призыв юноши.

Тогда тот подбирает камешек и легко бросает в окно. Надо сказать, ловко. Шарль наверняка упражнялся с самой пасхальной недели. Каждый день. Или по два раза в день.

Наконец выглядывает рыженькая девушка. Прыскает от смеха. Юноша разочарованно отворачивается. «Не Луиза», – догадывается Люс.

Делать нечего, Шарль стучится в дверь.

Ему тут же открывает рассерженный портной: в руках ножницы, передник утыкан шпильками, которые от возмущения встали дыбом.

– Простите, господин Пьер, я к Луизе.

Портной прощать не спешит. Но за его спиной уже появляется другая девушка. А вот это точно Луиза. Очень тонкая, почти прозрачная. Алебастровая кожа – такая же белая, как ткань, из которой она шьет. И словно, чтобы подчеркнуть белизну: иссиня-черные волосы и будто подрисованные углем брови. Такую можно рассматривать бесконечно. Бедный Шарль.

Юноша толкает Люса под локоть. Он спохватывается – обещал же помочь! Напускает на себя серьезный вид. Люс говорит:

– Я по делу о монетах. Королевский архив его величества.

Звучит бессмысленно, но на неискушенных людей действует. Портной отступает. Кожа Луизы становится еще тоньше – паутинка в каменоломнях, которую он смахивал с лица всю ночь. На виске пульсирует синяя жилка. Словно речная вода под непрочным весенним льдом.

– Мадмуазель Луиза, могу я с вами поговорить?

Она кивает. И делает шаг вперед. Люс берет девушку под руку и отводит в сторону.

– Луиза… – лепечет Шарль. – Почему вы молчали?

И сейчас вопрос юноши остается без ответа, Луиза переводит взгляд на Люса. Пытливо смотрит. Будто это не он пришел «по делу о монетах», а она вызвала его на допрос.

Портной все еще стоит в двери. Шарль смущенно мнется на месте, бросая обиженные взгляды на Люса.

– Не буду спрашивать, знакомы ли вам эти монеты, – он вытягивает из расстегнутого ворота рубахи шнурок, на шнурке мешочек, в мешочке Медуза.

Луиза оглядывается по сторонам, будто само присутствие монеты становится преступлением.

– Я не выдам. Мне важно знать, кто вам дает монеты. Что происходит с людьми, когда они получают их?

– Пожалуйста, милейший, не заставляйте меня вспоминать!

Черты лица Луизы остаются безмятежными, только еще сильнее бьется синяя жилка – бурная река вот-вот прорвет непрочный лед.

– К вам приходит старик? Кто он? – Люс распаляется, разгадка так близка…

Краем глаза он улавливает знакомую долговязую фигуру. Старший писарь торопливо идет, поглядывая по сторонам. Люс знает, кого он ищет. Шарль тоже замечает писаря, но вместо того, чтобы благоразумно помолчать, давая Люсу хоть пару дополнительных мгновений, кричит:

– Господин Этьен, господин Этьен!

Тот поднимает голову, приветственно машет рукой и, делая гигантские шаги длинными ногами, стремительно приближается.

– Сколько тебе лет? Сколько ты живешь?

Он выпаливает первое, что волнует, уже не беспокоясь о приличиях. Луиза задумывается. Словно что-то вычисляет и никак не может вычислить. И когда старший писарь уже приподнимает шляпу, здороваясь с Шарлем, Луиза говорит:

– Семнадцать.

И прислушивается, будто сама удивляясь ответу.

– Господин Люс, нам надо поговорить, – подмигивает старший писарь и увлекает его в направлении Лувра.

Слышится недовольный окрик портного, покорный шорох юбок Луизы. Вздох Шарля.

– Я скоро вернусь, – оборачивается Люс и бросает вдогонку Луизе.

Шарль идет рядом и недовольно хмыкает. Он представлял эту встречу по-другому. Совсем по-другому.

7.

Дневной зной разливается за толстыми стенами архива. Сквозь открытое окно долетает городской гул. Люс хотел бы оказаться там – в обычной жизни. Но пока ему приходится отвечать на необычные вопросы.

– Это ваша монета? Кого она спасет? – старший писарь отрывает голову от бумаг.

– Никого, – честно отвечает Люс. – Пока никого не спасла.

– Вас, например? – не унимается господин Этьен.

– Уж точно не меня. Что вам до этого? Вы свою получили.

Старший писарь кладет перо в чернильницу, встает. Начинает прохаживаться между столами. Смотрит в окно, смотрит на Люса. И наконец решается:

– На мой костер уже собирали дрова. В то утро около решетки камеры прошла девушка – я увидел подол ее простого вылинявшего платья, красные поношенные башмаки, а потом услышал звон. На пол упала монета. Я подобрал и сразу сунул за пазуху. Зачем мертвецу деньги?.. Пошел ливень, и с огнивом не ладилось. Католики рассудили, что гореть я буду невыразительно, и отправили в темницу до лучшей погоды. Счастливое совпадение – меня увезли в Нант и в это же время подписали соглашение. Много позже я прочитал на монете свое имя. И кое-что начал понимать. Вернулся в Париж и все хотел найти ту девушку. Как увижу красные башмаки – бегу знакомиться и понимаю по глазам: не то. После было всякое. Я похоронил для мира жену и детей – как хоронят всех больных лепрой: живых в гроб, а потом в лепрозорий. Обустроил убежище в катакомбах. Стал пастырем. И в конце концов нашел ее.

– Луизу.

– Она сама пришла к нам на молитву. Те же стоптанные башмаки. То же платье… Я часто спрашивал себя: как такое может быть? Со времени первой встречи прошло лет десять, тогда ей должно было быть семь. Но по ту сторону тюремных решеток я видел не девочку. Девушку…

– Вы жалели, что взяли монету?

– Кто знает, как бы повернулась моя жизнь? Может, сожгли бы на костре. А может, жена и дети остались бы здоровы. Я сделал выбор. Глупо жалеть об этом. По крайней мере я смог позаботиться о людях.

Они замолкают. Проскочивший в архив любопытный сквозняк перелистывает страницы манускрипта на столе господина Этьена.

– Будьте осторожны этой ночью. Оставайтесь в надежном месте, особенно когда услышите колокол. И нашейте белые кресты на одежду, прошу вас. Сейчас не время для принципов. Кто выживет, понесет правду дальше. Но сперва надо выжить.

– Луиза? – Люс осторожно произносит имя, будто боится разбить его хрупкое звучание.

– Позаботьтесь о ней, – говорит старший писарь. – И не подпускайте к девушке Шарля, ему нужна другая. Настоящая.

«Что значит «настоящая»?» – хочет спросить Люс, и тут дверь открывается нараспашку. Господин Филипп входит без стука, но с апломбом, и, скользнув взглядом по Люсу, увлекает господина Этьена в сторону королевской сокровищницы.

Приходится вернуться к бумагам, но мысли далеко. Луизе семнадцать. Сколько раз по семнадцать? Семнадцать, если считать от какой вехи? Семнадцать в общем или прожитых одним отрезком? Вензеля букв расплываются и собираются в женское лицо. Белая бумага кожи. Темные чернила волос.

Распуская шнуровку рубашки, Люс встает. Стул с визгом отодвигается назад. Чем больше Люс узнает, тем меньше понимает. И это приводит в отчаяние: так ему никуда не успеть.

– Идите, – перед ним вырастает старший писарь. – Надеюсь, еще увижу вас в добром здравии.

Люс почтительно кивает. Научился за год.

Лицо господина Этьена, теперь тоже белое, как у Луизы, ничего не выражает. Где-то за стеллажами нервно прохаживается господин Филипп.

– И не забудьте про кресты, – бросает старший писарь вдогонку.

Стоит выйти за порог архива, как обволакивает зной – такой густой и давящий, что только чертей с котлами не хватает. Люс нарочно идет через рынок Шампо, хотя мог бы его обогнуть. Пробирается сквозь толпу неспешно, подслушивая и подсматривая.

– А вы видели платье королевы… А корона… Кажется, ей чуть великовата.

Шелудивый пес вытягивает морду в сторону огромного окорока, свисающего с прилавка мясника, и осторожно, приподнимая губу, погружает зубы в мякоть.

– Знаете, говорят разное. Посмотрите на этих серьезных господ во всем черном. Явно что-то замышляют.

Мальчишка-оборванец крадется за состоятельным господином и уже подносит руку к кошелю на поясе, но оглядывается, натыкается на предупреждающий взгляд Люса и, подныривая, скрывается в толпе. Теперь сам Люс смотрит на господина – у того под мышкой какой-то сверток. Наружу торчит белая ткань.

Он представляет, как господин разрезает ее на полосы и нашивает на камзол.

– Иголки английские, кому иголки?! Прочные и дешевые!

Базарная толпа замирает, прислушивается и начинает плыть в сторону зазывалы. Люса выносит к белобрысому чумазому пареньку. Иголки он держит в деревянном ящичке, подвешенном через плечо. Украл где-то? Неважно. Товар расходится, как кровяная колбаса перед Рождеством. Паренек шмыгает носом и протягивает товар очередному заждавшемуся покупателю.

Что ж, добрая часть Парижа сегодня вечером займется шитьем. Несмотря на зной, по спине Люса пробегает холодок. Он выбирается из толпы и идет в свое холостяцкое пристанище. Дома есть игла. Старинная немецкая. Тонкой работы из дамасской стали. Купленная в те времена, когда это было доступно лишь состоятельным людям.

Разбирая содержимое сундука прежних хозяев дома, Люс раскладывает на полу рубахи, шелковое белье, бархатные платья. Кружева от времени истончились, бархат побила моль. Но коробочка с иглами на месте. Он рвет на лоскуты чью-то нарядную рубаху и берется за дело.

Когда все готово, Люс пробует читать архивы допросов. Сегодня они ему неинтересны. Он выходит на улицу. Полная красная луна похожа на рану, город похож на кладбище. А он – единственный выживший на всем белом свете.

Внимательно смотрит по сторонам. Ищет подсказки – и находит.

На некоторых домах выведены мелом белые кресты. Люс вспоминает соседей: те никогда не появлялись на мессе.

Он возвращается домой. Снимает с пояса шпагу, чистит ее. Проверяет, как ложится в ладонь рукоять. Делает пару выпадов. Ему надо бы думать о будущем, но он думает о прошлом. О та-

кой же знойной ночи. И о свете, который был с ним даже в кромешную темень.

Его будит звон колокола. Оказывается, Люс заснул, положив голову на стол. В унисон с колоколом – тревожно и беспокойно – гудит в сердце. Слышно хорошо, слишком хорошо. Звонят в церкви Сен-Жермен-л'Оксеруа напротив Лувра.

Пора!

Он надевает заранее приготовленный камзол с крестом, шляпу, вяжет на руку повязку и закрывает за собой дверь. Кто-то берет его за плечо. Люс резко оборачивается, но чувствует только запах тины и тяжесть в карманах. Монеты. Снова эти чертовы монеты.

Улицы оживают, и это уже не свадебное веселье. Закоулки и подворотни захлебываются криками и возней. Совсем недалеко хищно лязгают шпаги. Стаккато конских копыт задает оркестру ночного города зловещий ритм.

Надо бежать к Луизе, но он пробирается в другую сторону – к Лувру. Хочет знать, насколько все безнадежно.

У отеля де Бетизи, где остановились люди Генриха Наваррского, неразбериха. Кого здесь только нет! Вон блестят шлемы королевской охраны. Рядом нахальные молодчики – приспешники герцога де Гиза. Да и сам герцог чего-то ждет, поглядывая наверх. К площади перед отелем сбегается все больше людей. Вооруженные кто чем, даже топорами, они здесь не для мирных переговоров. Такие не станут искать отличительные знаки. Топор должен рубить – вот и вся философия.

Краем глаза он замечает движение: из окна выпадает человек. Не по своей воле, конечно. И де Гиз этому рад. Герцог поднимает руку и кричит:

– Смерть Колиньи! Смерть гугенотам!

Победный вопль подхватывают, и отравленной волной он прокатывается по площади.

Все очень плохо. Люс увидел, что хотел. И что не хотел тоже. Он бежит закоулками, стараясь держаться подальше от набережной и не попадаться на глаза католикам, одержимым праведным смертоубийственным гневом.

Мост Менял позади. Как прошел его без потерь – не знает сам.

На улице Суконной под домом портного уже собралась компания господ с белыми крестами. Издалека и в свете луны они похожи на ожившие памятники. Весьма настойчивые памятники.

– Отворяй! – барабанят в дверь.

Этих вряд ли интересует вероисповедание. Скорее хорошенькие белошвейки, которых можно наказать или замучить, если те неправильно ответят на вопросы. Ну или собьются. Или промолчат. Луиза любит молчать.

– Королевская стража! Разойдись! – гаркает Люс так, чтобы до господ с белыми крестами дошло. – Беру их на себя!

И сам лупит в дверь как умалишенный. Ну же, портной, выходи, пока они не опомнились. Пока не сообразили, что при нем ни шлема, ни панциря, ни секиры. Пока не потребовали доказательств.

Его призыв услышан! Хвала Зевсу!

Приоткрывается щель, в щели показывается кочерга.

– По делу о монетах! – кричит он, пытаясь дать знак, мол, свои. Надеясь, что портной не станет его лупить кочергой.

Сообразительный Пьер отступает на шаг, Люс ныряет внутрь и захлопывает за собой дверь

– Баррикадируйте, быстро! – кричит он, шаря глазами по мастерской.

Массивный дубовый стол для кройки – то что надо!

– Не дам! – говорит портной, но Люс уже сметает со стола выкройки, ставит на попа и придвигает к двери.

– Они убьют всех, – шепчет на ходу Люс, – просто потому, что сегодня можно. Вы, кстати, католик? – и он косится на хозяина.

– Я портной, – говорит тот.

– Замечательно. Но сегодня ночью лучше быть католиком. Нашейте пару белых крестов на камзол, чтобы потом их не пришлось ставить на могиле.

– А вы кто? Служащий архива или королевская стража?

– Я никто, любезный.

Крики на улице становятся настойчивее. Скоро снова начнут стучать.

– Надо убираться отсюда и побыстрее.

Люс и портной выводят белошвеек через потайной ход, в лучшие времена предназначенный для особо важных клиентов

и амурных дел. Девицы переодеты в мужское платье, волосы под шляпы, к одежде приколот крест. Это сбережет для них пару мгновений, а там – решать фортуне.

Он крепко держит Луизу под локоть. Им о стольком надо поговорить… Но, как всегда в этой проклятой жизни, – не время.

– Кто-то давал Медузу тебе? – шепчет ей на ухо Люс.

– Нет, – одними губами отвечает Луиза, – я не хочу этого.

Пробираясь по липким от крови улицам, они идут осторожно, чтобы не наступить на человека, возможно, еще живого. Стоны и крики – привычное сопровождение этой ночи – перестают пугать.

– Нам на левый берег, – бросает портному Люс. – Но сперва надо кое-куда зайти.

Хаим. Лавку еврея будут грабить в первую очередь. Всегда приятно мстить другим за свои долги, которые не можешь отдать.

Белошвейки жмутся к стенам, портной тоже. Так их сцапает первый же праведный католик. Или двое. Или пятеро. Праведникам в толпе всегда сподручнее. И он объясняет:

– Идите уверенно, широкими шагами. Встретим отряд – не бегите, дайте понять, что мы заодно, – быстро говорит Люс.

У лавки Хаима не протолкнуться. Тут всегда было бойкое место, а теперь особенно. Вооруженные отряды снуют между опрокинутыми рыночными повозками, бочками, разворошенными прилавками у моста. Всем же известно: гугеноты прячутся в колбасных обрезках и гнилой рыбе. От мостов отряды бегут дальше – в кварталы гильдий за новой добычей.

Лавка Хаима темная и тихая. Пока незамеченная. Ничего! Через пару часов вспомнят и про нее. Возможно, еврей догадался обо всем раньше него и даже господина Филиппа. Иудеи остались без Иерусалима за несколько веков до его первой войны в Пелопоннесе. Они знают, как это – внезапно оказаться врагами всего рода людского.

Он обходит дом по кругу. Все окна темные. Свечей Хаим зря не тратит.

Из дальнего конца улицы слышны голоса.

– Быстрей! – подгоняет Пьер.

Люс толкает незапертую дверь. Зовет хозяина, жену, дочерей. Тишина. Лавка пуста. Не выломана, не вскрыта. Хаим сам все

забрал. Люс зажигает фонарь и обходит этажи – осталась только тяжелая мебель. Будто здесь никто и не жил.

Хаим знал.

В открытое окно Люс слышит перепалку. Пока словесную. Надо выручать. Но он не может расстаться с домом Хаима. С домом, который давал ему надежду найти если не Антонию, то хоть ее след. Разочарование заглатывает ужасную ночь. Ему все равно, что и с кем будет.

Голоса под окном становятся все громче. Люс сбрасывает с себя оцепенение. И, начиная спускаться, замечает гравюру на стене. Здесь ее раньше не было. Но Люс узнает гравюру – Хаим часто хвастался, что это подлинный Дюрер. «Нет ценителей, – жаловался еврей. – Всем подавай божественные сюжеты да лозу с цветочками. А тут тварь из бестиария». Хаим причмокивал и сразу прятал изображение носорога под три замка.

Стал бы еврей оставлять подлинник Дюрера?

Если бы знал, что Люс придет. И захотел бы ему сказать что-то важное.

Чадит в фонаре свеча, отвлекают голоса на улице, но Люс решает осмотреть гравюру. Он проводит пальцем по тыльной стороне, на что-то натыкается. Переворачивает – и не верит глазам. Возможно, всему виной полумрак, но думать некогда. Хватает брошь, заложенную за ободок гравюры, сует под камзол.

– Гугенотская сволочь! – слышит Люс крик с улицы.

В два шага он оказывается внизу, приоткрывает дверь.

Портного окружила толпа с крестами и без крестов – в руках у благородных палачей топоры и мясницкие ножи. Портной обнажил шпагу, но что это даст? Белошвейки жмутся друг к другу: шляпки сорваны, волосы распущены. Странно, что никто не уволок их в канаву. Убийство почтенную публику интересует больше.

Люса пока не заметили, и в этом его единственное преимущество. Он подхватывает кочергу, оставленную у дверей (спасибо предусмотрительному хозяину!), и без долгих вступлений опускает на голову самого петушистого. Двое других получают по коленям – до левого берега теперь бежать не станут. Наседавшие на портного оглядываются, и Пьер, пользуясь заминкой, де-

лает выпад, уходя от смазанного замаха топора. Раненый соперник заваливается на бок, с другим разбирается Люс – с помощью той же кочерги.

Путь открыт!

Люс находит глазами Луизу. Ее щеки против обыкновения раскраснелись. Как бы не схватила лихорадку, думает он и увлекает друзей к мосту Сен-Мишель.

8.

В эту ночь Париж напоминает разросшийся на весь город Монфокон. С той лишь разницей, что одними виселицами дело не ограничилось. Казни на любой вкус. Не заскучаешь.

Ничего лучше Люс не придумал – ведет портного и белошвеек к дому гугенота-алхимика. Без приключений не обходится: возле портов их ждет очередная стычка. Портного ранят в руку. На Луизе разорвано платье. Когда они бегут от преследователей, белошвейка Матильда оступается и катится по каменистой насыпи. Люс успевает ее перехватить над самой Сеной.

Алхимик захлопывает перед носом дверь. Уходит драгоценное время, чтобы растолковать: белые кресты не настоящие, и все они добрые гугеноты.

Наконец их маленький отряд в каменоломнях. Измученные белошвейки опираются на волглые стены, пытаются отдышаться. Портной лелеет раненую руку и прохаживается, оглядывая подземелье.

Отходя в сторону, Люс осторожно достает из кармана камзола монеты. Подносит к фонарю, читает имена. Увы, для Луизы ничего нет.

Вот она стоит у стены, напряженная, будто готовясь к отчаянному прыжку: сомкнутый в нитку рот, темные волосы по плечам, как змеи. Нет и намека на нежность и прозрачность. А ночь еще не закончилась.

– Луиза, Луиза… – повторяет он несколько раз, будто так может вернуть прежнюю Луизу. – Я должен уйти. Я могу не вернуться. Это очень важно… Скажи: кто дает тебе монеты?

– Я не знаю ее, – качает головой Луиза. – Она хорошая. Но боюсь того, кто приходит следом. Каждая встреча с ним… будто

меня утопили, а потом подняли со дна. И заставили куда-то идти, что-то делать.

– Как его найти? Я хочу встретиться.

– Это невозможно, – улыбается Луиза, и от ее улыбки веет вечным холодом Аида. – Вас не выдержит лодка.

– Сколько тебе лет? – не унимается Люс.

– Достаточно, чтобы устать. Не могу сказать больше.

– Сто семнадцать? Двести семнадцать? Тысячу?! – сам не замечая, он хватает девушку за плечи и начинает трясти.

– Оставьте ее, – Пьер уводит Люса в сторону. – Я нашел Луизу у Сены. Она стояла под мостом с камнем в руках. Не хочу представлять, что она собиралась сделать. Первое время все твердила про переправу, искала какого-то лодочника. Просила, чтобы отвез обратно… Не беспокойте ее.

В безумие Луизы не верится: это было бы слишком просто.

– Позвольте, – Люс отстраняет портного и снова подходит к Луизе.

Достает из-за пазухи брошь, припрятанную Хаимом за гравюрой Дюрера. Нет, не брошь. Хаим сделал ему неоценимый подарок. Руки дрожат, когда Люс переворачивает фибулу и читает дорогое имя. В свете фонаря вспыхивают звезды изумрудов.

Сколько раз клял себя, что позволил Эмер уйти и не спросил о фибуле. Сейчас она снова с ним – ниточка к прошлому, которого уже нет. Люс беспомощно оглядывается, будто влажные стены и напуганные люди могут дать подсказку. Собирается с силами. Он хотел бы оставить фибулу себе, но какой в этом смысл? Пусть достанется нуждающемуся.

– Она твоя, – Люс вкладывает украшение в руку Луизы, закрывает ее пальцы.

Глаза девушки блестят, в них дрожит отражение чего-то знакомого.

– О, благодарю вас! Как вы узнали?

«Что узнал?» – он не понимает. Но додумать мысль не успевает. В каменоломню спускается Шарль.

– С господином Этьеном беда, нужна помощь!

Парень бросает быстрый взгляд на Луизу, на Люса, у него на языке вертится вопрос, но он проглатывает его вместе с обидой.

Покинув дом алхимика, они пробираются по неузнаваемым улицам. Вроде бы поднимались, выбираясь из подвала, а по всему выходит, что спустились в царство мертвых. Им вслед смотрят трупы с остекленевшими глазами.

К дому старшего писаря друзья добираются слишком поздно. Дом разграблен, хозяин мертв. Синяки, раны. Что ж, господин Этьен сделал свой выбор.

Монеты оттягивают карман. Хочется выбросить их в Сену, все до единой. Возможно, именно так он спасет людей – отказавшись от своей странной миссии. Возможно, он и не помог никому, отдав монету. «Нельзя», – вздыхает над ухом чей-то уставший голос. В душном, вспотевшем от жары и страха доме, где все ставни наглухо закрыты, веет застоявшейся водой.

Люс оборачивается.

Ничего не поменялось. Шарль все так же сидит над телом писаря.

– Он был мне как отец.

Пытаясь утешить юношу, Люс неуклюже приобнимает его за плечи.

– Крепитесь, Шарль. Ночь еще не закончилась. И мне надо успеть раздать монеты.

Юноша будто бы и не слышит Люса, но быстро спохватывается:

– Те самые монеты?!

Да, те самые. Слезы высыхают. Шарль с жадным любопытством рассматривает россыпь медяков. Переворачивает, читает. Выясняется, он знает всех горожан, кому предназначены монеты.

И они снова бегут по улицам, лавируя между жертвами и преследователями, не различая ни тех, ни других. Гугеноты в меньшинстве, но и они владеют холодным и прочим оружием: белые кресты теперь тоже замараны кровью и грязью сточных канав.

Шарль направляет Люса от дома к дому. В эту ночь никто никому не доверяет. Один господин едва не ранит Люса, защищаясь от несуществующей опасности, а юная мадемуазель пытается всадить в горло нож, воспользовавшись растерянностью Шарля.

Пятеро найдены. Осталось две монеты. Юноша пересчитывает имена и упрямится:

– Это католики!

– Они тоже люди.

– Которые уничтожат спасенных! – и Шарль оглядывается на двух зрелых мужчин, по виду ремесленников, хорошо одетую мадемуазель, растерявшуюся без слуг и кареты, и пожилую пару, хозяев таверны. Хмурые «спасенные» идут за Люсом только потому, что идти им больше некуда.

Все возможно, думает он. Но две оставшиеся маленькие монеты тянут к земле тяжким бременем.

– Я должен, – отрезает Люс.

Шарль наконец сдается и приводит к дому в глубине Латинского квартала.

Старик и его юная дочь, поддерживая друг друга, в спешке закрывают двери. Им-то зачем бежать? Но вскоре становится ясно: дома рядом разгромлены, двери болтаются на петлях, в соседнем окне безвольно повисло тело. Кто-то так и не успел уйти от расправы.

– Я снимал у них комнату, – еле слышно шепчет Шарль.

Старик и девушка сразу же берут монеты. Им повезло: уйдут вместе.

В каменоломни друзья спускаются через аббатство Клюни. Шарль ведет по развилкам, уверенно выбирая направление. Они не говорят. Из звуков – лишь тяжелое дыхание и стук каблуков по камню. Короткая остановка. Люс предлагает воду из фляги. Подопечные жадно пьют, поглядывая на незнакомцев-попутчиков. И дорога продолжается: странная молчаливая дорога в никуда.

Кажется, скитаниям под землей не будет конца. Но очередной поворот выводит их в тоннель, из его дальнего конца пробивается им навстречу солнечный свет.

Ночь закончилась, думает Люс.

Но только не для него.

9.

Пошатываясь, Люс идет по улицам. Наверное, домой. Хоть он и не уверен, что дом уцелел.

Солнце стоит высоко над горизонтом и прекрасно освещает место казни доброй половины парижан.

Краем глаза Люс замечает: вооруженных чем попало людей, которые жаждут отрезать голову тем, у кого она еще есть, гораздо меньше. Палачам, выходит, тоже нужно спать. Зато трупов, подпирающих частоколом стены домов, все больше.

У отеля де Бетизи, на той площади, где люди де Гиза и оскорбленное самолюбие их хозяина зачали эту отвратительную ночь, глашатай, косясь на раздухаренную толпу, распинается:

– Именем короля! Прекратить драку!

Драка… Люс усмехается. Они называют братоубийственную резню дракой.

Мол, так и так, продолжает глашатай, его величество Карл IX издал постановление о прекращении репрессий гугенотов! Всему виной решение герцога де Гиза отомстить за смерть отца, убитого Колиньи. Дело сделано. Поэтому разойдитесь, пожалуйста.

Толпа, ясное дело, не расходится. Они только вошли во вкус.

Месть, думает Люс, продолжая свой путь через улицы, которые перестал узнавать, это лицевая сторона монеты – та, с головой Медузы и с клубком змей вместо волос. Ее всегда видят первой, по ней судят. А на оборотной стороне написано твое имя. Там и разворачивается война.

Свыкшись с мыслью, что проживет остатки дней на паперти Нотр-Дам-де-Пари, Люс неожиданно находит свое пристанище на том месте, где его оставил. Дверь проломили, окна выбили – это поправимо. Разграбили сундук с нарядным тряпьем – он переживет. А вот до тайника не добрались.

Люс забивает поперек пролома в двери доску – и хватит на этом благоустройства. Он находит кувшин воды и долго моет лицо и руки над тазом.

Монеты розданы. В карманах пусто и на душе тоже. Он так долго искал фибулу и, надо же, нашел ее именно в эту страшную ночь. А еще нашел Луизу. И потерял обеих. Отражение чего-то неуловимо знакомого в ее глазах. И эти слова: «Как вы узнали?».

Что он узнал? Что?

Садится на кровать – спать не хочется, он просто не может стоять. Саднят руки и ноги, голова идет кругом. Наверное, его все-таки зацепили в уличных драках. Пара порезов – пустяки. Перед внутренним взором крутятся вопросы…

Он приходит в себя с больной головой. И с ответом.

«Как вы узнали?» – спрашивала растроганная Луиза, потому что фибула принадлежала ей! Семнадцать лет. Больше, меньше… Возможно, девушке передала фибулу мать. Или подарил мужчина. Или она нашла украшение в каменоломнях. Сбережений белошвейки не хватило, чтобы откупиться от лодочника, и Луиза заложила фибулу. А Хаим ее вернул. Все сделали, что могли. Отыграли в пьесе свои роли. А он – нет. У него были неотложные дела. Он куда-то бежал.

Когда Люс с Шарлем вернулись к дому гугенота-алхимика и спустились в каменоломню, никого не нашли. Ни Луизы, ни портного с остальными белошвейками. Хозяин уверил, что те не поднимались. Конечно, они с юношей наведались и в мастерскую на улицу Суконную. Побродили по разоренным комнатам. Туда никто не возвращался.

«Что теперь? – думает Люс. – Что теперь?»

За окнами шумит улица. Луна рисует дорожку на давно не мытом полу. На столе хищный силуэт незажженного фонаря – будто ворон прилетел в гости.

Эта ночь будет не лучше.

10.

Резня утихает лишь к третьему дню.

Король меняет взгляд на происходящие события. Так и так, говорит глашатай, его величество Карл IX издал еще одно постановление и приказывает немедленно прекратить репрессии гугенотов! Все шло, как и запланировано. Власть раскрыла заговор против короны и наказала зачинщиков. Поэтому разойдитесь, пожалуйста.

Толпа не расходится. И тогда в город выводят королевские войска. Это наконец действует.

Люс ходит на службу – теми же улицами, что и смерть. Он теперь сортирует не бумаги, а тела несчастных, которые чуть-чуть не добежали до королевской канцелярии. Кладбище Невинных кажется прихожей Аидова царства. Стоны и крики… Кого этим удивишь? Вода в Сене приобретает насыщенный карминный цвет.

И все же в канцелярии есть посетители. Вернее, завсегдатаи. Господин Филипп пересиживал здесь две ночи – буквально в королевской сокровищнице. Оттуда, как он справедливо рассудил, его не достанут католики. На полу предусмотрительно постелен матрас, на узком столе – фонарь. И да, государственный секретарь по-прежнему в курсе дел.

Гугенотов истребляют по всей Франции. И попутно сводят счеты с врагами любого вероисповедания. Погибло пять, нет, семь, а может, и десять тысяч. Судя по тому, что Люс видит на улицах, господин Филипп скромничает в подсчетах. Карлу IX шлют обвинительные письма – Англия и Германия категорически осуждают кровопролитие.

– А люди, сами люди как обезумели! – добавляет секретарь, ловко скатывая матрас. – Вы слышали про мадемуазель Иверни, племянницу кардинала Бриссона? Она переоделась монахиней, но не отыскала монашьей обуви. Так ее выволокли на улицу и казнили как гугенотку. Девицу Руайан вы, конечно, не знаете. Так вот, она выдала католикам тайную спальню за шкафом, где укрылись гугеноты – дядя и бывший возлюбленный. Вот послушайте, католик Везен вывез из Парижа своего личного врага гугенота Ренье и проводил до его замка в Керси. А это двести лье! Двести лье враги ехали в одной карете и молчали!..

Господин Филипп прерывает себя на полуслове и вдруг говорит:

– Я знаю, Этьен Руфье погиб.

– Да, – говорит Люс, – не захотел бежать и прятаться.

– Думаю, он устал, – секретарь цепко держит Люса взглядом. – Монета сделала свое дело. Это опасно, не так ли? Но я бы попробовал.

Вот оно, время возвращать долги.

– У меня нет власти над монетами. Они сами решают, кого выбрать.

– Но вы же знаете, кого просить?

– Хотел бы, но нет.

Господин Филипп ему не верит. Кажется, Люс скоро останется без крова.

– Грядут нелегкие времена, Люс. Наваррский не забудет убийства своих людей, но и не пойдет прямой войной. Он как-никак муж

католички. И сын протестантки. Все будет меняться слишком быстро. Я хочу сбежать!

– Вам бы следовало сделать это раньше, – сухо отвечает Люс, понимая, что придется прощаться и со службой.

Секретарь поджимает губы. Отворачивается и, оставляя фонарь и матрас, выходит из сокровищницы. Люс идет следом.

– Жаль, – говорит господин Филипп, не оглядываясь. – Я верил в вас. М-да…

– Завтра я уеду.

От неожиданности секретарь оборачивается. Его вид красноречиво говорит: «Неужели одна маленькая сделка не стоит всего, что я дал?!».

– Благодарю за доверие, – Люс делает легкий поклон. – Что угодно для вас, только не это.

«Каков глупец!» – кричит все существо секретаря, но вслух он говорит:

– А если я попрошу вас заехать в Ла-Рошель? И кое-что передать одному господину?

Что ж, он может только согласиться.

Господин Филипп лезет в карман и достает увесистое письмо. Наверное, трудился все три дня, пока прятался от резни. Имени адресата нет. Секретарь еле слышно произносит его вслух. Люс не удивлен. Эта встреча должна была состояться.

– Сейчас рано. Все, что там есть, пригодится ему позже, – говорит господин Филипп с необычной для него заботой в голосе.

Люс возвращается в дом, но не домой. По военной привычке собирается быстро. Делит тайник с драгоценностями на две части. Меньшую оставляет себе – он уже не воспользуется ими по назначению. Потратит на хлеб, воду и самую простую одежду через сто или двести лет. Остальное сгребает на скатерть, связывает в узел. Все прячет в заплечный мешок.

Шарля он находит в Латинском квартале недалеко от дома, где они подобрали девушку и старика. Юноша занимается тем же, что и остальной город, – готовит подношение для кладбища Невинных, которое и так задобрено через край.

– Выслушайте меня, Шарль, – говорит Люс, увлекая его в разоренный дом подальше от людских глаз. – Хотя сейчас вы вряд ли

услышите. Вы не католик и даже не гугенот. Вы свободный человек. Вспомните это, когда придет время.

Не дожидаясь вопросов, на которые у него все равно нет ответа, он вручает Шарлю сверток:

– Это на учебу. Не бросайте ни в коем случае.

Уже знакомой дорогой пробирается в каменоломни. И проходя несколько разветвлений, прячет заплечный мешок в нишу, надежно заваливает камнями. Оставляет метку – рисует голову Медузы. Что этим туннелям сделается? Со времен Рима стоят.

Приближаясь к воротам, Люс думает, что надо бы прицениться к лошади. Путь до Ла-Рошели неблизкий.

Мысли падают под ноги, как ослепшие птицы, и мешают идти.

Генрих Наваррский, запертый вместе с принцем Конде в Лувре в ночь на праздник Святого Варфоломея, наблюдавший из зарешеченного окна, как убивают его людей во дворе королевской резиденции, – каким он станет королем? И осмелится ли вообще править? Будет спасать свою веру или людей? Отдастся мести или выберет хитрость? И что из этого будет правильно, а что правдой?

Смогут ли гугеноты простить католикам Варфоломеевскую ночь? Смогут ли католики простить гугенотам разоренные храмы и поруганные святыни? Где та грань, за которой для всех вероисповеданий ответ один: извивающийся на костре живой человек.

Что в том письме, которое Люс согласился везти в Ла-Рошель? Сколько витков взаимной ненависти оно накрутит на себя?

Победить в войне невозможно. Разве что ее не начинать.

«Когда делом чести станет просто жить? Без всяких высоких идей?» – все повторяет и повторяет он про себя.

И эхо от слов писаря разносится по мостам и башням израненного города: «Никогда. Это слишком сложно».

Владимир Каткевич

Жан-Батист Штука и Каганович

Повесть

1.

Пароходы тоже бывают долгожителями. Четвертого по счету капитана «Рогани» Бузило-Земского схоронили. Бедро сломал на спардеке. А сам пароход все еще на ходу, возит из Алжира на Новороссийск вино. Терпкое и противное. Говорят, арабы душат его с семечками.

Но не все так гладко. По выходу из порта Беджаийя случилась протечка в грузовом танке. Может, слегка оголовок брекватера черканули. А от старости набор расшатался, листы корпуса покоробились, разошлись. Или свищ по сварке дозрел. И винище стало последовательно сочиться за борт. В горячке отхода протабанили, вахтенный помощник уже в море заметил, что рыбки в шлейфе ведут себя хаотично, выпрыгивают из воды.

– Радый анчаус халявной выпивке! – реагировал боцман Жом. – Ухаживают!

Донкерман Тысяченко (Штука), ответственный за все вентиля, клинкеты, шпигаты и насосы (непонятно, за что он не ответственный), перекрыл задвижку на коллекторе, часть винопродукта перекатал в резервный танк. Даже за борт сиганул, убедиться дырке – азартный человек. Заткнул щель сырым мясом. Способ известен еще со времен Фрэнсиса Дрейка. И почапали с тревогой.

А пароход ведь тоже не мальчик с пальчик.

– Тридцать шесть год, как-никак, – рассуждают с уважительным сожалением старожилы. – Бывший «Волго-Балт – 174».

Продуктовоз типа «не река, не озеро», смешанного (смешного) плавания. Костер, если по западной терминологии. Подробная

классификация в развитии соответствует возрасту. Но не сути. Какой он к черту костер?

Пятый капитан Марат Касьяныч Нэмо (Невмытый) осознавал, что за аварию вломят душевно, собрал команду обсудить чепе, всего двенадцать скитальцев морей, свободных от вахт, работ и предрассудков. Толковище в узком кругу затея безнадежная. В экипаже, скажем, рысачка-пассажира, где триста душ, проголосуют огульно. Не зная толком, за что. А на костере у каждого свой резон, воспринимаемый окружением с сомнением. Почему не притерлись? Потому что за годы совместных рейсов подробно изучили подноготную друг друга.

Понимали, что припаяют выход на вахту в задутом виде и как следствие аварию, угрозу мореплаванию и прочее вытекающее (помимо вина). В газете «Моряк» регулярно публикуют списки угодивших в трезвиловку. На двух полосах. Фамилии знакомых находят с воодушевлением:

– Слышали, Бухаловича хмелеуборка споймала?

– Наш груз – это наша боль! – капитан Нэмо мучительно поморщился, будто его снова прищучил геморрой. И неловко поправить лечебный карандаш. – А под видом борьбы с зеленым змием пароход отбракует Регистр. И что тогда?

– Тогда мы, Касьяныч, останемся без куска хлеба, – согласно всполошились. Особенно пенсионеры.

– Вы даже не представляете, что у вас творится в желудках! – включился доктор Ленин (Владимир Ильич Левин). – В коносаментах груз фигурирует как винопродукт. Вы нещадно травитесь им. Это не вино, а бурда.

– Пойло, – подтвердили обреченно.

– Вот мотористу Цехмайстеру стало худо в машине. Понимаю – жара, монотонность рейсов, переутомление. Токи Фуко опутали надстройку. Я вам не зря давление фиксирпую. Цехмайстер содержимое желудка не удержал, окатил силовую установку…

– Три раза перекрашивали, – посетовали, – и все равно пятно обратно вылазит. Не «Рогань», а «Рыгань».

– А на кой этот шмурдяк вообще возить? – взвился, демонстрируя рациональный экстремизм, Штука. – У нас своего залейся. Чтоб флот перетравить?

– Это государственная экономическая стратегия, – поставил на место донкермана Штуку второй помощник Нищак, помполит по совместительству. – Развивающимся странам надо помогать. Иначе другие помогут.

– Им уже ничего не допоможет.

– Не упадничайте! – помпа-секонд Нищак отдавал отчет, что протокол собрания передадут в партком, а копию в транспортный отдел обкома, и потому осадил: – Ну все, закрыли пар на гудок! Я понимаю, здесь в маленьком экипаже каждый личность. Так себя воспринимает…

– Не все! – нарушил перемирие Штука.

– Что не все?

– Личности. Вот вы двуличны, потому что занимаете должность второго помощника с одной вахтой и помполита…

Хохотнули с ожиданием.

– Лады, хватит жевать соплю… Хорош…

– А чего хорошего? – не унимался Штука. – Мы и так в ваш партком возим вино для подарунков. Какое прилюдное лицемерие! С вами предстоит разобраться! Мы для начальства шмурдяк цедим, а они нас уличают. Абсурд! – Штука знал оборот груза предметнее. Потому что сам снаряжал помпу в партком и в канистру с вином добавлял еще для ударности ром «Негро», которым была заполнена полая фок-мачта. Раньше они возили египетский ром и запаслись впрок. Штука происходил из одесских французов, любил широкие жесты и революционный порыв.

– Что, теперь придется больше возить?

Сдержанно заскрипели стульями – нелепо, в самом деле.

– Штука, закрыйте рота! – глупо осадила дневальная Доска (Сосновая).

Почему вдруг на «вы» перешла? Дура! Доска когда-то положила сосновый глаз на Штуку, но он не повелся. Зачем ему? Дома такое же чучело. И Доска переключила чары на помполита. По совместительству.

– Рыбы ж не вымерли, – напомнили с неубедительным оптимизмом. – Напротив, духарились, оказывали самочкам знаки внимания!

* * *

По приходу все, кроме стояночной вахты, почапали в транспортную прокуратуру. На ковер. Стройными рядами.

– А зачем нас вызвали? – кипятились с непониманием, но внутренним содроганием.

– Чтобы сделать оргвыводы, – обнадежил помпа-секонд Нищак.

– А оргвходы?

– Вход нам уже забеспечили. Без права выхода.

– Будут держать на коротком поводке, – усугублял цугцванг Штука. – Как питбулей. Здравствуй, родина! Прощай свобода!

Давала знать себя наследственная одесско-французская генетика.

– Мой пращур, – напомнил Штука, – бежал от гильотины в Америку, где участвовал в гражданской войне. Причем с двух сторон.

– Зачем? – устало спросил боцман Жом.

– Что зачем?

– Зачем с двух сторон? Чтоб базарить на военных советах с двух сторон? Это очень принципиально.

Нищак для успокоения погладил Штуку по шерсти:

– Донкерман Штука, тю, Тысяченко, с риском для жизни пытался ликвидировать в открытом море неплотность, – перевел стрелки помполит, он же второй, грузовой помощник.

– Правда, от того мяса щель больше расперло, – не унимался боцман Жом.

– Чтоб тебя самого расперло! – перешли на личности.

Потребовали предъявить паспорта моряков. А возвращать не спешили. Это сигнал. Как с тугим звоном сломать шпагу над головой. Или по башке табуретом. Со всех взяли подписку о невыезде. Даже с помполита. Обещали осчастливить повесткой к следователю по особо важным делам. И делишкам. Обнаружилась чувствительная недостача винопродукта.

– Так что нам больше левого вина возить? – не унимался Штука. – Еще и прокурорам? Плашкоут к «Рогани» прицепить?

Следователь Правосуд (леди) внимательнее посмотрела на Штуку. И прочитала вслух протокол семимесячной давности: «…по приходу в п. Новороссийск я, донкерман Максим Тысяченко,

пошел разобщать шланг на терминале, отсоединил «папу-маму», а бесхозное содержимое шланга слил в пожарное ведро… На замечание охранника Зленко надел ему на голову ведро… О содеянном не сожалею…»

– Вот какая вы штучка! – резюмировала женщина-следок по фамилии Правосуд (это ж надо!).

Они еще не прочувствовали, какой он штучка. Штука прикинул, как будет выглядеть завивка, если ей (Правосуд) примерить на голову ведро с винопродуктом.

В конторе капитана порта Штука нарочно спровоцировал суматоху. И в толчее выкрал из стопки свой паспорт моряка с алжирскими визами. Обратно. И оказался на вольном воздухе с двумя паспортами, моряцким и гражданским. Надеялся под шум телеги устроиться на другую группу судов и помахать всем ручкой. Гражданский паспорт перегнул два раза до размера коробка и спрятал в карман-пистончик. На случай, если прикажут вывернуть карманы. Какой дурак будет в пистончик паспорт трамбовать? А паспорт моряка бережно засунул в носок.

Когда послали пристава к нему домой, жена категорически объявила, что такой гражданин здесь больше не проживает. А заявится, она ему ребра качалкой пересчитает.

2.

Донкерман Штука после матча шлепал куда глаза глядят. Глаза глядели в некогда благоустрпоенное прошлое. Он конструировал разящие внутренние монологи, переваривая скандал с женой (отныне бывшей).

– Натери мне спинку? – попросила жена.

– Не щипает?

– Саднит маненько…

– Какое притворство! Может ли любящий человек быть таким жеманным?! – развил внутренний диалог Штука. Но не выплеснул его вслух наружу. Лицо его выражало решительную обиду и гнев. Прохожие отводили от него взгляд и затравленно обходили сторонкой.

Домой решил больше не возвращаться, потому не спешил. Хватит, всему есть предел мечтаний! Разрыв назревал давно, а ее экстаз с истерикой стал просто поводом.

У пивной горланили фанаты.

– И Леонард Дубина не виноват, – провоцировали. – Чи можна дать пас накатом, если «Реал» катал по схеме четыре-два-четыре? Защита всю штрафную блокировала. Какой там дриблинг? – и давай дальше трындеть.

– А надо было три-четыре-три, – взорвал базар Штука. – Как «Арсенал».

– А два-четыре-четыре слабо?

– Жили в квартире сорок четыре…

Пиво оказалось разбавленным, но мочегонным. Притормозил у укромного столба откатать балласт и увидел объявление:

«Всесоюжному тресту «Союжлегпромтыкмык» срочно требуются… оплата прогрессивная… ражъездной характер работ… жагранкомандировки… колесные… прогрессивка»

И другая жамануха. Буква «З» у машинки хулиганила. И еще несколько литер ушли в отказ. Штука сорвал отрывной клочок с адресом и сунул в пистончик. Где топорщился паспорт. Варварски сложенный. Командировки ему были противопоказаны, он дал в транспортной прокуратуре подписку о невыезде и иллюзий не городил. Но и возвращаться в тещину берлогу не планировал, потому что подрался с Милкой. В очередной раз, но сильно и принципиально. Дралась она исступленно, не помнила себя.

Оказалось, Штука стоит на пороге шараги, она под ногами, ниже ватерлинии, в подвале. Его это даже нервно развеселило. Из наладочного бункера зашибало, как из бодеги, терпким алжирским вином, которое Штука возил на пароходе «река-море» смешного плаванья. И смешанного питья. Запах был рвотным, но родным, Штука им пропитался до мозга костей. На ступеньках бункера умывался кот персиковой масти.

– Если хочешь быть ждоров, умывайся! – дружески прошепелявил пастельному коту и совершил погружение в бункер. Просто на пробу.

– Ваша пгофэссия? – матерого вида прораб бегло полистал ветхий паспорт. – Семейное положение? Женатый, газведен… – прораб грассировал и путал падежи.

– Женат ггажданским бгаком, – передразнил прораба Штука.

– Понимаю, неопрэделенная… – картавость он подавил волей. – Поскольку трэст всесоюзного значэния… управление в Харькове… Генеральный дирэктор в Иваново…

– В русском Манчестере, – отреагировал Штука. – Небось женщин в нашем поболе. Невпроворот, полагаю.

– Вы боитесь женщин?

– А кто ж их не боится?

– Женщин на всех объектах хватает… У нас участок.

«Следы заметают, – прикинул Штука. – Значит, есть резон заметать».

– Что, допуск нужен? – презрительно, вроде между прочим, справился Штука.

– Что-с?

В соседней комнате хихикали. Там писали пулю, сдержанно балагурили, и потому прораб недослышал.

– Допуск нужен в «Каскаде», они часы на военных судах монтируют. А здесь я – допуск! Раз в год на участок горсовет выделяет три квартиры.

«Нехилая замануха, – подумал Штука. – Если еврей не вкручивает». На руке прораба наколотый девиз «Цени свободу!» переплетала колючая проволока (сюжетно). Прораб тянул на ушлого цеховика, чалившегося за расчески.

– А партячейка имеется?

– Зачем вам? Есть парторганизация…

– С парткомом?

– Что это? В управлении парторг… А по какому поводу интересует-сь?

– Сие не столь важно. Например, по вопросу приема кандидатом в партию Ленина-Сталина… А какая длительность командировок? – справился вроде без интереса Штука. Тоже между всем. – Или они безразмерно-резиновые?

Все равно спешить было некуда и незачем – ни работы, ни жены, ни жилья для примака.

* * *

Первую ночь после рукопашной дышал отрицательно заряженными ионами. Прикорнул под лодкой. Когда фофан рано, ни свет ни заря, стали раскачивать и двигать, ухватился за банку (сиденье).

– Кажись, что-то мешает, – сказал один из волокуш.

– Может, зачепилось? – второй наклонился и увидел Штуку.

– С якоря сниматься, по местам стоять! – скомандовал Штука.

Посмеялись всласть и взяли Штуку на рыбалку. Из солидарности. Рачков наживлять. Свою долю кошачьего улова он подарил.

Там на пляже увидел, как мужик оседлал даму и мазал ей спину какой-то липкостью. (Накрэмь меня!) Растирал. Накрэмил. Мух отгонял перистой веточкой акации. Противно. Сюжет привел Штуку в ярость. Его семейная катастрофа тоже произошла после массажа. Штука натирал Милку забористым самодурным вазелином. От прыщей. Кто-то ей рекомендовал народное средство. Наверное, теща, идиотка. В процессе массажа и елозенья по Милкиной спине Штука возбудился и позволил интимную близость. Все-таки три месяца дома не был. Сошел моряк на берег. На свою голову. Милка не возражала. Правда, его оплошность в том, что после медицинской процедуры не успел сполоснуть руки. Милка стала извиваться и выражаться. Штука думал, от приступа нежности и релакса. Оказалось, ей нутро обожгло этим «Крэм-балэтом». Подняли на уши весь двор.

– Спасите от фашиста! – пискляво кричала Милка. И метнула в него чайник.

– Вот изверга пустили в дом, – подытожила теща. Хоть и скорбно для общественности, но с некоторым интересом и даже с заветной грустинкой для себя.

– Садист, он и на берегу маняк! – рассудили соседи Ненадо (фамилия) со второго этажа. Они Милку и заливали несколько раз.

Штука дал зарок: в коммунальный лепрозорий – ни ногой.

* * *

– Командировки от месяца до полугода… – укатывал прораб. Он был неплохим психологом. Надо полагать, не зря чалился.

– Резиновые?

– В соответствии с КЗОТом. За границей – год.

– Год за два идет на стаж?

– Почему?

На стол выпала ракушка. Из прически Штуки. Волосы от морской воды свалялись, как палубная швабра.

– Это ваше, – прораб подвинул ракушку авторучкой и с пристальной брезгливостью поглядел на прическу Штуки. В штучном ухе застряли водоросли. Штука спрятал ракушку в пистончик.

– А где за бугром? – спросил строже Штука.

– Монголия, Куба…

– Монголия тоже заграница?

– Нет, Монголия тоже заграница, – отреагировал на сарказм цеховик. – А как вы думали?

– Я думал, улус. Что-то я очереди не заметил…

Когда уходил, кота след простыл. Наверное, хвостатый почуял закусон. В подвале брякали стаканами, разливали.

– Придете после двадцатого! – сказал еврей в форточку. – Но не зараньше срока.

«Хрен тебе на могилу!» – мысленно пожелал Штука.

– Командиговки у нас от года до голубятни, – передразнил уже вслух для кота.

3.

Но пришел «зараньше» срока. В полном отчаянии. Человек без жилья, престижной работы и передышки.

– Как выполняется жизнь? – с игривой фамильярностью справился Штука для затравки.

– Вы уже месяц у нас работаете! – деловито огорошил наладочник.

– Где работаю?

– Вы были в командировке в Салехагде, – заарканил еврей Штуку. – Получите у Цецилии Липовны зарплату и суточные. Суточные отнесете прорабу Цимису.

– А суточные щи не отнести Цимису? – неблагодарно съехидничал Штука.

– Ваш паспорт! – настаивал прораб. Несколько лукаво.

– Он на перерегистрации, – Штука напыжился и скис.

– Это неправда!

– Да как вы смеете?! – и уже потеряннее: – Я его потерял…

– Вы в прошлый визит его забыли, – прораб протянул покореженный паспорт. Зачем вы документ слаживаете? Вы не злоупотребляете?

– А вы? – нашелся Штука.

– Распишитесь за технику безопасности.

Штука был очарован. Но в залепушной артели «Золотой ключик» за халяву спросят. Наверное, кинут в следующей командировке.

– Где я был, в Салехагде? – смаковал удачу с подозрением.

– В Салехагде, Салехагде. На шеф-монтаже. Там северные надбавки.

– А за пустынность и безводность?

– Эти коэффициенты в Туркмении. Там тоже объект. Но его надо заслужить. Цецилия Липовна выпишет вам спецодежду. Ведь у вас ничего нет? – как шелупони. С подчеркнутой издевкой. И уже в пространство: – Цуца, выдай новенькому бгодни.

– А зачем бгодни?

– Как зачем? А в колодцы жировально-дубильного лазать? Не в тапочках же туда нырать! Сразу гаствогитесь. Хе-хе! До атомов. Сегодня выезжаете на поезде. Бригаде позарез нужен человек. На кожзавод имени Кагановича. Пойдете к проводнику десятого вагона. Дадите Нимфе Марфовне пять карбованцив. Посодит.

– А почему им срочно нужен человек?

– Он нужен как факт присутствия. Там конфликтная ситуация.

– А где я буду жить?

– Как где? В поселке Кагановича. Там – раздолье, хвойный воздух, дом творчества архитекторов, Суханово. Бывшая тюрьма

НКВД (при этом ухмыльнулся со значением). Сосновый бор под боком, как… эти, дрозды стрекочут…

– Дятлы?

– Не… Дятлы на зоне. Как их, очень живописные…

– Красножопые?

– О!

– Снегири.

– Возможно. Но воду придется носить из речки.

– В дырявом ведре, надеюсь?

– Я не носил.

– Еще один щекотливый вопрос… – занудничал Штука. – Сколько в городе наладочных контор?

– Не хамите! – еврей почуял подвох. – Триста тридцать пять с филиалами. Разве мало? На ваш век хватит. Плюс два цеха навигационного ремонта на судоремонтных заводах…

– Еще отделы внешних работ при больших предприятиях, – присовокупил Штука.

– Допустим. А как же без них? Там работают квалифицированные специалисты…

– А зачем?

– Не морочьте голову. Что зачем?

– Зачем выпускать семимесячную продукцию? Потом пестовать ее нежизнеспособную, что-то тачать, исправлять, устранять брак предприятий? Подгонять и починять. Лепить из дерьма пули. Доколе?

– Идите с богом, вы уволены!

– Зачем, если можно добросовестно выпускать годное оборудование? Это же логичнее. Ведь ни в одной стране нет такого гротеска!

– Сдайте суточные Цецилии Липовне и ступайте! И шкары до паха.

– Они сапоги не хочут! – сообщила кладовщица-кассир из служебного чулана.

Штука вышел, покурил за мусорными баками и вспомнил, что негде спать. Погладил кота.

– Гаствогитесь! – копировал для кота прораба. – До атомов. Бульбометы! Год за два в улусе!

Форточку захлопнули. Штука вернулся в подвал с котом.

– Я передумал, – сказал.

– Так я не передумал! – заартачился прораб. – Возьмите шкары – и марш на прарповоз! Не мешайте работать!

4.

На запасниках станции Орша пыхтел в режиме передвижной котельной, доживал в шипении и заточении паровоз серии КА. Имени товарища Кагановича, при локомотивной жизни четырежды наркома путей сообщения.

От Киевского вокзала Штука ехал на метрополитене имени Кагановича. Потом на троллейбусе «ЛК-1» («Лазарь Каганович»). На кожзаводе имени Кагановича выдали жетон для пользования койкоместом в поселке Кагановича.

В компактном представлении он поселком как таковым не состоялся. Территория агрессивно осваивалось, причем впрок в разное время разными застройщиками, от пленных немцев до лимитчиков, стройбатов и студенческих отрядов. Потому добротные строения кожевенников беспорядочно разбрелись по обе стороны от железки, вроде разбежались по крику «Шухер!» и выглядели диссонансно. Когда возник дефицит свободных площадей, кожевенники не ленились внедряться в тесноту застолбленного пространства где придется, иногда по пустырям и неудобьям. Из-за пристального кураторства и заботы товарища Кагановича заброшки рельефно преображались. Новострой гармонично вписывался в буколические пейзажи, и ведомственным новоселам старожилы злобно завидовали.

Обозначились и кляузники, которые тосковали по пиратским помойкам. Раньше за околицей привычно воняло, но им, видите ли, было близко ходить. Утробный консерватизм.

Для журчания и комаров имелась в наличии речка с народным названием Сток (не Стикс). Сток шириной до полутора метров меандрировал по нахаловкам глубоко и бестолково, находя в излучинах то одно строение товарища Кагановича, то какое другое поновее и позвонче. Из-за малых детей.

На буреломном берегу Стока в ветвистом овраге притаился крепкий еще сруб на две семьи, давно снятый с баланса. В доме не было ни воды, ни отопления. Печь растащили по кирпичам дачники. Но почему-то уцелели выдержанные звонкие дрова. В каньоне пахло берестой и кошками. На фоне типовых хрущевок и ладных немок, сработанных военнопленными, это выпавшее из поля зрения строение, отнюдь не барак, выглядело обиженно и патриархально.

Нужник наклонился к выгребу, вроде прицелился в яму плюнуть. В летнее время дом оживал, в овраге похмельно кашляли, туда подселяли командированных.

В доме без семи ветров обитали двое одесситов: бугор Грубый и второй. В дамских сапогах (жены). Штука думал сгоряча, что сожитель гей, и прицеливался дать ему в ухо. Но выяснилось, что женины сапоги тот носил из экономии. Грубый отсутствовал.

– Вы не моряк? – спросили Штука для разгону.

– Не совсем, – уклонился тот.

– Тогда с откуда?

– Вообще моя тема Брюсов… – и представился: – Отто.

– Жан-Батист Максимилиан, – ответно представился Штука. – У меня французские корни. Мой пращур бежал в Америку на гражданскую войну. Причем воевал сначала на стороне южан, а потом конфедератов.

– Заметная жизнь!

– Так вы инженер? – допытывался Штука. На инженера Отто не тянул даже с Брюсовым, он был похож на доброе чучело, которое не мешает скудно жить.

– Нет, мсье, я – старывещик. «Старвэщ покупа-а-ам!»

– Новые крадем, – развил интригу Штука.

– Вот ваша койка. На ней Леша Палий спал… Который помер. Вам достались его талоны на продуктовый набор. Не побрезгуйте… Наборы здесь сытные.

– Когда помер?

– Накануне ночью… Увлекался, а специалист хороший. Два года в Йемене работал…

– А отчего помер?

– От всего… Жена оставила… Тривиальная история. Главный механик завода Рамирес не хочет подписывать процентовки под покойника. Выработка Палия была заранее включена в общую сумму. Как-то не по-христиански получается… Похоже, останемся без зарплаты…

С автобусного пятачка прилетела бутылка. Штука хотел запустить стеклотару с возвратом. Как немецкую гранату в траншею врага. Но Оттик стеклотару оприходовал и спрятал в торбу, напоминавшую переметную суму.

На площадке, спланированной из строительного мусора и щепы с лесопилки, гудела назойливым роем конечная остановка местных маршрутов. Дачный вавилон ударно произрастал девятиэтажками, площадки для маневров автобусов не хватало. Доминанту неутомимо наращивали, она сползала языками, чтобы поглотить сруб. Командированные откапывались, и мусор им подсыпали снова. Мусора пока хватало. С приходом электричек толпа подпитывалась, густела и нервозно бурлила. От ожидания и неопределенности увлекались пивом «Балтика» на двенадцать оборотов и дурели. Автобусы-фердинанды местного значения моторы не выключали, вроде дразнили. Водители в тепле кабин с воем зевали от безделья. У них якобы расписание движения (и стояния), но его не предъявляли. Толпа изнывала, мочилась с обрыва в Сток-Вонюху. Если присаживалась леди, Отто отворачивался.

Бутылки он коллекционирует и изучает. Залетная бутылка была штучной, из-под португальского портвейна. Граненый штоф, полужидкое стекло мято руками, отчетливо отпечатки португальских пальцев. Отто понюхал бутылку, как целебную. В другой куче ржавый утиль, колосники, скобье, затвор от винтовки Мосина, животно выгнутый остов подольской швейной машинки. У старьевщика своя оценка находок. Энтузиазм подогревает воображение.

Отто поставил на стол чекушку.

– Для знакомства, – объявил. – Ритуал. Положено. Тоску-кручину выплеснуть. Рассказать, как застал супругу с соседом, и прочее разное. Слезу уронить. Денег одолжить. Как здрасьте. Традиция. Вы не скулите, не плачетесь. Это обнадеживает.

– Я женат. Вот из-за этого стоит выть. Расскажу, так и быть… Не сочти за пошлость, – Штука разговелся и рассказал в лицах, как натирал жену «Крэм-балэтом». Отто хохотал до дырки в зубах. Дырки не стеснялся. В дырке трепетал язык. От души хохотал со стоном. Можно по смеху определить, хороший человек или злюка. Или дегенерат. Дегенераты вообще не хохочут.

– Ну какая же это пошлость? – заметил Отто. – Это издержки интимного быта.

– Я, кстати, тоже женат, – признался Отто. – Один из немногих. Здесь это редкость. Взял еврейку… Вернее, она меня взяла.

– За бугор нацелился? Там на Святой Земле тоже будешь старьем проживляться?

– Думаю да. Это интересно, уверяю вас. Я еще и копаю.

– Под прораба?

– Вот таз откопал латунный. Залудил, теперь вполне годный. В нем хорошо варенье варить, не подгорит. На опушке много черники… Я даже на зоне пробавлялся. Старые вещи имеют свою историю, отвлекают, будят воображение. На запасниках у Павелецкого отдыхает паровоз серии «КА». Осевая формула 1-5-1. Ведь кого-то возил, спешил, гудел призывно, сипел. Стеснялся громко пыхтеть, виновато подкрадывался к перрону. А на перроне его узнавали по одышке… Вы улыбаетесь… И, возможно, ревновал. Паровозы даже влюбляются, если по Резо Габриадзе. Ведь у каждого паровоза душа. Он переживает свою ненужность.

– Ты машинист?

– Обижаете, помощником машиниста служил Андрей Платонов. А я только проводником на новосибирском.

– Надоело?

– Не только цикличность изматывает. Сюрреализм довлеет.

– Поменял работу?

– Шило на мыло? Я планировал вообще изменить жизнь…

И решил Оттик от цикличного сюра кардинально бежать. В более обустроенный миропорядок. Он манил до забвения. Присмотрел лодку на причале мединститута в Отраде. В сообщники взял двух малолеток. Лоботрясов, испорченных распутными женщинами. Они уже сбегали в Батуми. Воспитанниками военного духового оркестра.

Плыли к фарватеру в тумане. Так, думали, надежнее. И орудовали, как в тумане. Аккурат греческий пароход вышел из порта на малых оборотах. Они мигать пиндосу фонариком, чтоб шлюпку смайнали, а на пароходе прожектор включили. В морду.

Пограничники отбуксировали плоскодонку к причалу. Пока проводили следственный эксперимент, подельники попросились побрызгать. В чертополох. До сих пор ищут. Может, и хорошо, что дали уйти, а то бы эта вермишель на него все валила. Следователь попался пожилой, разочарованный, сам устал от милицейского бедлама. Уходил в отставку в скромном звании. Принес в камеру бутылку «Червонэ мицнэ», обстучал сургуч, плеснул Оттику в жестяную кружку и сказал:

– Не будь дураком, сознавайся, и тебе припаяют кражу лодки, – хрустнул закусочной карамелькой. – Это год при примерном поведении. А за измену родине все двадцать пять. Тоже при образцовом поведении.

Инкриминировали кражу лодки. Почему-то благословили в ЛТП, лечебно-трудовой профилакторий в Вилково. Хотя и не алкаш. В Дунайской Венеции за офицерами бутылки собирал, шнырем хорошо, привычно. Конвойным читал Брюсова. Они почему-то восприняли Брюсова антисоветчиком. Серебряного века. И посадили Оттика для острастки в штрафной изолятор. Ненадолго. Им ведь тоже надо отчитываться за принятые меры. Иначе сократят.

5.

Работу залетным инженерам предлагали первобытную, но вредную. Зато с приманкой. Можно от тамошнего профсоюза продуктовый набор заказать. Потрошеную венгерскую курицу, китайские супы со сладковатым запашком и побегами бамбука. Заказы получали в универмаге Цинделя, построенного на закате капитализма специально для рабочих. Чугунные добротные лестницы, кованые листья затейливо переплелись и скрутились, бытовой ажур начала века. Культурно и с художественным вкусом. Циндель со своими ситценабивными фабриками входил в десятку прогрессивных капиталистов. Вместе с Саввой

Мамонтовым и Алексеем Бахрушиным финансировал переворот, совестливо могилу себе копал. На его фабрике даже выступал товарищ Ленин.

– Что мне писать в акте выполненных работ? – кипятится главный механик Хулио Мандрович Рамирес.

– Пиши, Мандариныч, «повторная наладка импортного оборудования», – учит битый жизнью бугор одесситов Грубый.

Повторная наладка уже случилась. И энная случилась. Что писать? А проверят? Это как дети в школу. Ревизоры регулярно заранее оповещают о набеге, но закрывают глаза. Что с кожевни неполного цикла взять? Разве что технического спирта тормосок ревизору снарядят. Синюхи, спирта для технологических целей залейся. В него добавляют синьку, чтоб не травились, но народ адаптировался к синюхе. А заводишко допотопный, вонючий, вредный, если злоупотреблять антитезами. На ладан дышит, обречен. Застройщики на место покушаются. До поры обнадеживает, что кожзавод в связке с войлочной фабрикой и дрожжевым. Крысы шустрят, производство вплотную к сталинкам, где гэбэшники гнездятся. Отставники жалобы строчат, выживают кожевенников из престижной зоны.

Район действительно, несмотря на вонючую промышленность, тихий, заповедно привлекательный, элитарно потаенный. В Замоскворечье заморенная столица переводит дух.

Под боком знаменитые Кожевнические бани (на Кожевнической улице) с чучелом медведя. Медведь держит поднос. На подносе пачка «Казбека» с припиской «Займи, но выпей!». Музей Бахрушина в переулке. Кто понимает старину. Меценат Бахрушин, кстати, владел кожевенным производством. Через дорогу второй кожзавод. Имени Радищева. Хотя Радищев в зольном цеху не горбатился.

С утра Грубый на пятиминутке. Берет в группу поддержки Оттика и Штуку. В полном составе руководство механического цеха. Приковылял с палочкой бывший главный инженер Матвеич, Мотя, пенсионер болезненного вида. Старается в текущие дрязги не встревать, все-таки производственная этика, хозрасчет, приписки, как водится – ОБХСС не дремлет.

– У вас же процентовка на сколько человек? – мутит главный Хулио Мандрович. – Почему я должен оплачивать мертвые души?

– Но работа ведь выполнена, Мандариныч, – приглушенным голосом, но грозно цедит Грубый. – Или я что-то не пон-л?

– И будет перевыполнена, – встревает неожиданно для всех и главным образом для себя Штука.

– Начнем собирать новый барабан, – подхватил знамя Грубый. – За три дня поставим зубчатый венец. Хотя бы с одной стороны. Нас уже трое.

– Хули мне венец! – возражает Хулио Мандариныч. – В процентовке же написано четверо. У вас еще одна мертвая душа катается, висун. Зачем вы из меня чебурашку лепите? Итого двое невидимок.

Штука наконец скумекал, почему главный механик уперся буром. Оказывается, всего в наличие не один, а два порожняка. Один в цинковом бушлате отдыхает в морозильной камере, Палий, а второй бумажный. Возможно, в Одессе на пляже вялится. Получается перебор.

– Мы обещаем работать ночью, – геройски предлагает Штука. – Клянусь Лениным!

– Ночью завод не работает, – осаждает новенького Мандариныч. – Жилая зона. В сталинках гэбэшники. Настучат.

Прерывисто брынькает эбонитовый еще телефон.

– Ждем, Лазарь Мосеич, – обещает Мотя, отставной главный долгожитель. Аж приосанился, помолодел почетный ветеран. – Тише вы! На проводе товарищ Каганович! Зачем на трамвае, Лазарь Мосеич? Мы за вами машину пришлем (грузовую)… Вы хотели импортные линии посмотреть? Продемонстрируем с удовольствием. Профгруппа в… Как и планировали… Ждем вас. Да не надо на трамвае, растрясет, умоляю… – Мотя осторожно вешает трубку. – Товарищ Каганович все-таки сказал, что на трамвае привычнее, – Мотя закуривает от возбуждения крепкий «Лигерос», который особенно противопоказан.

– Трамвай же сняли с Зацепа, – вспоминают. – Сам Лазарь Мосеич и снял. А теперь отстал от жизни (собственной), запамятовал.

– У него память не в пример, – парируют. – Трамвай с Зацепа через двадцать лет после его отставки убрали. Так Лазарь Мосеич на метрухе имени себя поедет.

– Самоходкин, готовьте машину для Кагановича!

– А резина?

– Я к вам после собрания зайду, – обещает Грубый.

– Это ваше дело, – Рамирес неумолим, Мандариныч. – Но не надейтесь, я ничего не подпишу.

Идут в зольно-жировальный-дубильный. Везде квакает и чавкает жижа, пузырится. Радужные разводы, едкости квасятся. Пробираются по скользкой кладке бассейнов, где в вонючих ямах кособоко с люфтом ворочаются почерневшие от сырой жизни барабаны. Размером с грузовик. В них хлюпают кожи.

Когда мостовой кран тащит на гаках безобразный ворох разбухших, медузно вздрагивающих голубых кож, крановщица Аврора тревожно сутулится под крышей и истерично трезвонит. Голову в бигудях инстинктивно вбирает в плечи. Зазеваешься – булькнешь в яму с дубителями и квасцами. Тогда уже кирдык без вариантов. Растворишься до атомов.

– Аврорка! – зовут крановщицу зольщики. – Товар пиндюрь!

Значит, пора загружать барабан сырыми засоленными кожами. Барабан метра четыре в диаметре. Из соснового (не дубового, как положено) бруса. Грубый работает Диогеном. Изнутри всаживает кувалдой-понедельником шпильки. Естественно грубо, уродует резьбу. Что потом гайку М-24 на ступицу не накрутить, не обжать и не законтрить. Однако Отто со Штукой упорно наживляли гайки. С противным писком закручивают навечно. Штука мантулит азартно, и работа спорится. Когда Грубый опускает с оттяжкой кувалду, натужно выдыхает:

– Гкых!

Зольщики мокрого цеха в дерматиновых фартуках на голое тело пялятся ревниво, работа одесситов им нравится. Но вслух не похвалят. У зольщиков крепкие ногти. Когтистые по-звериному. Специально не стригут, чтоб ловчее мокрые кожи тащить из кучи в барабан. Говорят, Каганович здесь когда-то упирался. Пока на каторгу не благословили. Интересно, ногти тоже растил?

Закончили раньше, чем планировали, прилегли прямо в барабане. Чтоб не упрекали, что раньше пошабашили. Если в люк барабана заглядывает крыска, Штука шутит усатой:

– А сколько у вас мертвяков в процентовке?

Грубый шугает крысу привычно:

– Гкых!

Другому не учили. Потом уходит по делам. Возможно, треп о Брюсове его раздражает.

– Почему посылают в Москву? – без интереса интересуется Штука.

– Местные на вредном производстве работать не хотят, – объясняет Отто, – а лимиту Рамирес сам отваживает, воруют кожи.

– Специалисты в наладке хоть есть? – спрашивает глупость Штука.

– Конечно, – отвечает Отто, – есть и электронщики, и по автоматике. У нас даже бывший режиссер работает слесарем третьего разряда.

– А зачем же они с улицы кого попало берут? Чтоб варяги филонили?

– Командированные не филонят и не халтурят. А режиссер не с улицы, с киностудии. Видишь ли, в наладках не очень озадачиваются квалификацией специалистов.

– Пароходство хоть и коррумпировано, все-таки балласт с двумя левыми ручками не держит, – замечает Штука.

– Почему берут с киностудии, вопрос поверхностный. Потому что есть костяк, который знает импортную технику от а до я. И еще потому, что зачастую на объектах занимаются отнюдь не тем, что фигурирует в актах выполненных работ… Одесситы не склочны, безотказны, готовы за командировочные выполнять текущую работу.

– Не ухватистые. Вопреки молве…

– Робкие, я бы сказал, для хищений. А зачастую инфантильные. Из-за личных передряг интерес к жизни угасает.

– Техническое дно?

– Ну зачем так уж… Многие глубоко образованны. Обычно бригадир слесарь с опытом, а подчиненные с дипломами. Иногда с гуманитарными. У гуманитариев не все получается, но они стараются. Для советского человека страшно стать клошаром,

а наладка дает им шанс перековаться. У нас больше половины алиментщиков. Суточные для многих подспорье.

– А зачем дорогую импортную технику присылают?

– Видишь ли, сейчас отрасль переживает третий бум. Ожидали ренессанс.

– Почему же не разразился ренессанс?

– Из-за формализма. Импортными машинами с электронной следящей системой нагружают допотопные заводы. Это неэффективно. Нужно новые заводы строить с нуля под современные технологии.

* * *

Задний хоздвор к приезду товарища Кагановича скромно облагородили. Бумажные рваные мешки из-под квасцов закопали вместе с ядами-химикатами, дохлых крысок распределили в ямку. Размазали прутяной метлой фиолетовые лужи, присыпали кожевенными опилками. Как во мху бредешь.

– Раньше дня за четыре до партсобрания гэпэушники оцепляли территорию, – тепло вспоминает местную историю партии Мотя, Матвеич. – Переворачивали все вверх дном, заодно топтуны и снег вытаптывали. Знали, Лазарь Мосеич приедет…

Руководство в составе трех человек выходит из заводоуправления. Грубый тормозит Рамиреса и всучивает-таки пачку процентовок.

– Я же сказал, подписывать не буду, – набычился испанец. – Отчего ваш инженер скончался?

– От инсульта.

– Он умер от пьянства, бутылки в цеху собирал. У нас своя пьянь в печенках, человека на станции подрезали, а мы еще со стороны алкашню заказываем. Где же логика? – Рамирес осекся.

По дорожке, присыпанной кожаными опилками, шел товарищ Каганович. Первый прораб. С сеткой-авоськой. В авоське кульки. На старости лет сам в гастроном шлепает. Штука понял, что настал его звездный час.

– Здравствуйте Лазарь Моисеевич! – браво нашелся Штука. – Мы одесские наладчики, остались без зарплаты, – прямо сразу с места (мокрого) в карьер.

Все, кроме Кагановича, оторопели. Поголовно свита и даже мездровальщик, хоронивший дохлых крысок. Штука толково изложил суть в лицах.

Каганович терпеливо выслушал, не перебивал и в производственный конфликт не вмешивался. Мотя тоже почетно притих, будто хвост прищемили.

– А где вас поселили? – справился у Штуки.

– В поселке, который вы построили для рабочих.

– Дома строил народ… Вы из Одессы? Как там Одесса?

– Одесса своего слова не сказала, – глобально рапортовал Штука. – Правда, евреев стало поменьше. Остались самые неприхотливые. Но люди мелькают. У нас тоже есть поселок Кагановича. Сейчас Троицкий.

– У Первой Заставы?

– Так точно.

Штука приглядывался к ногтям товарища Кагановича, не растит ли. Ногти были желтыми, но постриженными.

Мотя охарактеризовал ситуацию. Каганович ее знал и ловил все на лету…

– Отрасль в целом насыщается техникой, – кашлял от курения Мотя, слабея на глазах. – Присылают импортные машины с программным обеспечением, а их не хотят брать, потому что некому обслуживать… Работницы панически боятся французских вакуумсушилок «Твинвак». А приезжие наладчики загружаются текущей работой… Латать дыры. Барабаны собирают…

– Барабаны тоже нужны, – резонно возразил Каганович. – И они быстрее изнашиваются. Кожа – штучный товар, потому требует человеческого присутствия и ручной работы.

Лазарь Моисеевич пожал персонально руки, крепко пожал ручищей-доской, по-мужски, силу еще не растратил. Говорят, в домино гуляет. И направился к воротам. Авоську из рук не выпускал. Крепкий еще старик, кряжистый с коротковатыми ногами и длинными сильными ручищами, которые привыкли ворочать кожи. Эти руки обращают на себя внимание на известном снимке. Где первый прораб стоит на трибуне рядом с вождем. Оба в тюбетейках, рукава узбекского халата у Лазаря Моисеевича закатаны. Штука представляет, как товарищ Каганович вместо

бугра Грубого орудует кувалдой-понедельником, загоняя шпильки в сырое дерево барабана: «Гкых».

– Он один из немногих в высшем звене номенклатуры, кто не умел и не брался писать статьи, – говорит Отто.

Каганович упрямо идет на трамвай. Который с Зацепа якобы сам отменил. От машины отказался наотрез. Мотя заметил:

– А ведь ему девяносто два. Еще скандалит во дворе с дворником. Лампочка перегорела, где они козла забивают. Кхе-кхе. Орел! Я ему лампочку в запас дал.

– Он на заводе имени себя работал? – спрашивает Штука.

– Получается. Говорят. Он, вообще-то, в профсоюзе сапожников состоял. А здесь в парторганизации какое-то время формально задержался…

– Его же из партии вычистили…

– Партсобрание-то открытое.

– Значит, наш человек. В зольно-жировальном уродовался.

Утром секретарь вернула Грубому заверенные Мандаринычем процентовки.

– Снова знакомые мятые лица – пусконаладка идет похмелиться! – продекламировал расхожее Рамирес.

– Вы, я вижу, Мандариныч, тоже с устатку, – посочувствовал Грубый.

– А-ааа… Предупреждаю, подписываю вашу липу авансом. Вам что? ПНУ – приехал, уехал… Все на хапок. А нам выработку поднимают. В следующем месяце соберете два барабана. И не более одного висуна в нагрузку!

6.

Как-то поутру в сарайчике музыкально зевают.

– А здесь чу-у-удненько-о! – грудной женский голос. – Где я?

– Здесь полный пленэр, сударыня! Крапива ботвится, дятлы барабанят. Речка журчит на перекатах. Из лысых скатов. В водоеме даже раков ловят.

– Кошмар! – с брезгливым восторгом.

Приличная леди, отнюдь не синюха. Опочивала.

– Чай, кофе, медам! – предлагает Штука. Сама галантность.

Она беспечно смеется, включается в игру.

– Мара, – кокетливо и томно.

– Весьма приятно. Максимилиан Жан-Батист.

– Интересно!

– У меня французские корни. Мой пращур бежал от гильотины в Америку. На гражданскую войну.

– Как граф Ланжерон?

– Не совсем. Он бежал на войну от карточных долгов.

– Надеюсь, мой визит к вам останется конфиденциальным, сударь. Для Ришелье. Умоляю!

– Могила, медам!

Маре плеснули водицы в латунный тазик. Для макияжа и ремиссии. Гостья вырубилась после застолья. Думали, на поминках перебрала.

Оказалось, сдала кандидатский минимум. В аспирантуре. И отметила по максимуму в пельменной на Зацепе. С кем не бывает? Жан-Батист договорился о встрече на пленэре.

* * *

К ночи площадка притихает, сольные выступления выразительнее. Иногда в дом на семи сквозняках отчаянно ломятся опоздавшие. Требовательно молотят ногой.

– А когда автобус на Чертякино? – настаивают.

– Здесь не диспетчерская, – объясняет сквозь сон Штука.

– Что? Безобразие! Ваших объявлений не слышно по трансляции.

– Погоди, – бормочет Штука, нашаривая кочергу. – Сейчас услышишь.

– А он идет через Белые Столбы?

– Там дурдом?

– Что?

– Идет через Большие Котлы.

– Что?

Жан-Батист выходит, курит. Слышал, как съезжают в потемках на пятой точке.

– Можно у вас посидеть? – спрашивает бесхозный человек.

Думал Мара.

Снова прилетела в Большой Каньон бутылка. Хотел вернуть ее бумерангом, но обнаружил на дне несколько глотков и допил. Вино было терпким, алжирским. Он лежал, курил, прикидывал, где кто. Из экипажа «Рогани». Экипаж уже не казался таким противным. Представил, что придет идиот с двумя левыми ручками, начнет крутить вентили на коллекторе левого борта, а там заедает. Если сальник не ослабить. Хотя бы на пару ниток. Такой неумеха встремит в маховик монтировку, сорвет латунный шток. Потом вспомнил, что пароход порежут, и вся его горечь безадресная.

* * *

Отто вернулся с манифестации на Пушкинской поздно. Когда сняли оцепление и расфасовали задержанных. Поставил торбу с добычей, брякнули бутылки. В торбе сорванные со щитов для чтения газеты и прокламации.

– Нафаршировался прессой под завязку, – похвастался Оттик. – Я твое изображение принес. Ты объявлен во всесоюзный розыск. Но не отчаивайся. Ты там не похож.

– На фоторобота? Или на ксерокс? А где сорвал?

– У станции имени товарища Кагановича…

– Да нет такой станции.

– Ты прав. И не было. Но в свое время порывались сгоряча увековечить триумф. Восторженное поколение! Потом дали задний. Возможно, поняли, что это уже перебор. Сейчас она «Проспект Маркса».

Листовка о его розыске была невнятной: «… ушел из дома и не вернулся…». Изображение размазано, не поймешь, человека или собаку шукают. Формализм. Собаку хоть найдут за вознаграждение, а у человека шансов нет. За рабочего человека вознаграждения не положено.

* * *

Он чувствовал себя затравленно. Мимо милиции не ходил, в метро не спускался, там лишние глаза. В трамваи трамбовался только переполненные. Все равно на Новокузнецкой тормознули.

– Ваши документы!

– А ваши? – афронтом.

И побежал. Преследовавший его милиционер зацепился за доску и упал. Там реставрировали купеческий особняк Бахрушина.

Штука великодушно вернулся, склонился над поверженным. Рабочую руку помощи протянул, а из пивбара подстрекают:

– Ты его в клинч, в клинч мента!

– Жаловаться не пойдет, – подначивают ушлые, – иначе ему влепят служебное несоответствие!

Помог сержанту подняться, паспорт предъявил. А паспорт вчетверо сложен. В пистончике. Командировочное удостоверение у него за обложкой. Уже в шестнадцать раз перегнуто. Сержант расправил, прочитал и говорит:

– Не пойму, зачем вы убегали? Теперь можете получить пять лет общего режима.

– При образцовом поведении, – напомнил Штука.

– Я думал, предъявите справку об освобождении.

– Липовую, – развил версию на свою голову Жан-Батист. – Или кистень…

– Слишком коротко постриглись, – сержант даже не улыбнулся развитию мысли, в органах натренировали.

– Вы тоже коротко пострижены.

Паспорт вернул, еще и козырнул.

После проверки Жан-Батист приободрился и решил взять райотдел штурмовым наскоком. Зашел развязно в дежурную часть Павелецкого вокзала и потребовал объяснений.

– А кто подает заявку на всесоюзный розыск, – спросил, – жена или с работы?

Там ничему не удивились, у них таких неадекватов неиссякаемый поток. На всякий случай для воспитания заперли в обезьянник, потом ровно через два часа выпустили. По служебной инструкции на ремиссию отпущено два часа.

Жан-Батист снова стал требовать первоисточник. Тогда дежурный отстегнул дубинку, которая в служебном пользовании обозначается палкой. Просто и поучительно. Как при Петре Алексеиче.

– Больше не домогайтесь! – хмуро предупредил.

Перед участком на щите, обтянутом железной сеткой, висела листовка «Розыск! Пропал человек!» с очень неясным до уровня собаки изображением. Жан-Батист понял, что уехать ему не удастся, на Киевском вокзале милиция обязательно тормознет. Потому в конце командировки Жан-Батист попросил у Рамиреса остаться на перебивку. Хотя в Одессу тянуло нестерпимо.

– Ты себе бабу нашел? – догадался по-свойски испанец.

– А зачем их искать? Сами приходят. Брызгают сверху.

– Так что им не брызгать?

* * *

И точно, пришла сама. Поздно вечером снова писклявят:

– Тут живой кто-то есть?

Думал, Мара. С мусорной осыпи спустилась мяфа в милицейской форме с папкой для протоколов. Он на всякий случай притаился в кустах, цинковал. Она постучалась в дверь барака, воспитанная, но не вошла.

– Как в таких условиях люди живут! – посочувствовала. Кому-то в темноту.

– Вопрос о сносе включим в повестку следующей сессии горсовета, – приняли к сведению из потемок… – Усилим заключением санэпидстанции.

– А где же мы жить будем? – спросил Штука из-за гальюна-скворешника. – Если вы на доминанту покушаетесь.

– Вы где? – лейтенант милиции посветила слабым фонариком. – Кто вы?

– А вы?

– Лейтенант Колотухина.

– Как, как?

– Как слышно.

– Дюже приемно, мэм. Здравия желаю. Вы по борьбе с оргпрестуностью, надеюсь?

– Нет, по работе с несовершеннолетними. И грубиянами.

– Так я совершеннолетний. И не грубиян.

– Правда?

– Правда и только правда. А вы?

– Это не имеет значения.

– Имеет. А вдруг я захочу за вами поухаживать?

– Вот и поухаживайте, помогите пройти. Что вы там делаете?

– Прохожих шманаю. – Штуку несло. – Будем знакомы. Максимилиан… Жан-Батист…

– Ого! Завод уже селит в заброшку командированных из Парижа!

– Да, я потомок графа Ланжерона. Мой титулованный пращур бежал от революции в Америку. Участник гражданской войны. Как товарищ Ворошилов.

– И когда люди успевают? И заметьте, селят сюда без регистрации, – напомнила лейтенант сопровождающему.

– Напомню, отрасль переживает ренессанс. Присылать будут больше. Где вы их поселите?

– Это забота завода.

– Будете сносить памятник деревянного зодчества? – спросил Штука. – Вполне еще годное строение. Отнюдь не ветхое, как пишут в жэковских залепухах. Чтоб подвергнуть дальнейшей руинизации. Целый пласт субкультур канет в лету. И бескультурья. Поимейте совесть!

– Нет, месье Жан-Батист. Его разберут и перевезут на более подходящее место.

– Замоленное? Для юниоров?

– Как вы угадали?

– Тогда дому хана. Будут па бревнах ножиком вырезать нагих женщин. Нельзя этого делать.

– Что вы говорите?!

– Здесь доминанта. Пересечение маршрутов, мыслей и желаний. Так сказал мой ученый наставник Отто. Как можно перенести доминанту?

– Здесь рассадник.

– И куда меня рассадят? А как же мыши? Не изголяйтесь хоть над мышками. У них здесь кормовая база. А переселяйте Республику ШКИД прямо в памятник деревянного зодчества. Он неотделим от живописного ландшафта.

– Тарзанки им через речку развесим…

– Вам, медам, пять баллов. У вас есть воображение. А почему бы и нет? Будущие рецидивисты будут в восторге. У них тоже

должно быть счастливое детство. Но, думаю, горисполкомом движет не забота о заблудшей смене поколений.

– Вы проницательны.

– Это у меня не отнимешь.

– Превалирующий фактор назревшего благоустройства территории и реконструкции – расширение автобусной станции. Горсовет уже принял решение. Овраг облагородят вертикальной планировкой, укрепят бетонными контрфорсами. В перспективе, возможно, строительство виадука.

– Через Колорадо-Ривер? Так бы и сказали…

– Я и сказала.

* * *

Через день новый визит в каньон. Зачастили!

– Товарищ Колотухина? – спрашивает Жан-Батист. – Медам Мара?

Всхлипывают. Милка. Приехала-таки. За его деньги. Чего их жалеть?

– У тебя здесь гарем?

– На общественных началах. Воды принести?

– Только не из этой клоаки! Там стирают. Я видела.

– Там раков ловят.

– Ой, боюсь! Где туалет?

– Везде!

– На остановке в диспетчерской тебя знают.

– Кто ж не знает товарища Крупского?

– Как здесь можно жить?

Как будто у них на Молдаванке лучше.

– Тебе медный таз для варенья не нужен?

– Тише. Француза разбудишь.

– Какого француза?

– Жана-Батиста. Он устал после повторной наладки в Бордо.

* * *

Штука пошел в ночную наливайку, купил два баллона воды и пирожные крем-брюле. Стоял, переваривал происходящее. Все как в третьем акте. Сгусток жизни. Или тромб?

– Братан, если тройник нужен, то у Фелицаты, – посоветовал ханурик. – У них есть.

– Для своих?

– Чужие здесь не ходют.

Докупил чекушку и шампанское. Не хватало еще французских духов.

– А духи «Анаис»? – справился без надежды. – Под прилавком.

– Что это? – наливальщица насторожилась.

– Гель для прокаженных.

– Есть тройник.

К тройнику в нагрузку нашли «Аноис». Сюрреализм.

Вернулся. Милка лежит в изнеможении на величественном диване. С мещанскими полочками для слоников. Диван Оттик галантно уступил. На слонячей полочке заливисто щелкает крапчатый скворец. Милка укрыта переходящим плюшевым знаменем. Кистями играет кошка Вертлячка. Мусор Оттик прикрыл лапником. Пахнет Новым годом. Хотя сентябрь. Оттик принес мандарины.

– Мне плохо. Я беременна. Здесь пахнет и шуршит… Ой-о-ой! Мне в вашей шараге сказали, что у вас в бригаде один жмур и один висун. Я думала, ты повесился.

– Тоже мне повод для страданий! А когда вынос тела? Ой-ой-ой!

– А если заткнуться и не выть? – интересуются из очереди на автобусном утесе. – Объявлений не слышно!

– А ты куда нацелился? – спрашивает Штука из каньона.

– На Чертякино. В церкву. Говорят, раку с мощами привезли…

– В церкву раков завезли!

– На Чертякино объявят через двадцать минут.

Переговариваются, не наблюдая друг друга.

– А чего она воет, у нее муж повесился? – спрашивает с автобусного плато.

– Я муж. Она горюет.

Милка беременна, а Штука думал, теща отдуплилась, грешным делом.

– Дверь ты не закрываешь? – интересуется Милка прослабленным голосом.

– Зачем? Все равно откроют.

– А-а-а! – истерика. Отвык.

– Чего ревешь?

– Меня твой напарник, ну у которого имя журнала… Напугал до смерти.

– Отто? Он тебе исполинский диван уступил, можно сказать, с барской задницы, а ты куксишься.

– Он неадекватный. Здесь у вас все туда и обратно?

Оказалось, Оттик хотел развеселить Милку, а она чуть не разродилась.

* * *

А поведал Оттик железнодорожную быль. После прибытия на Одессу-Главную проводник Отто проверил вагон. Навскидку. Нашел бесхозного младенца. Это он даме на сносях развил тему. Чтобы поднять настроение. Расхохотать. Поволок он сверток с грудничком в линейный отдел милиции на Среднефонтанскую. Все как учили. А его там поворачивают в Дом малютки на шестнадцатую Фонтана с сопроводительной бумагой. Распасовывают. Чуть не чокнулся. Тут мамаша настигла, с кулаками набросилась, успела-таки. Она младенца оставила полежать.

– Та она квашеных помидор натумбарилась, и присписчило, – сказал напарник Оттика.

– Гротеск! – резюмировал Отто.

– Это кто еще? – спросил напарник. Он думал, что гротеск еврейская фамилия.

И зачем так увлекаться помидорами? С Оттика еще и премию сняли. За то, что гальюн на стоянке не закрыл.

* * *

Собрали и отцентровали два барабана. Грубый пошел победно подписывать новый договор.

– Я не подпишу! – уперся Рамирес.

– Почему? Мы же собрали два барабана, как и обещали. Опробовали с товаром…

– Он течет.

– Немного сочится, но дерево должно разбухнуть.

– Не подпишу… У вас снова мурня, теперь три висуна.

– Как три?

– Где этот ваш Жан-Батист?

– Он с женой уехал. Она понесла.

– Остались декаденты и футуристы! Крепкие кадры у вас почему-то не задерживаются. А он рукастый, смекалистый. Ладный. Пусть приезжает. В последний раз подписываю… Имей в виду!

7.

– Жан-Батист-Сатин, твой Каганович скончался! – сообщают в кают-компании «Рогани-2».

Жан-Батист, честно говоря, думал, что Лазарь Моисеич давно уже переселился в мир иной, а он, курилка, оказывается, все это время в домино гулял на Фрунзенской набережной. А тут отмучился и напомнил о себе. В девяносто-то восемь.

О своей одиссее на кожзаводе имени Кагановича Штука, конечно, вспоминал в курилках. Его даже просили трануть на бис. До жвака-галса. В лицах. Легло на душу. Так популярный фильм на судах крутят до лохмотьев. Многие сомневались, думали, остросюжетно вкручивает.

– Да, мне сам Каганович руку жал! – кипятился Штука.

– А Владимир Ильич не жал? – подначивали неразвитые.

– Владимир Ильич, вы мне руку жали? – интересуется Жан-Батист у доктора.

Доктор Владимир Ильич Левин, человек буквальный, всерьез подтверждает факт.

При убийственной монотонности линейных рейсов месяц насыщенного пребывания в ПНУ и встреча накоротке с опальным Кагановичем стали для Штуки глотком свежего воздуха. Неисчерпаемой темой для сольных выступлений на несколько лет. И для грез. Побег из визированного рая с меткой лояльности, пусть и формальной, побег от лицемерия (если помпезно) и ограничений

в рамках пресловутых правил поведения моряка загранплавания удался. Это будоражило и зажигало аудиторию.

Где-то все-таки, думали, есть другая жизнь, полноценнее. Которой они так и не нюхнули. Многие про себя завидовали, удивлялись вызывающей дерзости Жана-Батиста. Как не говори, наглого догоняет удача! Кто-то лелеял зыбкую надежду: получу, дескать, жилплощадь от пароходства и подамся в ПНУ. Все равно от жены отвык, а в наладке хоть фрагмент яркой жизни увижу. Пусть и с лишениями. Под занавес. А занавес пошел… Он и не заметил. Жене надо подкопить на операцию, сына на ноги поставить, дочь выдать замуж, самого простатит одолел. Интрига жизни стремится к развязке. Так-то.

История побега Жана-Батиста разлетелась по морскому телефону и коротким радиоволнам от Ньюфаундленда до Восточного Самоа. Пессимистов смущала полная реабилитация Жана-Батиста Штуки. Усматривали участие в его судьбе товарища Кагановича. Моряки люди наивные, пассионарные и охотно верят в небылицы.

По другой версии Жан-Батист состоял в прямом родстве с лидером французской компартии товарищем Жоржем Марше. По третьей за него хлопотал сам начальник Севморпути товарищ Папанин. При чем здесь Папанин?

По более вероятной и желанной версии в пароходстве дали по шапке шишкарям из парткома, и экипаж показательно поощрили. Чтобы молчали в тряпочку, считал Штука.

Версию эту озвучивал сам Жан-Батист. Направо и налево. Многие пугались и от Штуки шарахались. Как в свое время от товарища Кагановича. Особенно бычился капитан Нищак, который в те смутные времена был грузовым помощником, то есть в доле. И в тревоге. Такая его доля.

Простили, еще и отправили на приемку нового костера «Рогань-2» в Голландию, осчастливили чудом-юдом. Пароход-полуавтомат. Для лентяев. Машина молотит без вахты, соответственно экипаж сократили. За счет стариков. К одноместным каютам так и не привыкли, затворничество томило. На старом пароходе выйдешь на ют – хоть какую-то глупость услышишь. И легче на душе. Нищак женился на Доске (Сосно-

вой), так что стали плавать полусемейно, потаенно. Но ссорились чаще – постарели.

* * *

Мешало спать назойливое жужжание. Штука вышел на палубу. На локаторной площадке тарахтел руладами флюгер. Костяно цокнули шары.

– У меня клаштопс! – победно объявил в кают-компании капитан Нищак. Он катал в американку с Сосновой Доской, женой.

«Рогань-2» стояла у стенки, привязались с попутным грузом в израильском порту Люль.

С юта Штука различил на берегу Отто. Отто ковырял палочкой в мусорном контейнере. Напарник Жана-Батиста Штуки, как и обещал, перебрался продолжать жить в Израиль.

Полицейский у трапа Оттика категорически тормознул. Строго не положено, и все.

– Вот она, благодарность внутренних органов Павелецкого вокзала!– пожурил полицейского Жан-Батист.

– Что-то не понял… – полисмен набычился.

– Не узнал? Меня во всесоюзный розыск объявляли.

– Такие люди! Значит отличился.

– Ты у меня на Новокузнецкой ксиву проверял, а я убежал…

Лицо полицейского выражало изумление и сомнение. Жан-Батист догадался, что тот не забыл эпизод. Из жизни беглых сумасшедших. Все вспомнил. И как он, постовой сержант, зацепился за гвоздатую доску у особняка Бахрушина. И как Жан-Батист великодушно вернулся, чтобы оказать помощь павшему. С риском потери собственной свободы. Все помнил экс-постовой. Но у Жана-Батиста хватило такта не мусолить собственные благородные поступки.

Милиционер оценил жертвенность Жана-Батиста. Потому в нарушение инструкции пустил Отто на борт «Рогани-2» растрогаться. На двадцать минут. С условием, что Оттик оставит мешок в ста ярдах от парохода. Добыча смердела на жаре.

Обнялись с Жаном-Батистом.

– Жил я в Одессе на улице Красной Армии, а сейчас на Красном море, – подытожил Оттик.

– Говорят, Каганович помер, – подбросил наживку Жан-Батист. – Лазарь Моисеевич.

– Я у него на похоронах был, – огорошил Оттик. – Весной помер. Черемуха цвела, хорошо!

– А как тебя допустили?

– Я плохо одет был, потому и пустили. Одна заслуженная бабуля провела. У нее орден Красного Знамени был на кумачовой плюшевой подкладке. Там мужчин почти не было, пришли только бабушки, политкаторжанки. Соратников-то не осталось. Одну бабулю на руках принесли.

– Надо же! Они тоже были неважно одеты? Может, так завещал?

– Не исключаю. Девяносто восемь ему было. Я у него дома и покушал.

– Как покушал?

– Политкаторжанка подкормила оливье, правда, на кухне. Сама, наверное, в жизни бедовала. Сижу, а на табуретке инвентарный номер. На всей мебели номера. Мебель старая, но убедительная. Казенное ретро, без намека на модерн. Ничего не нажил. Моисеевича еще в шестьдесят первом из партии вычистили. Он писал наверх, а его так и не восстановили.

– А на каких правах он на завод приходил на партсобрание?

– Оно было открытым. Или это профгруппа была. Уже не помню…

– Посетитель, освободите трап и заберите торбу, – приказал полицейский-милицейский. – Воняет.

– Здесь меньше сорят? – посочувствовал Жан-Батист для Отто. – И поэтому ты разочарован…

– Не в этом дело…

– Так где хуже – тут или на Молдаванке?

– Ты, наверное, удивишься, но лучше всего мне было, когда… отстал от паровоза… Неважно, где отстал, важен поступок. Когда поезд уходит, станция приседает в сугробах заносной зимы, успокаивается… Майданщики, поездные воры распределяются по вагонам, пропадает суета и тревога – провинциально, тихо, правильно. Отнюдь не потерянно.

Лошадка рысью неуверенной
Новит чуть зримые следы.
……
Но скрылись санки – словно белая
Их поглотила пустота;
И вновь равнина опустелая
Нема, беззвучна и чиста.
И лишь вороны стаей бдительной
Порой над пустотой кружат,
Да вечером в тиши томительной
Горит оранжевый закат.

– Заносная зима, говоришь… Брюсов?
– Валерий Яковлевич…

* * *

На перроне станции Мотовилово-Чудилово проводник Отто пристроился в очередь к газетному киоску. Подвезли «Футбол-хоккей» недельной давности, по местным понятиям свежак. А что входит в информпайку рядового труженика? «Футбол с хоккеем», «Красная Звезда» и пачка прилукской «Примы».

Кому-то газет не хватило. Когда устали от давки, разбрелись без сожаления. А Оттику всего-то и нужен был свежий номер «Нового мира», он через тертую дырку в изморози с вожделением любовался голубой обложкой. В Москве толстый журнал не купишь, а на отшибе он непонятен. Ежится Оттик в дамской блузке жены, топчется в тряпочных тапочках на морозе, надеется успеть, станция узловая, локомотив меняют. Подмышкой планшет с билетами на сто пять пассажиров – весь плацкартный вагон. Флажки при Оттике в планшете, чтобы желтый высунуть, если вдогонку. Уже заветный журнал выкупил, достался-таки. Когда его новосибирский резво снялся. Оттик ждал сдачи. А состав спешил на форсаже, опаздывал. Как всегда. Он к дежурному по станции с неотложным делом. Там тоже очередюга, не пропускают, у всех срочность! Кого-то обокрали. Уже в этой очереди выпавших из движения.

– А вам чего? – спрашивает дежурный дежурно.

– Я от поезда отстал, – признается Оттик.

– Ну отстал и отстал. Догоняй теперь…

– Я проводник.

Оттик матерого путейца не сразил до истерики. У того даже не изменилось кислое выражение лица. Он не взорвался, а только поскучнел. Подошел к карте дистанции пути, нашел ключевой полустанок на пути следования пассажирского. Связался с линейный отделом милиции.

– Надо доставить к поезду на разъезд Труд и Наука, – распорядился в трубку. И повесил ее на рычаги, прервал ответный рык органов правопорядка. Вынужденных устранять беспорядки на магистрали. Дороги бескрайние, пути магистральные!

– Если думаешь, ты первый такой нерадивый, то глубоко заблуждаешься, – напутствовал. – Идиотов – вагон, – он так и продолжал стоять лицом к карте, задом к Оттику. Молчит путеец, а время уходит. В смежном кабинете воют с причитаниями, рыдают навзрыд, стенания.

Оттик просит служебную погоню снарядить. Через Кавалерово-Барыгино. На вертолете. В нелетную погоду, в метель. Переходящую в пургу.

– Ишь ты, какой локомотивный! – дежурный даже не язвит, не удивляется прыти. – При товарище Кагановиче с тобой бы разобрались, – буркнул беззлобно. – А сейчас только прогрессивки лишат.

– Нам ее и так не платят.

Коченел Оттик на мотодрезине, от тряски язык прищемил, потом на милицейском снегоходе-самокате. К разъезду Труд и Наука. Не успели бы к отходу. Но поезд в Труде с Наукой придержали. На сорок минут. Он все равно хронически опаздывает. Даже в режиме сто веселого. А куда спешить? Не при товарище Кагановиче. Так что проводника Оттика успели служебно подсадить.

Оказалось, в плацкарт прибилось много зайчатины, волглыми валенками зашибает до одури. Ушлые зайцы быстро сориентировались.

– Мои билеты у проводника, – неубедительно отбрыкивались.

Зато легальные безбилетники и подсадные встретили проводника Оттика как родного. Оттик доложил по секрету (всему вагону), что участвовал в облаве на поездных воров. Дескать привлекли.

Пассажиры профессиональную жертвенность оценили. Даже гордились им. Но билеты свои все-таки выковыряли из ячеек планшета. На всякий случай. Оно и понятно. У многих пересадка. Или смежные виды транспортной тяги: железка – кукурузник – олени – собаки – тракторные сани… Приехал в Одессу. С «Новым миром». В мир иной.

* * *

– Так ты считаешь, стоит испробовать заносной зимы? – спросил с застоявшейся грустинкой Жан-Батист. В последнюю зиму хамсин намел ему в Бенгази прямо у двери под комингсом сугроб песка из Сахары тончайшего помола.

Отто пожал плечами.

– Ты попробовал и, думаю, сам решил…

– Иди, иди, попробуй! – отреагировал полицейский. Его тоже пробрало, заслушался. Потом служебно встрепенулся и благословил Оттика на Святую Землю. Иначе сам мог схлопотать. – Свидание окончено! – напомнил со скрытым сожалением.

– В обезьяннике положено два часа держать, – напомнил Жан-Батист.

– Я знаю.

– А дом наш на семи сквозняках разобрали, – спохватился Оттик уже с причала. – Самостоятельный был дом. Сам какой-то приблудный. Как мы. Мышки шуршали… Я их кормил крошками. Жалко. Остался только твой аншлаг на елке.

– Какой аншлаг?

– «Граждане, не подходите к обрыву. Его можно поломать!»

– А теперь оставьте трап! – отреагировал полицейский.

– Нет, мы не понимаем друг друга с полуслова, – упрекнул Жан-Батист полицейского.

– Ты уехал с Милой, а к тебе Мара приходила…

Отто побрел, не оглядываясь. На Оттике снова были дамские полусапожки (те самые?). Поднял бутылку, слил остатки на асфальт, опустил добычу в торбу.

Красное море цвета взбитой пыли ярилось острыми злыми барашками, бестолково толкалось, слепящая чешуя быстро съедала почерневший от контраста силуэт Оттика.

Сергей Рядченко

Гаревое поле (Опыт простодушия)

Из ненаписанного

Хладнокровие вратаря это terra, братцы, incognita.

Слабаками мы не бываем, а нагрузка на психику – sixteen tons. Another day older and deeper in debt…*

Давай смотри в оба… и мяч отбей… шестнадцать тонн в нем… а не робей… и пом-м-мни… парен-н-нь… что в ден-н-нь похорон-н-н-н-нъъъ… тебе мы сыграем «16 тонн»…

Мы горланим по вечерам под надрывный звон струн гитарных во дворах под звездами, при луне, на родном и понятном; а струн на грифах к ’66-му уже по шесть, с семиструнками мы расстались, верховодят нами Битлы, про шахтера мы знать не знаем, зато кризис Карибский свеж:

Сидели в баре в поздний час,
и тут от шефа хрипит приказ:
«Летите, мальчики, на Восток!
Вперед, по машинам! Ваш путь далек».
Несется по небу мой «фантом»,
а в каждой бомбе шестнадцать тонн,
шестнадцать тонн – опасный груз.
И мы летим бомбить Союз»…

Мы горланим «Шестнадцать тонн» по дворам да по катакомбам… «Поиск», слеты на мысе «Е», Соловейчик с именем Симон,

* Строка из популярной в СССР после фестивального ‘57-го песни Эрни Форда, повествующей о тяжелой доле американского шахтера. «Стал на день старше, и долг растет…».

в ту эпоху вдохнувший душу, в поиск павших втянувший нас… ветераны-поводыри и пронзительные горнисты, сопроникнутость поколений в терпких сказах фронтовиков; комсомольцы под стать Корчагину, комсомолки – что дух спирает, идеалов блеск ослепительный, ароматы сладких надежд…

Кто в ту пору к нам не слетался, у костра до утра не сиживал в ярких отсветах, в треске с искрами, в звоне струн и во взрывах хохота под холодной моросью с неба, доставучей из темноты; кто по ярусам катакомб с нами в поиск не отправлялся при веревках да фонарях, да с ночевками под землею, где промозглость вползает в кости, а сгущенный мрак влипает в глаза и в мозг; тот, смотри, у того, смотри, в этом сказе о чем попало, без оглядок, как для своих, много шансов, смотри, запутаться, заплутать, заблудиться, сбиться, впасть в отчаянье и пропасть в этом сплавленном-переплавленном самородке пространства-времени…

В общежитии на Галушкина, что напротив ВДНХ, – а спиной туда, а к нам передом, два в металле плечом к плечу веромухинских исполина – молодец с кувалдой да дева с серпом воздетым, – на Галушкина номер семь, выше прочих под самой крышей на шестнадцатом этаже этот опус зачитан не был, этот опус написан не был, и уже никогда не будет ни одним из нас и никем… Изложился он в устной форме не за раз, не за два, частями, в задушевности взрослых дружб в марафонском застолье за полночь – сколько было там тех ночей! – и по гулкому коридору пир гурьбою перемещался из одних хлебосольств в другие… Это плотная круговерть с колоссальным удельным весом, как в наперстке одних протонов, перевесившем паровоз… Кто под гнетом того *макабра*[**], в хороводе том, в свистопляске, устоял, а не смят в лепешку, претерпел, но раздавлен не был и не выпотрошен до дна, хоть трещали кости и жилы вздулись, взял да выдержал, взял да выжил, уберегся, ноги унес, тот теперь и носитель правды – как изложит, тому и верь.

Что да как там на самом деле – ни перу под силу, ни в сказке…

** *Макабр* (фр. *danse macabre*, итал. *danza macabra*) – пляска смерти; аллегорический сюжет Средневековья, представленный в живописи и литературе и олицетворявший бренность бытия, – Смерть (скелет с косой) ведет за собой пляшущих людишек (и стар и млад) из всех слоев общества.

Скукотища, возропщет добряк-знакомец, это ж тупо непроходимо! В такой чаще черт ногу сломит! Что за чтиво?!?!? Для ненормальных! Для свихнутых нафиг безумцев!!!..

Так и я ж о том же – вольному воля!..

И со мною мой брат Давид, мой соратник по тем беседам, тем учебам, тем передрягам, по виражной невыносимости обалденного бытия; уроженец он Кутаиси (где Медея, предав отца, помогла, влюбившись, Ясону золотое руно утырить), гений мест, виртуоз коллизий, сотворивший фильм «Леонардо», ныне брат Давид в Руиспири, в Алазанской славной долине, хлебопашец и виноградарь; он учитель ученикам, отец сыну, друг человечеству; у окна у него в дому при кровати стоит «Ямаха», на которой, между трудами, для себя и овчарки Шульца, для друзей и для мирозданья он лабает импровизации, приникая к созвучьям сфер, а в подвале под тонну чачи – не шестнадцать, конечно, тонн, но на первое время хватит… И вердикт его доброхотам неизменен и прост в ходу:

– Говорят, дорогой, им читать не впору? Вах! Пускай и не морщат жопу!

Долгой жизни тебе, Дато!

Так о чем бишь? О хладнокровии.

Кто сподоблен в голу стоять, хоть убейся, хоть кол теши, тот уже, чего бы да как бы, а незряшно на свет явился… Это, братцы, недоказуемо, но зато весьма показуемо; в сетке мяч – или он отбит, или схвачен в полете намертво – вот летел как ядро из пушки, а теперь – бац-хлоп! – и в ладони влип – все у всех, гляди, на виду, хоть досадуй, хоть восторгайся, кривотолкам сюда нет ходу, только факты и счет голов…

Нам в тот день тут на поле всем по четырнадцать, по пятнадцать, кроме тренера, ясен день. Мы не знаем, сколько ему, с наших лет тех он взрослый дядя, может даже, что пожилой, седины в шевелюре много, ну а если взглянуть отсюда, куда с вами

мы добрались, из другого тысячелетия, после стенки в Берлине на кирпичи и коллапса КолоСССРа – державы грозной, где с тобой нам выпало уродиться под звездою красной с серпом и молотом; после башен торговых центров-близнецов в родстве с Вавилонской, тех, что «Боинги» с камикадзе за штурвалами протаранили, – хоть далеко, за океаном, но зато в эфире прямом – громко гэпнулись, так, что вздрогнули все, кто видел, по всей планете, – коль отсюда туда взглянуть, то едва ли ему за тридцать…

Он такой красаве́ц у нас, каких попросту не бывает. Круглый год с загорелым торсом и обычно он босиком, что по гари, скажу вам, фокус; седой гривой похож на льва, ну а стать у него Тарзана; ходит медленно, не спешит, ровно ноги переставляет, вроде как не видно, чтоб бегал, но зато всегда там, где надо, вроде как там всегда и был. Он был бэком, блистал в защите, он был чистильщик, был звездой; закатилась его звезда на излете пятидесятых, закатилась да прокатилась по ахиллову сухожилию, год потом он на костылях, и теперь вот невозмутимо он растит молодую смену. У кого тренируешься? У Шуги? Это круто, кто понимает. Нету в городе человека, кто б не знал, кто такой Александр Шуга. И к гадалке ходить не надо – был бы в сборной Союза давным-давно…

Повезло нам с ним. Мы гордимся. А ему? А малы, чтоб знать.

Он спокоен, наш Дмитрич, как бронетанк. В жизни голоса не повысит. Весь азарт у него внутри, а снаружи покой вальяжный. Обожаем. И уважаем.

Насмотрелись?

Айда назад!

Преуспели над нами в трудах прилежных на ту пору, нет спору, ангелы.

Получалось у них тогда – так, чтоб все у нас получалось.

Вот выходит, что им, крылатым, абсолютно по барабану: ты безбожник или адепт…

Мы в той юности нашей резвой в атеистах все записных. Мы спортсмены, мы футболисты, дискоболы, десятиборцы, пятиборцы, волейболисты, гандболисты, ядротолкатели, прыгуны, пловцы, альпинисты, спелеологи, досаафовцы, самбо, ясно, и, ясно, бокс, комсомольцы мы и артисты, книгочеи и хулиганы;

в школе ладимся с дисциплиной, а на улице все бойцы, тут в мерилах сорвиголовость; размежеваны мы по стаям, по таким, что почище волчьих, по кварталам, по «хуторам», без ножа выходить не стоит; мы с тринадцати пьем вино «Европейское» в гастрономе на разлив на углу проспектов, 18 копеек стакан, из бутылок – «Алиготе», «Ркацители», «Рислинг», «Портвейн», «Мадеру» и, конечно, «Біле міцне», что мы кличем «биомицином»; курим «Джебел» и «Lucky Strike», «Приму», «Salve», «Казбек» с «Памиром», что зовется «смерть альпиниста», «Беломор» и «планчик» с оказией; мы живем в постоянном рыске наших помыслов о девчонках, в вечном поиске быстрых ласк; этих помыслов пруд пруди, через край их как в половодье, хоть терпи – а все ж невтерпеж; в этом возрасте, не секрет, что в игру вступают гормоны, не секрет, но зато секреты, да, секреции, эти самые, по нутру, напирают и распирают так, что застят картину мира, сводят всю ее к одному – надо вставить любой уступчивой поскорей своего повстанца, поскорее да позадорней, а потом трава не расти, пусть дурнушка, пускай толстушка, что с того, что дура набитая! – лишь бы только взяла дала… и спасибо тебе, что встретилась…

Мы живем в постоянном рыске воплощения зовов плоти с оголтелостью атеизма, но при этой всей чехарде мы еще пока не солдаты… Там потом, где пули свистят, там уже не сыскать безбожных днем с огнем или как ты хочешь! – там таких шаром покати… И при этом все ж пуля дура, ну а кто у нас не дурак? Ну а штык? Хоть он молодец? Вроде да. Как вошел, так вышел… Мойры* дело свое прядильное знают туго. Роптать впустую…

И вообще, друзья, и вообще…

Вот сдается, что время есть, потому погоняем мячик.

Тут начало шестидесятых, нет, пожалуй, что середина. Июль месяц. Жара под сорок. Три пополудни. Тренировка. Началась она ровно в два. Тренируемся мы в Отраде. Тут два поля, и мы на Гаревом, травяное для мастеров.

Эту базу придумал Дмитрич, когда выбросил костыли.

* Мойры – богини судьбы у древних греков. Три сестрицы: Клото, Лахесис и Атропа, она же Айса. Первая сучит нить жизни, вторая следит за качеством, а Айса обрывает, когда приспичит.

Тут под лестницей на Отраду протянулось тогда болотце, обиталище гадов с гнусом; слева спуск Лейтенантский, кривой, булыжный над откосом, а под откосом сюда вправо аж до Кирпичного, под «Динамо» и киностудией, под обрывом над морем шумел камыш, и шумел на ветру, и гнулся, в нем кишмя кишело рептилий, и галдеж лягушачий стоял всю ночь, от заката и до рассвета, и паслись по утрам в тумане пятиборные кони-лошади.

Мы сюда прибегали взрывать патроны образца девятьсот восьмого от винтовок системы Мосина, что в народе как трехлинейка; находили обоймами по пять штук в разбомбленке на Пролетарском на углу с Пироговской, там было много, в тех развалинах, в тех подвалах, до войны, говорят, был склад; в камышах на кочке мы жгли костер и бросали туда обоймы, отбегали и залегали, дожидались, головы – в плечи, и потом пальба поднималась, и над нами свистели пули установленного калибра, примиряя нас с этой жизнью и с геройством наших отцов…

А потом на месте руины возвели писательский дом, и патроны у нас закончились…

Эту базу придумал Дмитрич, и над ним сперва потешались – размечтался, Шурик, утопия! – а поверил ему Галинский, да, тот самый Борис Галинский, старший тренер, начальник команды, двадцать лет на военном флоте, с до войны до после войны, кавторангом в отставку вышел, футболист, журналист, писатель, тоже, значит, мечтать умел, и, надев свои ордена, пришагал прямиком в обком и бесстрашием, и умом, убедил партийных товарищей, и возникла стройка народная – как, мы знаем, оно бывает, если партия скажет «надо!», или даже попроще – «ладно!»; на бульдозерах с самосвалами, споро, весело, миром всем разогнали скепсис и дрему, распугали кикимор с гадами, и теперь тут у нас в Отраде два футбольных поля над морем. Солнце, воздух тут и вода – наши лучшие, блин, друзья…

К ним в придачу кожаный мяч…

Эту базу придумал он, Александр Шуга, чудо-тренер, звонкий солнечный человек с шевелюрой, как грива царя зверей. А вот кто удумал насыпать шлак от литейного производства, – просто,

дешево и сердито, – то умалчивает история – работенка для любопытов в светлом будущем. А у тех у нас нет вопросов, нам хоть щебень тут сыпь, хоть стекла, все равно же будем играть…

Этот жаркий июльский день навсегда зачем-то запомнится. Почему? А Бог его знает. Ведь не только из-за грозы. Что-то треснуло там, прохрустнуло, продралось прорехой во времени, в перепуганности времен, беспричинно, неосмысляемо. Ох, чудны же дела Твои. Ох, чудны пути Твои, Господи! Ведь обычная тренировка, ничего, чтоб из ряда вон…

Что сказать могу стопудово про ту жизнь с тобой, братец, нашу у истоков наших путей, расшвырявших нас по планете, про тот вихрь страстей и амбиций, про клубок скороспелых мнений, страхов, рисков, умалишенств, дружб, предательств, надежд, отчаяний, про влюбленность в кожаный мяч… Нам войны всем недоставало. Скажешь нет? Ну тогда кивни. И не той войны, что вот-вот по нам жахнет всмятку и ваших нету… Нет, не этой, а той, отцовской, на которую не поспели, но патроны ж с гранатами от нее тут в земле, копни и геройствуй…

Кто же были наши отцы? Все воевавшие, вот кем были. И не в какой-нибудь, что потом кто-то из них принимал участие, но сейчас не об этом, – а в Великой Отечественной, вот в чем все дело, во Второй Мировой, мать вашу, – вот через что прошли…

Ты, что бродишь по склонам тут над футбольным полем над морем, воротившись из всех походов, уцелевший в них волей свыше или просто по недосмотру, ты зачем сюда? Разве звали? Нет; не ждали и не гадали; не зовут, не ждут, не горюют…

Ветром выветрен, солнцем выжжен, смыт волной, земляк…

Позабыт.

Да и сам ты много ль упомнишь в навсегда минувших деньках? Что ты рыщешь? Каких сокровищ уповаешь тут откопать?

You load sixteen tons, what do you get?
Another day older and deeper in debt.
Saint Peter don’t you call me ’cause I can’t go…
I owe my soul to the company store.

А на той стороне залива над Лузановкой, над Крыжановкой, над Григорьевкой, где десантом в сорок первом прославились черноморцы, там гроза с утра собирается. И от севера до востока там все небо в сплошных чернилах, темно-синих и фиолетовых, и сверкают зигзаги молний, и ворчанием вперевалку гром докатывает сюда, и все громче он, все сердитей. И гроза уже над заливом, приближается к Ланжерону, надвигается на Отраду, на Аркадию, на Фонтан. Надвигается, придвигается, да никак пока не надвинется. И жара тут на солнцепеке проникается духотой. Давит так, что звенит в ушах, и вползает свинец в движения. А когда-то он тут летал…

Дальнобойная пушка «Дора» в сорок первом через залив с того берега сюда жахала; вот тогда оно тут гремело – у нее снаряды как бомбы. Дядя Жора мне говорил, что сюда угодило дважды, под обрыв на нашу Отраду. Мимо денег, он говорил, перепили, знай, шнапсу фрицы. Так что знай-понимай, племяш, что гадюшник этот не просто, не на ровном, значится, месте… На привете от той войны… Вот на чем он – на двух воронках, те тут были как котлованы… дождик лил, наползала глина… поросло быльем-камышом…

А теперь оттуда гроза, где когда-то лупила «Дора», – отстрелялась, а гром гремит.

Тайм сыграть, пожалуй, успеем…

Отработали уже час, взмокли, в шлаке уже измазались, исцарапались, исскрипелись. Разделяя и властвуя, Дмитрич нас разбивает на две команды, наших дружных друзей с друзьями, и теперь нам играть в футбол все два тайма друг против друга. Чтобы видеть, кто за кого, можно было бы полевым снять футболки в одной команде, но нельзя так, поскольку гарька, тут не надо голым по пояс; посему подбросим монетку, – орел? решка? – и невезучим выдаются поверх футболок майки красные, всем на вырост, ну, теперь они не замерзнут…

Так вот, красные против белых. Не стихает тема никак…

Вратарей тут Лёпа с Валёпой. Лёпа – это от Леопарда, а вообще он, конечно, Кела, не Акела, не промахнется. А Валёпа просто

Валёпа, не Валера даже, а Гарик – это поле, где мы играем, явно названо в его честь. Эти двое, Лёпа с Валёпой, оба первые, оба-два; в настоящих матчах без разницы, кто в голу у нас, оба лучшие. Они вместе с первого класса, с интерната на Ботанической – половина из нас оттуда, – и похожи как близнецы; кореша они, гренадеры, выше всех остальных на голову, от поклонниц отбоя нет, яркоглазы, отважны, резки, опасны и в суждениях, и в поступках, оба скоро уйдут на бокс, – ну и мы туда же за ними – а потом и в десант на пару, – и туда ж кое-кто из нас, – а потом шестьдесят восьмой, август месяц, кельдым-бельдым… И один из них не вернется из красавицы Злата-Праги; ну вернется, но только в цинке…

А пока сыграем в футбол.

Свистнул Дмитрич в свисток привычно, и пошел колобок разгуливать.

Нас сегодня не двадцать два, а игра идет семь на восемь, это в поле, плюс оба-два, получается, что семнадцать – все, кто вышел на тренировку. Перемешаны в этот день мы тут первые со вторыми – это юноши «Черноморца» – вместе, значит, чтоб кворум был; потому что лето, каникулы, поразъехались многие жечь костры вечерами под южным небом в алых галстуках в лагерях, пробуждаться под зов горниста, шагать строем и песни петь. Мы ребята с нижних ступенек, а потом уже юниоры, а потом уже мастера. Вот такая тут иерархия. В мастера из нас выйдут трое: Толстый Ромчик, Пеца Почтенных и, само собой, Бараневич – прозывали всегда Бароном – почему не Бараном? – а потому… Пецу с Толстым возьмут в «Динамо», не в Москву, а в мать городов*, оба Маслову приглянулись, с Лобаном в чемпионы выйдут, в многократные, – как иначе? – а Барончика под знамена призовет к себе ЦСКА, из Москвы уже не вернется; кучу матчей отшпилит в сборной и мячей за нее закатит штук двенадцать, да сами знаете; он прославится, ну и правильно, он же Слава, ему флаг в руки, и мяч в ноги – ему пасуй…

---

* *Мать городов русских* – прозвание града Киева в древнерусских летописях. «В лето 6390… сел Олег, княжа, в Киеве, и сказал Олег: «Да будет это мать городам русским».

Толстый Ромчик с мячом несется, паснуть некому, набегает, смотрю в оба, с ним шутки плохи, смотри, Лёпа, не подкачай.

Море справа, лестница слева, за спиной у Лёпы ворота, а за сеткой ворот сетка-рабица на втемяшенных швеллерах; жахнешь выше – перелезай, шукай мяч по траве высокой. Лёпа с теми, кто всемером, против тех, кого в поле восемь. Это слабый намек на то, что он все же лучше Валёпы, раз в голу он за меньшинство. А с другой стороны подумать, так все, может, наоборот; эти семеро тех сильнее восьмерых, полагает Дмитрич, в этом ракурсе получается, что Валёпа получше Лёпы, он на страже у неумелых, чтобы шансы всем уравнять. Это Лёпа себя так дразнит, чтобы жизнь не казалась медом, а на самом деле, конечно, и коню понятно, и Дмитричу, кто тут первый, а кто второй.

Вот сейчас как раз и покажем…

Море слева, а справа склон, за спиной у Валёпы север, прямо – юг, над обрывом запад, а над морем у нас в заливе, что ни делай, всегда восток; а еще за спиной Валёпы, – угадай! угадал? – ворота, куда мяч пропускать ни-ни; позади ворот высоченная, под пять метров, стенка из толстых досок – глухо ухают под мячом, – была недавно буро-зеленой, стала синей, сами же красили – удовольствие в жару то еще, ну ни дать ни взять *цзацзуань*![**] – синева разит скипидаром, а за ней травяное поле, куда нас пускают по праздникам…

Лучших Дмитрич Лёпе отдал, слабаков подсунул Валёпе, хоть и восемь, а толку что? Но, однако ж, тут и кураж! Это значит, Валёпа лучший, что бывает недоказуемо, но сейчас как раз и докажем. И покажем, и всех накажем…

У Барона мяч, смотри в оба. С ним не знаешь, когда пробьет. И вообще – всегда смотри в оба. Я Валёпа – вратарь сухой!..

** *Цзацзуань* – заметки о разном – оригинальнейший жанр китайской литературы. В миниатюрах под заголовком следует перечисление ему соответствий: ситуаций, действий и атрибутов. Их разнообразие придает «заметкам» ироничность в сочетании с житейской мудростью. Например: «Двойная неприятность»: раскапывать могилы в жару; получить палкой по чирею и т. д.

Но Барону пробить не дали. Дмитрич свистнул. Штрафной удар. Снова свистнул, опять штрафной – прямо в руки Валёпе с Лёпой… Как их тут теперь разберешь?..

Это классное ощущение на ладонях – тяжесть мяча; и покой мяча на ладонях, и дурман от лоскутной кожи, поколупанной, передряпанной – твердобокий многотерпивец, он полынью нам отдает…

Из вратарской с ноги Толстуну на ход, все прикрыты, а он свободен; он любимец команды всей, бьет с обеих, с обеих пушечно, а с фамилией – он Худых – Толстый Ромчик в противоречии; добродушен по жизни и зверь в игре. Так потом в «Динамо» и бегали оба-два, Худых и Почтенных. Уморительно. Убедительно…

Море справа от вратаря. Толстый Ромчик-Худяк несется с мячом – у него пузырь как на привязи, – набегает вдоль боковой, но отдать ему снова некому, там по парам все, семь на семь, он свободен, но сильно с краю. Он в рывок от края к штрафной. Преимущество в игрока тут во всей своей очевидности. Остальные зато прикрыты – бальзам на душу вратарю. И под этим острым углом удивить Лёпу Ромке нечем. Хотя с Ромчиком не зевай! Так никто же и не зевает. Ну не зря ж в голу Леопард!..

Мяч у Ромчика дрессированный – катит споро и льнет к хозяину; и по правому краю оба проникают на край штрафной. Лёпа ждет, как хищник в засаде, неподвижно, сжатый в комок. Ну давай, Толстячок, поближе. Пни еще разочек на ход. Наконец-то! Пора на сцену. Выход в ноги – Лёпин конек. Все, пошел, работаем, Лёпа, в три прыжка и в получетвертый – завал влево, угол прикрыт, на колено-бедро-плечо, здравствуй, гарька, давно не виделись, руки сами знают, что делать, вот ладони легли на мяч, здравствуй, круглый, обняться б надо бы, а инерция с заворотом вперед тащит, гарька визжит, бух! и Ромчик влепил подъемом по мячу у Лёпы в руках, мяч сквозь руки взбодрил донельзя, нос так просто возликовал, из глаз искры, в глазах зигзаги, словно молнии, только красные, яркий мрак и позывы мата, дошлый привкус кровянки с гарью, всюду гарька, и сверху сыпется… Толстый Ром-

чик перелетает, улетает и улетел, за спиной у Лёпы со скрипом принимают его ворота… колобка все ж Лёпа не удержал, рядом прыгает, вот он скачет, невысоко да недалеко, но отсюда не дотянуться, набегает куча-мала… отпустила инерция, мигом – на ноги! вот вскочил и поторопился, и споткнулся, и заспешил, чуть едва всех не насмешил, и не сделал простого шага, шага-двух, как надо бы, – нервы! – вместо этого прыгнул с места, изогнулся в прыжке, завис – фраерок, не вратарь ты, Лёпа, вот, как здрасьте, скажет Валёпа, не из чванства, для пользы дела, и прибавит, что красоваться не пристало стражу ворот, – тем не менее в том прыжке изогнулся и дотянулся, и на мяч – ладони в перчатках, на одиннадцать и на час, приземлились, пузырь прижат, любо-дорого, в сердце песня; сразу на бок, спиной к атаке, мяч в объятиях – красота! – и другого счастья не надо. Вот бы видела его Белка!

Этот скорый экспресс от Валёпы к Лёпе, он пыхтящей кучей-малой – многоногово, локти в ход, междометия в междометья! – пролетел, пронесся над Лёпой, пару раз задел по касательной…

И как только, так Лёпа сразу, не разлеживаясь, с колен зашвырнул на ход Сяве шустрому, Сявик Хинкису, Хинкис Пеце, Пеца Сяве, Сявик Барону – красотища, в одно касание! – и экспресс несется обратно – попотеть Валёпе черед…

А у Лёпы в его вратарской и в штрафной (его же) пустеет…

Из ворот Худяк выползает и бормочет себе под нос дружелюбно и нецензурно; а потом, склонившись к колену, сообщает ему:

– Ух ты!

Признается ему:

– Красиво!

Ободрал он колено начисто. Он слюнявит гаревый палец и по ссадине пальцем водит.

– Ну даешь! – говорит он Лёпе. – Ну ты, Кела! Вот наблатыкался. Как мангуст. Далеко пойдешь. Может, даже дворником будешь.

Лёпа слезы из глаз размазал и из носа их тоже выдул. Хлопнул Ромчика по плечу, тот его, ну как? будем живы?

– Не задел тебя? Не задел?

И бежит Толстый Ромчик в поле догонять свое счастье; там – у Барона мяч, он навесил Бармалею на центр вратарской, но Валёпа перехватил, безупречно и лаконично, с головы снял, и мяч

в руках. Вот бы Белка его видала! А в воротах Бармаль с Бароном, с ними Хинкис и Пеца там же, ухватились за сетку, дышат, две секунды на передых, и плюются громко всухую, плюнуть нечем, слюна спеклась…

Солнце жарит. Июль в разгаре. И гроза из Лузановки в гости к нам; задержалась в прихожей, принаряжается…

А Валёпа, драные локти выставив – аж отсюда Лёпе видать! – прижимает надежно пузырь к груди – обожаемый миг голкипера: мяч объят и ворота целы. Так бы вот от греха подальше и держать в руках при себе эту кожаную планету, но довлеет иная догма под напором наших страстей – «гол даешь!», а не то же как же; не забьешь в чужие ворота – так тебе, как здрасьте, закатят…

И Валёпа, как дискобол, с удалым античным размахом зашвырнул Худяку на ход. Толстый Ромчик в рывок вдоль кромки, беспрепятственно – дежавю! И горланит Лёпа, аж в море слышно рыбакам, которых там нет:

– Да прикройте его уже наконец! Не давай ударить! Не дай навесить! Пеца! Гера! Труха, пошел!

И Вовец Труха Худяку в подкат, никого не жалея, Лёпой пристыженный, – молодцом, контакт, Вовец, – есть контакт! И Худяк воспаряет – вот день такой – над любимым Гаревым полем и к нему же прильнул со скрежетом, с визгом, скрипом и с «ё-ма-йо!».

– Он нарушил! Это пенальти! – орет Шела, а кто ж еще; Вица Шелест, смельчак с Канавы.

Дмитрич тут он как тут, он рядом, мячик скачет уже в штрафной.

– Играть, мальчики! Мяч в игре.

И Вовец руками-ногами, перебрав, как паук, по гарьке, дотянулся все же носком, пропихнул пузырь в руки Лёпе, вратарю вратарей…

Ну вот.

Остальные сюда напрасно.

– А не клянчил бы ты пенальти, – говорит звонко Дмитрич Шеле, – так уже б размочил бы, Витя.

– Ну а вы бы не засчитали! – Шела смелый до безобразия, не поймешь с ним, когда он шутит. – Нет, ну вправду, в ноги ж! Не в мяч! Нет, ну правда ж, был же пенальти? Вы ж, Сандр-Дмитрич,

у них девятым. С вами в поле не семеро их, Сандр-Дмитрич, а семь нá семь и нá семь семь…

Вица Шелест, он битый малый, Дмитрич выгонит, в СКА уйдет всем назло, потом артучилище, минометчик в морской пехоте, и майором в восьмидесятых он погибнет под Кандагаром. Вот такое тут семь на восемь, восемь нá семь и семь по семь.

Посмеялись, играем дальше…

Лёпа мяч с ноги за центр поля, но атака там сорвалась, и опять все сюда несутся. Толстый с Лёпой в его штрафной, не стал бегать – в глухом офсайде, он слюнявит себе колено.

– Смысл играть? – говорит Худяк. – Все равно гроза сейчас врежет.

Ну а Лёпа ему:

– А нам что? Это ж брызги для моряков.

Только врезала не гроза, врезал Борька Жучок от штрафного круга. Лёпа все-таки проморгал, думал, Шаблику Жук отдаст… Мяч аж ухнул, так Жук вложился. Лёпа прыгнул, полет нормальный, – иииййя-а-а-эххх! – на убыли кульминации потрясающего прыжка Лёпа, вытянувшись в струну, зацепил все ж нижней ладонью по касательной по мячу, и тот, нехотя, по параболе, по занудной, по нехорошей, ткнувшись в стойку и прокрутившись, все ж отчалил на угловой. Вот, пора уже приземляться; из растянутого в струну, из мангуста-себе-летяги, Лёпа сжался в кошачий узел, приложился к скрипучей гарьке и втемяшил лобешник в стойку…

Вот, бодался теленок с дубом…

Тут на склоне бывает публика, но сегодня антианшлаг.

Гренадер лишь с псами нам в зрители. Эти тут в любую погоду. Два боксера и старый волк. И пускай словари, хоть тресни, не дают нам «ё» в гренадёре, а талдычат нам только «е», ничего уже не поделать, быть ему тут у нас с умляутом, гляньте сами же – гренадёр!..

Что ж такая тоска давит сердце вдруг? Что ж упущено – не воротишь?..

Грянул гром, и меня прошибло.

Так и знал я, что это я!

Так и думал, что этот дядька, этот мрачно-невозмутимый, повидавший и недоломанный – это я тут спустя полвека. Ну а кто ж еще, больше некому, кто далече, а кто и вовсе; номеров телефонных в блокноте тьма, не хватает духу взять вычеркнуть, но звонить уже – только в рынду… Надо б все же взять водки литр, ручку «Паркер» и сделать дело – повычеркивать наконец; вдруг получится этим вечером, глянь, погодка располагает… А при чем тут «Паркер»? Ведь все давно в электронике на мобилке… Да, блокнот тоже живет в столе, да и «Паркер» там с ним же рядом… Да, не литр надо брать, а три… Раздвоение долгожителя между старым веком и новым… Сил – то вовсе, а то поболе; зато упрямство, скажу я вам, каким было, таким и есть, – безотказное в применении… Дотянул-таки, докарабкался за концовку тысячелетия, в двадцать первый гремящий век. Повезло? Ага. Что ага? Поносило с лихвой по свету, воротился на склоне лет побродить по любимым склонам над любимым Понтом Эвксинским, да по детству с юностью, по всему; вот вдыхаю простор с грозой…

Многоцветность воспоминаний перепутана, вкривь да вкось, вся в осколках да в черепках, и зигзаги далеких молний… Надо б склеить, коль духу хватит; вдруг получится смысл узреть… Изнутри всё, и всё снаружи, как у Тота, у Трисмегиста… А в друзьях только псы остались? Ну выгуливай, ну броди, ну терзайся – не растерзайся, неприкаянный, вспоминай, раз уж выпало, не отлынивай и не жмурься, а все терпи, натерпись уж за всех пропавших, пусть воздастся, не подведи, не вздыхай, а дыши поглубже…

Молодой, сдается, меня признал. Знать бы, кто он, все не скумекаю. С двумя псами брожу сюда, два боксера, при них я третьим; Черчилль с Винстоном, морды скорбные, глаз горит, да и я не слеп, глядим в оба втроем – в шесть глаз, кто что видит, тому зачтется…

Тот, кто бродит по склонам тут, себя ищет да не отыщет с двумя псами себе в подмогу, ну и те, кто тут мяч гоняют, – каким

боком мы все увязли в этом дне без конца с началом?.. Как постичь переплет узлов на изнанке ковра творенья?.. Чем, скажите, уразуметь тайный смысл витийных узоров?.. Где критерий конца с началом во вселенском потоке жизни?..

Подбирались к разгадкам тайн бытия в хриплых спорах за полночь всякий раз, как затеивалось застолье на шестнадцатом этаже общежития на Галушкина, то бишь проще сказать, каждый божий день, перетекший в ночь и сморив под утро… Говорилось до хрипоты, пилось вкусно, дымилось дымно… Сколько было цистерн для нас в том составе – до капли выпито; ай да мы!..

А поутру сквозь муки похмелья Ариадны нить ускользала… Ищи заново, пока жив…

В сбитых со счета хриплых попытках изложить в устной форме про тот денек в безотказном кочевье нашем от застолья к застолью по коридору на шестнадцатом этаже неуемного общежития добрались наконец до случая, всем нам сделавшего тот день. Случай прост и невероятен. Вот чего всплыл в памяти наконец!..

Оба спутника гренадера, оба пса ворвались в игру. У боксеров клички вполне себе: рыжий – Черчилль, а светлый – Винстон. Их вожак, хозяин, седой волчара, нами прозванный Гренадером, приходить со склона взирать на нас объявился в мае, в последних числах. Драматическим баритоном с возрастной хрипотцой обращался он по-негромкому к псам обоим – вот и знали их имена…

Черчилль с Винстоном – Винстон с Черчиллем – оба-два внеслись беспардонно к нам на Гаревое, где мы, и в два счета мячом завладели – потрудившись, но тем не менее… Наши вмиг наладились в распасовку, дабы псам мяча не досталось, но собачки, видать, цирковые оба – Черчилль выпрыгнул как пружина, с нами в рост – глазам не поверишь! – изогнулся в зависе не хуже Лёпы и таки дотянулся до пузыря посреди роскошного паса ве́рхом и, пихнув его мордой своей боксерской так, что брыли мотнулись по-генеральски, отдал пас – не поверите! – в лапы Винстону;

тот ждал его там, где как раз надо было ждать; ну и Винстон погнал мяч с бешеной скоростью, обводя любого, кто к нему рыпался, – кто имел смелость рыпнуться, так скажу, – ну а Черчилль, он, приземлившись, враз догнал своего подельника – два гепарда в рывке, ну ни дать ни взять! – и они, оба-два, пронеслись по полю, скрипя гарькой не хуже нас и пасуя друг другу в одно касание – так, что оторопь всех взяла! – и вкатили Валёпе гол… Опозорили ни про что…

Тихо стало. Пыхтим, безмолвствуем.

Рассмеялся один лишь Дмитрич – по-вальяжному, звонко, весело.

– Уважаемый! – речёт он. – Отзовите своих умельцев! Тут у нас серьезное дело. А они у вас циркачи!

У Гренадера улыбка в седых усах; головой качает и не торопится.

И пока он не торопился, то Валёпа пришел в себя, раздосадованный на все, на размоченные ворота, в которых Черчилль с Винстоном при мяче победоносно разглядывали голкипера. И что ж, голкипер выкинул фортель – сам не видел бы, не поверил. Стал Валёпа на четвереньки под стать обоим своим обидчикам, издал дикий клич боевой до неба и четвереньками к псам рванул – те и опомниться не успели – и укусил – не ослышались – *укусил*, – укусил за нос одного из псов… Уже не упомнить – Черчилля или Винстона… Таких манер даже псы не ждали – ни на Гаревом поле у нас, ни в Вестминстерском их дворце… И укушенный, взвившись, пустился в драп, оглашая округу визгливым лаем, вверх по склону прочь с наших глаз; а неукушенный было за ним пустился, но Гренадер его воротил…

Так Валёпа восстановил свою честь и честь черноморцев.

И предание долго о том гуляло, как моряк укусил собаку, аж пока за давностью лет не стихло. Ну а – скажем, Винстон – укушенный объявился через неделю; с кем якшался, где пропадал – никому не сказал ни слова; весь в парше был, и глаз слезился. Говорили, утратил веру в человечество, бедный пес…

И тут «Дора» с той стороны все же жахнула вместе с громом… Прилетел и ухнул снаряд прямо в центр, как раз посередке между

Сережа Рядченко после тренировки

Лёпою и Валёпой, ухнул так, что подпрыгнул берег… так, что вздыбились враз и полдень, и все прежние, и грядущие…

Я еще видал такое разок под обстрелом «шмелей» залетных из-за гор с пакистанской базы… Тоже в кучу смешались там быль и небыль, желе с твердыней, уплотненность с разуплотненностью, с эфемерностью прежних дум… В том кошмаре с убойным громом ужас сам себя превзошел, сам себя растерзал на шматья… а душа, отлетев, вернулась… а своя ль?.. поживем – увидим… раз контужен, какой тут спрос?..

Вот разверзлись хляби небесные и прохлынула связь событий. И набрушилось разом все… Что вверху, то и тут внизу… Что внутри, то и тут снаружи… Так сказал Гермес Трисмегист… И вопрос звучит все настырней, все назойливей, все тревожней, не дает покоя в походе по долинам да и по взгорьям* – вот же в душу твою дивизию! – и вопрос такой, на засыпку, в простоте своей с экивоком: этот хаос, что нас по жизни всех шибает неутомимо, он действительно там, где видим и откуда по нам молотит, или все же он слабый отсвет того хаоса, что внутри?..

Нате! Пауза на раздумья…
И при этом мой вам совет: не советую обольщаться…

На этом обрывается наша публикация отрывка рассказа Сергея Рядченко. В скором времени «Гаревое поле» войдет целиком в готовящееся к выходу в свет «Избранное» автора.

* «*По долинам и по взгорьям шла дивизия вперед*» – начальные слова «Партизанского гимна», популярного военного марша времен Гражданской войны.
На музыку неизвестного автора первый текст в 1915 году написал знаменитый Гиляровский, а потом слова многократно переделывались – для Дроздовского полка, для махновцев и т. д. – и наконец для дальневосточных партизан, в коем виде и настигли всех нас в школах и на срочной службе; да и по сей день настигают.

Сергей Корниевский

Джули

«Какая же она красивая», – сказал я про себя, когда девушка подошла ко мне и протянула в приветствии худую руку. Я аккуратно взял тонкую кисть и посмотрел в карие глаза. Спустя секунду красотка потянула руку на себя, но я нахально зажал изящные пальцы и, прищурившись, глядя из-подо лба, еле заметно улыбнулся. Она расслабила руку, на мгновение невольно обратила свой нежный взгляд на меня и тут же застенчиво опустила глаза. Похоже, мой спонтанный манифест был принят.

– Julie, have a seat at the table, – сказал ей спутник, сам сел за стол и начал рассматривать меню.

Джули́ была одета в аккуратное платьице из черного хлопка. Края его были из плотной черной материи, скрывающей нежную кожу ее бедер и талии. Центр платьица был наполовину прозрачен. Шелковый узор в виде нескольких цветков оголял кожу живота и пуп. Ее изумительно красивые ноги были открыты значительно выше колен, отчего, присаживаясь, она застенчиво придерживала нижний край юбки, стараясь скрыть от моих пытливых глаз цвет своего нижнего белья. По крайней мере мне так показалось.

Мы сели за стол. По правде говоря, я совершенно не ожидал, что в сопровождении моего потерпевшего иностранца будет столь очаровательная красотка. Эта находка с ног на голову переворачивала мой подход к решению проблемы и его конечные цели. Несмотря на внезапность открытия, как оказалось, я был недурно готов к нему и, похоже, это было именно то, в чем я нуждался в этот период своей бездарной жизни.

«Она еще совсем юная», – эта мысль по какой-то неясной причине совершенно ясно прозвучала у меня в голове, когда я снова взглянул на красотку. Вдруг я подумал о том, что острые черты ее овального лица правильной формы отражают молодость и изящество, которые по известным законам исчезают катастрофически, преступно быстро. Сам не знаю откуда взявшаяся эта мысль встревожила меня очень сильно. На мгновение я позабыл о том, для чего пришел в это место, и о том, что рядом с нами сидит ее французский кавалер, претендующий на должность сердцееда.

Я смотрел на безукоризненные губы Джули, на крошечную ямку, что появляется у нее на изящном подбородке, когда она произносит звук «и» и «э», и на маленькую родинку под правым глазом. На ее завораживающие волосы цвета русый омбре гуще дождевых лесов Амазонки и извилистей реки Новитна. До чего же они прекрасны! Оказывается, я никогда ранее не замечал красоты женских волос. Смотрел на ее дивный высокий лоб, на овальные карие глаза и тонкие брови, на ровный нос с горбинкой и большой рот, на безупречные скулы, на все совершенные части ее лица, расположенные в полной гармонии с законом золотого сечения и со всеми числами Фибоначчи.

Что чаще достается девушке: натуральные пухлые губы или натуральная большая грудь? Я видел: у нее было и то и другое. Я не философ и не мыслитель. Я – сын Шарикова. Периферийное одесское отродье, отброс целомудрия. При входе в этот ресторан я видел на барной стойке шесть двухлитровых бутылок кока-колы, между которыми стояла маленькая бутылочка минералки, и я знаю, какой сюжет скрыт в этой картине, хоть никогда не видел его своими глазами. Не вздумай искать ответ, дорогой читатель, если ты его не знаешь. Будь прокляты эти знания. Их никак не вывести из головы. Я чрезмерно испорченно циничен, но эта мудрая мысль о трагедии скоротечности женской красоты вдруг очень глубоко и нежно ранила мое порочное сердце. Я громко вздохнул и крепко сжал скулы. Я смотрел на Джули, восторгался и роптал в одно и то же время. Я спрашивал: почему же, Господи, миловидность так обманчива? Почему, Творец, красота так суетна? Почему же она является, как пар, на малое время и исчезает бесследно? Зачем же Ты, Всемогущий Создатель, дал сотни и тысячи лет жизни дивным горам и океанам,

но самому божественному Твоему творению, женской красоте, отделил всего лишь малые года? Зачем Ты подвергаешь нас этим мукам?

Я опустил взгляд и увидел ниже шеи, в том месте, где начиналась правая грудь Джули, небольшое пятнышко коричневого цвета, похожее на плоскую родинку, вокруг которой имелось белое пятно побольше. Родинка была похожа на нарисованный шариковой ручкой кружок на тетрадном листе, который кто-то долго пытался стереть резинкой для карандаша, отчего стерлась и побелела поверхность самого листа, а краска от ручки осталась. Точно как мои знания. Я рассматривал это совершенное тело и думал о том, как досадно она меняла свою молодость и красоту, которая продержится без ухода еще несколько лет, на французскую похлебку, которую обычно пьет пухлая жена где-нибудь в коммуне на периферии Лиона. Уже совсем скоро у нее начнут проявляться первые морщины, скорее всего около глаз и на лбу, потому как она активно щурится при смехе и долго хмурится, если что-то ей не по вкусу. Затем жизнь, не успев начаться, начнет обратный отчет. Спрос на увядающую красоту рухнет, и в итоге она окажется на месте пушкинской старухи. Спасибо вам, Александр Сергеевич, за этот образ. Я подумал о том, что взял бы ее себе в жены, но я не пушкинский старик. Я не способен на столь бескорыстную любовь, я – эгоист. Даже в этих трех предложениях я не смог воздержаться от того, чтоб не использовать слово «я» шесть раз. К тому же завтра дежурство, и есть несколько незакрытых ОРД в секретке.

Француз этот, как я смог разузнать до нашей встречи, работает у себя на родине спортивным агентом и однажды участвовал в большой сделке по переходу одного знаменитого футболиста из клуба в клуб. Это было самое большое его достижение в карьере. На родине он совершенно неизвестный человек, каких миллионы. Однако это не мешало тому, чтоб в Одессе он почитался звездой, всегда был в центре внимания: о нем шептались и говорили как об агенте и личном друге того самого знаменитого футболиста, которого он после сделки ни разу более не видел. Эти слухи вместе с его импозантным видом, длинными красивыми волосами, большим животом, рубашкой в клетку с элегантным шарфом и французской речью делали его здесь желанным гостем. Когда же мы перестанем быть столь провинциальными?

Не буду скрывать, я был зол на этого сладострастного «Депардье». Мне было досадно: почему рядовой француз, не отличившийся ничем в жизни, пользуется у нас такой большой популярностью, что даже такое совершенство, как Джули, готово отдаться ему только из-за того, что он иностранец? Не судите меня строго – я знаю, что неправ. Что рассуждаю как плебей с оттенком национализма, который терпеть не могу. Но я смотрел на Франка и думал: «Ведь ты же знаешь, подлец, что ты никчемный мужик, который у себя на родине не осмелился бы даже смотреть на Джули. Я знаю, что своей жене ты сказал, что едешь в командировку в Прованс для встречи с агентом, а сам приехал в Одессу для свиданий с молодыми девушками. Ну не сволочь ли ты, Франк?..». Нет, видимо, я неправ, я сильно перегнул. Нет, я точно неправ. Но что сказано – то сказано.

– Окей, – начал уверенно я, глядя в глаза красотке. – Расскажи еще раз, что там у вас произошло.

Пока я это спрашивал, француз взял Джули за шею, несколько раз аккуратно сжал ладонь и нежно провел рукой по ее спине. В моем сердце что-то больно кольнуло.

– Позавчера мы ехали с Крыжановки в гостиницу на Греческую. Мы с Франком вызвали такси, – сказав это, она на мгновение приостановилась и подняла бровки, как бы с удивлением вспомнив о произошедшем. – Мы сели на заднее сиденье. Когда мы выехали на Днепропетровскую и поднимались на подъем сразу за Крыжановкой, на дороге стоял какой-то мужик с пальцем вверх.

Сладкий тембр ее голоса – само совершенство звука. Он звучал нежно, уверенно и слегка грустно. Я желал слушать его еще и еще. Джули опять остановилась, подняла бровки выше и немного покачала головой, демонстрируя полное недоумение.

– И что ты думаешь? Наш водитель берет – и останавливается около этого мужика. А ничего, что мы уже сидим на заднем сиденьи? Нет, таксиста это не останавливает. Пешеход, шатаясь, подходит к пассажирскому окну и еле произносит: «Братишка, до центра за двести подбросишь?». Наш водитель, недолго думая, отвечает: «Триста». Мы с Франком сидим в недоумении, а мне под землю хочется провалиться: какие у нас люди… И что, ты думаешь, происходит далее? – сказав это, красотка посмотрела мне прямо в глаза. – Услышав «триста», пешеход отвечает: «Да пошел ты…» – и шлет его на три буквы.

Джули рассмеялась, показав свои красивые белоснежные зубы. «До чего же прекрасная у нее улыбка», – подумал я и улыбнулся ей в ответ. Француз пригубил кофе и отвернулся к окну. Мне было совершенно наплевать, что мой взгляд на его спутницу может показаться слишком откровенным. Я любовался этой девушкой, всем ее ангельским видом и не мог вдоволь насладиться. Я не слушал ее историю, я слушал ее.

– Наш водитель, видимо, обиделся и, недолго думая, вышел из машины, пошел к пешеходу и начал с ним драться. Мы с Франком сидим на заднем сиденьи, шокированы происходящим. Около минуты они там валялись по земле, матерились и орали друг на друга. В итоге Франк вышел к ним разнимать. Пока он их разнимал, машина начала катиться вниз. Пока таксист и Франк заметили, что я качусь, я уже была где-то в ста метрах от них. Водитель давай бежать за мной, и орет: «Ручник, ручник, дура!». Франк бежит следом за ним, шарф по ветру болтается… Я смотрю на это и не могу сдержать смех. Кое-как я поняла, что надо делать, там же еще эта кнопка дурацкая на ручнике… Короче остановила машину. Они сели, пешеход остался валяться там на обочине. Пьяный, встать не может. А уже в гостинице Франк заметил, что у него пропал документ, и скорее всего, он выронил его, когда участвовал в той схватке.

Я продолжал смотреть на Джули и, словно под гипнозом, наслаждаться ее чарующим щебетанием. Ее глаза уже без смущения смотрели на меня.

– Я вряд ли смогу помочь найти документ. Он может быть уже в какой-нибудь мусорной урне, – сказал я лукаво, набивая себе цену.

– Нет, ты не понял. Он пошел, чтоб получить новый документ, что он здесь находится на законных основах, а ему сказали, что необходимо подтвердить эту историю, – надо справка с милиции.

Я отвечать не стал. В нашем разговоре возникла минутная пауза. Я пригубил заказанный Франком чай, стал что-то смотреть в телефоне. Красотка повернулась к французу и что-то говорила ему на английском. Я встал из-за стола и, приложив телефон к уху, вышел из помещения. Стоя на улице, я что-то говорил в телефон, размахивая в негодовании свободной рукой.

Когда я вернулся в кафе, Франк и Джули уже стояли около стола.

Француз что-то горячо говорил красотке, которая не менее пылко отвечала.

– В общем, видите ли, не выйдет вам получить такую справку, – произнес я, поочередно глядя на собеседников.

Они прекратили спор.

– He says, that we can't have this document, – неохотно перевела красотка.

– Why?

– Потому что Франк не был участником драки, – поняв вопрос без перевода, продолжил я. – Такую справку можно получить, если заявление о драке напишет ваш таксист. Но он это делать отказался.

– Because you were not a member of fight, – как смогла, перевела Джули.

– Bullshit. I just want to get a certificate. I have no claims nobody. I'm not looking for a justice. I just need a document from the police.

Пока француз говорил это, его пухлые щеки становились красными. Глаза глядели на меня и на красотку с негодованием.

– Говорит, что не ищет справедливости и не хочет никого наказывать. Ему просто нужна справка с милиции, – перевала Джули.

– Не получится, – ответил я, желая еще сильней вывести его из равновесия.

– Why not? Have a taxi driver give a statement.

– Таксист ничего не напишет! – с раздражением отвечаю я.

– Why? – поднимает голову француз, и его красные щеки вибрируют.

– Это не по-пацански! – кричу я ему в лицо.

Француз смотрит на меня. В глазах непонимание. Джули стоит рядом, но совершенно отстранена. Мы с французом обходимся без нее. Она смотрит в сторону. По ней видно, что чувствует она себя крайне дискомфортно. Хочет уйти.

– Не по понятиям, – выражаюсь я точнее.

Глядя в глаза иностранцу, я пытаюсь агрессивным движением рук объяснить, что имею в виду. Франк поднимает свои руки ладошками вверх и машет ими, показывая, что не знает, о чем я говорю. Как объяснить иностранцу смысл слов «не по понятиям»?

– Зачем ты на него кричишь? – прерывает меня красотка. – Он не глухой, просто он не знает русский язык.

– Как будет на английском «это не по понятиям»? – спрашиваю ее в ответ в надежде найти нужные слова.

Красотка недолго думает, качает отрицательно головой и говорит, что не знает, как перевести эти слова, сохранив смысл.

Достаю из штанин телефон, ввожу в переводчик: «Это не по понятиям». Гугл мне выдает: «This is off the charts».

– Зис ис оф зе чартс, – произношу немного тише, стараясь округлять звуки в надежде, что это поможет ему понять смысл фразы.

Позже я попробовал обратный перевод и убедился, что эта фраза значит совершенно иное, что-то наподобие «из ряда вон выходящее». А пока Франк смотрел на меня ошарашенными глазами. Он практически плакал. Я одновременно понимал и ненавидел этого доброго француза. Его документ утерян в драке пьяного пешехода с водителем его такси, который отказывается писать заявление в полицию, потому что здесь это считается «из ряда вон выходящим». А представитель этой полиции кричит на него в присутствии дамы и официанта.

Около минуты мы стояли молча в совершенном недоумении, пялились по сторонам и почесывали голову. Как быть дальше? Франк успокоился первым. Он отошел в сторону и подозвал к себе Джули. Иностранец прижал ее к себе, стоя спиной ко мне, передал что-то в руки красотки и прошептал пару слов на ухо. Затем Франк загладил рукой свои красивые волосы назад, поправил шарф и, не посмотрев на меня, вышел на улицу.

Когда иностранец покинул помещение, красотка уверенным шагом подошла ко мне и сунула что-то шелестящее мне в руку. Я обратил внимание, что по пути в мою сторону она, суетясь руками за спиной, что-то отделила из одной руки в другую и сунула себе в карман. Я решил не придавать этому значения: здесь мы с ней союзники. Я отошел в сторону и, не опуская голову, решив, что Франк следит за мной через окно, осмотрел содержимое руки. Там было несколько банкнот, среди которых я разобрал сто-, двадцати- и пару пятидолларовых купюр.

Дело было сделано. Красотка посмотрела на меня, еле заметно улыбнулась и посмотрела на Франка, который курил на улице. Мне хотелось прижать ее к себе и поцеловать в губы. Но вместо этого я прикоснулся согнутым указательным пальцем

к ее изящному подбородку и слегка приподнял голову вверх. Наши взгляды встретились, и я почувствовал жгучую боль, что совершенно не способен ее спасти. Я – ловец собственной тени. Она – кипящая лава, что, добравшись до подножия горы, остынет. Ремарк сказал, что страшно любить женщину и быть бедным. Я утверждаю, что страшно любить женщину и иметь четырнадцать незакрытых ОРД. Она и я никогда не будем принадлежать друг другу. У меня всего одна пара глаз. У нее всего одна родинка на груди.

– Скажи ему, что он получит свою справку, – сказал я и отправил красотку к иностранцу.

Я вышел из кафе и, пройдя мимо Франка, направился вдоль Дерибасовской в сторону Екатерининской. Завернув за угол, я дошел до Греческой и свернул в сторону Приморского райотдела. Я не был уверен, что француз знает, где здесь находится ближайший отдел милиции, но решил довести свой спектакль до логичного завершения.

Рассматривая фасады зданий, я простоял за углом несколько минут. Распечатав справку в дежурной части Приморского, я направился обратно к дому Фраполли.

Франк и Джули стояли там. Я подошел к французу и ткнул ему спрятанный в файл документ, все это время лежавший в моей сумке. Он взял его и, сжав губы, посмотрел мне в лицо. Он все понимал. Какая сила заставляла меня действовать так цинично? Я не знаю. Думаю, что-то нечистое. Глядя в его озабоченное и брезгливое по отношению ко мне лицо, я чувствовал желчное удовлетворение. Мне казалось, что я защитил честь своего города и самой красивой девушки на планете. Я понимал, что это не так. Я ничего не защитил. Она не была самой красивой.

Франк ушел. Уже был вечер. Я взял Джули за руку и повел за собой. Мы прошлись по Пушкинской и выпили кофе в «Пассаже». Она рассказала мне, как ее пригласили в модельное агентство, как в долг сделала портфолио и, чтоб она могла погасить задолженность, ей дали номер француза. «У тебя с ним что-то было?» – ревниво спросил. «Нет», – ответила красотка и взяла меня за локоть. Мы вернулись на Екатерининскую. Я открыл ей дверь в «Амстердам» и зашел следом. Этот вечер мы провели вдвоем.

Поезія

236 **Анна Маліцька**
Хай буде спів сильніше сміху злого

241 **Анна Стреминская**
Не забывайте про сердце

243 **Владислав Китик**
В родстве с сигнальными огнями

246 **Семен Абрамович**
Я в очереди на рассветы…

250 **Юлия Пикалова**
Сценарист

Анна Маліцька

Хай буде спів сильніше сміху злого

Сонце

Все почалось не звідси. Можливо, це буде не першим,
Що ти побачиш, глянувши вперше на дім.
Коли ти вперше у мамині ступиш сліди,
Воно йтиме твоїми слідами над узбережжям,

Сходитиме над хмарочоси й соборів навершя,
Торкатиметься колосся і бризок води.
Все почалось не звідси. Можливо, це буде не першим,
Що ти побачиш, глянувши вперше на дім.

Але де б не ходив ти, де би колись не завершив
Свою пісню, воно простягнеться туди.
Зайде. І зійде. У наступних очах молодих.
З обітницею життя – і абсурдом безмежжя.
Все почалось не звідси. Та кожного разу – вперше…

Липень

Відчуття життя серед липня в повітрі півдня,
Розгойдуванім хіба що вибухами понад вечір,
Розказане від початку днів – і таке ж невидиме,
Як стерті у наших кордонах небесні течії.

Ми їх накреслимо ще. Зіскоблимо попіл з вікон.
Заселимо небо дзвінкими зграями лоукостів.
А поки липень, безхмарна синь тріпотить під повіками,
І навіть упертого дихання справді досить,

Щоб заявляти у всесвіт абсурдне жадання жити.
Полити заспраглі квіти. Тоді – закрутити в банки
Жовтого літа на зиму. Пройти асфальтом ожиновим
Шлях на морське узбережжя з оливами і кульбабками.

Загублене слово «надія» відлунює в нашому часі
Умінням вкладати зміст у розжарені дюни
Колодязною водою. Задушене слово «щастя»
Бринить у темряві, коли хтось знову задумує,

Гортаючи атлас: «Наступного літа поїдемо в...».
Це планування безглузде, потрібне й ревне.
І хто засудити зможе за цю непохитну відданість
Життю серед спеки, майбутньому поміж сиренами?

Колискова

Спи, пташеня, спи,
Поки летять над світом комет снопи.
Поки гніздо звиваю за дві стіни,
Хай тобі сняться теплі, мов жито, сни.

Спи, пташеня, ще.
Хай не лякає темніша з усіх ночей,
Вона посадить твій сон на міцне плече,
Вона єдина знатиме колір твоїх очей.

Спи, пташеня, вір:
Місто твого дитинства – лагідний звір –
Берегтиме нас від зимових до літніх зір,
І навчить літати й любити у час грози.

Спи, пташеня, спи.
Поки в повітрі тане вселенський пил,
Поки бавовняних хмар затихає плин
І залишає в дарунок світання нам – на землі.

Проторенесанс

We cannot say who will survive
the holocaust of memory. Who knows?
Madeline Miller

Як прожити це століття звірів,
Як брести життям, коли там – небо,
Коли ніч наставила на тебе
Вигострені промені сузір'їв?

Як не розгубити слів молитви,
Коли погляд повниться собором,
І лишитись мудрим із собою
У палацах, натовпом залитих?

Вже покора не зітре коліна.
В грудях – зір розкресані дзеркальця.
Не твоїм ім'ям обпалять пальці
Завтрашні примарні покоління.

Кораблі об небо розіб'ються,
І в фундамент міст увійде жито.
Ти – із тих, кому не пережити
Голокосту пам'яті про людство,

Але стати каменем під стелю,
Чи різцем, що вкриє купол карбом,
І розлитись першим шаром фарби
На стіні Сикстинської капели.

* * *

Співай, співай, усміхнена вільшанко.
Тягни світання шпилями й дахами
Червоними нитками свого серця,
Жовтавими нитками своїх крил.

Хай лине спів гучніше гніву й болю,
Гучніш вітрів, загублених у трубах.
На вулицях страху і самотиння
На весь порожній та тривожний дім.

Співай, співай, ти – радості дитина.
З тобою світлом сповнилися вікна,
З тобою повернулася потреба
Розпалювати в комині тепло.

Хай буде спів сильніше сміху злого,
Сильніш вогню, металу і каміння.
Ти вмієш краще, ревніше від мене
Прощенням заперечувати смерть.

Співай, співай, віщуй Різдво і весни,
Притишуй зло, що я не зміг сховати.
Скажи, як щастя, що даєш ти людям,
Навчитись повертати і тобі?

Співай, співай, усміхнена вільшанко.

* * *

Кучеряве волосся днів на землі.
Життя як сповідь пташиних слідів на піску.
Осінь приходить невідворотно, наче прибій.
Але, як би завтра не смакував світанок,
Хай наші роки бігтимуть
Дітьми по лінії моря

В останню мить золотої години
На схилі дня,
Якого досі не знав ти своїми очами
В моїх очах.

Як стане нам сил лишитися тут,
Не перекинутись на перелітних птахів,
Літо притягнуть на берег наші гарячі серця.
І, який би вітер не виринув завтра ранком,
Хай наші душі лишаться
Дітьми на синіх гойдалках
Над прохолодним піском,
Над Чорним вечірнім морем.
Якого досі не бачили твої очі
В моїх очах.

* * *

Гуло й займалось, мов здіймалось сонце.
І вже дорога стала білим слідом
На акварелі ранку.
Зійшлись дві тіні й руки простягли
Одна назустріч іншій.
За все життя цей світ не промайнути,
Але тепер – він крихітна піщинка
В очах. Тепер усе – лиш спогад.
Все – й навіки. Лишився тільки вітер –
Самотній третій між самотніх двох.
«Чекай», – з землі поривчасто, мов птаха,
Знялось і полетіло в височінь.
«Чекай», – сумливо їй озвалось шурхотіння –
І стих сигнал, як хвилі на піску.

Анна Стреминская

Не забывайте про сердце

* * *

Шевелите ручками, дорогие, шевелите ручками!
Несите, лечите, согревайте, зашивайте, хватайте…
Чистите, режьте, помешивайте, пишите,
подписывайте. И ничего ни в коем случае не забывайте!
А иначе вся ваша жизнь покроется пылью –
толстым слоем пыли и плесени – и не очистить ее.
И руки ваши должны наливаться силою.
А под ледачего обломова, как известно,
не течет никогда ничего!

Шевелите ножками, дорогие, шевелите ножками!
Иначе не успеете схватить, приготовить и подписать,
догнать и сказать все самое нужное,
убежать от «Шахеда», ракеты, от врага убежать!
Шевелите мозгами, дорогие, шевелите мозгами!
А иначе останетесь на обочине дней.
И никто не будет водиться с вами.
Вы станете бедным, и скушает вас бармалей!

Шевелите мозгами, шевелите ручками, шевелите ножками!
Иначе будете безвестным и нелюбимым,
и как бы нет вас вообще!
Но прошу, дорогие, не забывайте про сердце –
если вы сами любите –

вам не страшен совсем ни бармалей, ни кощей!

* * *

Мамо, таке буває в житті? Скажи: не буває!
Таке буває тільки у книжках та фільмах,
у фільмах та книжках!
Та ще й у театрі таке буває на сцені –
війна та й жахіття завжди бувають на сцені!
А ми сидимо у партері та дивимося хоробро,
та ще й жуємо цукерки, і шелестять обгортки.

Мамо, чому наш будинок чорний?
Мамо, де ми будемо спати?! –
Ми будемо спати сьогодні в шпиталю,
Де будуть наше життя спасати.
Бо ми живемо давно у фільмі, ми живемо
давно у книзі,
ми живемо давно на сцені.

Квіти та іграшки люди несуть до будинку,
де ми жили ще учора…
Квіти та іграшки – по всій країні, до залишків наших
гарних будинків.
Наших будинків з паперу, з картону.
Бо наше життя наскрізь бутафорське.
Книжка наша зовсім згоріла,
сторінки обвуглені вітер гортає.
Тільки якась жаліслива тітка
поставить вранці слізливий смайлик.

Владислав Китик

В родстве с сигнальными огнями

Пляж «Отрада»

Окрасив чаек розовым, заря
Перешагнула горизонта бруствер.
И участив сильней нашатыря
Сердцебиенье,
бриз приводит в чувство.

Дежурных фраз пустые кошельки,
Капризного ребенка лицедейство,
Песок сыпуч не меньше, чем пески
Нехоженой пустыни иудейской.

С подогнутыми ножками топчан
Познал кряхтящих тел земную бренность,
И возвращает звездам по ночам
Людских забот ленивую нетленность.

По всем приметам близятся шторма,
Свобода воли выше, чем свобода.
В безумье жизни, что сведет с ума?
Прибой следы зализывает йодом.

Придешь сюда хотя б на полчаса.
Хоть ты не стоик, но поверить стоит,
Что эта даль, взглянув тебе в глаза,
Сама без просьбы сердце успокоит.

Ночная регата

Что там море? Бьет подводными ключами!
Яхты втайне вид пернатых обретают,
Оставляя смуглый берег за плечами,
Потому что чайки ночью не летают.

Что там яхты? Сжали зубы и не плачут.
Мачты чиркают по низким тучам сонно.
Так находят в знак мерцающей удачи
На пути подкову Северной Короны*.

Ветер, небом наполняя парусину,
Как паломников, ведет их в ночь за руку.
Чтобы видеть цель, не нужно знать причину
Или более чем нужно про разлуку.

В темноте земля теряется из вида,
Только с нею в генной памяти засели
Плач дельфина по усопшей Атлантиде,
Аргонавты, острова из карамели.

Что там звезды? До сих пор еще над нами!
Нависают, словно спелая черешня,
Как всегда: в родстве с сигнальными огнями,
Потому что тьма не может быть кромешной.

* * *

Залив рассветный, что клубится серой розой,
Поверх накинутый туман полупрозрачный,
На створках мидии – лиловый гул гипноза, –
Всё понималось, как слова, – неоднозначно.

* Созвездие из семи звезд, расположенных подковой.

Скостил здесь годы известняк шероховатый,
И окуляр медузы лечит кривоглазье,
И мокнут лохмы распушенного каната,
Не привносящие сумбур в однообразье,

И пляж босой, и путь по здешней ойкумене,
И след, по воле человечества кровавый.
И летописца взгляд, что в правде нет спасенья,
Но отказаться смысла нет, нужды и права.

Семен Абрамович

Я в очереди на рассветы…

* * *

Звёзды семенами космоса
в благодатную землю падают.
И не только ночами августа,
каждой ночью бессонной радуют.

Не дают глаз сомкнуть, будят мыслями.
Только трудно принять мельтешение
тысяч слов, перемешанных с числами,
наше краткое лет исчисление.

Кратковременности ощущение
к нам приходит тогда в осознании,
когда близок наш путь к завершению
и к земному его окончанию.

* * *

Полнолуние зажато
между финишем и стартом,
меж лучами перфокарты
необъятной звездной карты.
Эстафеты, перегоны…
Перестуки, перезвоны…
От бессилья только стоны…
Мир – змееение Горгоны.

Клавиш лепет,
сердца трепет…
Ночь химеры свои лепит,
бра бессоницею слепит.
Дышит влагою подушка,
сфокусировав однушку
в точку, взятую на мушку.
Тишина – моя ловушка.
Новогодняя хлопушка.
Жизнь – разбитая игрушка.
И опушка, как макушка,
не осталось и полушки.
Звезд холодные неоны.
Блики теплые иконы.
Мчатся космоса фотоны
сквозь безлиственные кроны.
Расползаются по стенам
весточки немой Вселенной.
Как клочки сухого сена,
как следы земного плена…

* * *

По ступеням бытия мы взбираемся сбиваясь – круто.
И скользим в пыли дорог, собирая незабудки.
Мы не думаем о том, что век отпущенный нам краток,
и о счастье, и любви распинаемся в тетрадках.
Наша страсть нежна, хрупка – полуночная зарядка…
и дорожку от слезы вытираем мы украдкой.
За окном темнеет ночь антрацитной чернью гладкой.
Лунный диск в рассыпе звезд серебрится, как лампадка.
Свет холодный, будто сталь, пробирается к запястью.
Жаль… каких-то полчаса – быть беде и быть ненастью.
Крик тревог, как вой гиен, расползается, как пена.
И опять бегу я в плен, в туалет к двум тонким стенам.
Ручка брошена, тетрадь… в ней стыдливо сникли строки…
больше нечего сказать…
стёкла блестками в кровати…

* * *

И всё же
рассветы восходят и светят…
Александр Володин

Как будто бы кто-то бросает костяшки на счётах
с какой-то безжалостностью и безразличием.
Да, так бывает во взаимных расчетах,
безмолвных до неприличия.
За каждым ударом костяшки – забвение слов,
забвенье объятий, забвенье букетов,
зажатых в корсеты платьев,
плывущих в август по реке времени…
в август, когда понимание
внятно лишь кастаньетам костяшек…
И когда сбитая сумма тождественна расставаниям.
Как будто бы легкое дуновение отмашек –
а было ли это?
И только после прилета –
убийственно и громогласно движенье костяшек…
И пальцы массируют напряженные визгом виски…
И рви на себе хоть десяток рубашек,
уже не сбежать от разлук, от тоски…
Топорная эта работа – костяшки бросать,
бросая на ветер значимое бессознательное,
и этим бравировать и играть
в замечательные даты… был – не был.
И пусть они отзвенят
поступью качественных набоек
твоих убегающих фиолетовых туфель,
как редкий теперь виноград,
посаженный кем-то в глубине новостроек…
В даль, где опадают отторгнутые перья последних слов,
ставших незначимыми и ненужными,
завсегдатаями мучительных снов
и отражений ночных луж,
в которых тонет мой Альтаир,
на прощанье взмахнув крылами…

* * *

Я в очереди на рассветы.
Я в очереди на закаты.
Мне по душе университеты.
Кирпичных возведенье кладок.

Ночи, карусели, циферблаты,
Отрывных календарей качели…
На свете нет всемогущих блатов,
чтобы по всем блатам преуспели.

У каждой ступени своя подсветка.
У каждой ступени свое зерно.
Далеких звезд мерцает сетка.
И в каждом раскладе свое домино.

Ах, если б я мог заглянуть за плечо –
Увидел, быть может, по три пух-пера.
И понял бы, понял… о, как же жжет
растраченное «вчера»…

Юлия Пикалова

Сценарист

Кукушки в лесах

Кукушки в лесах,
Ангелы в небесах,
Каков запас хода в моих часах?

Леса ушли. Кругом города.
Ангелов, может, и не было никогда.
По стеклу ветровому бежит вода.

Скучающих фонарей игра
Превращает ее в струи жидкого серебра.
Это милость, что мы не знаем свое «пора».

Это милость, что вода бежит, что все течет,
Что земля не закрыта на переучет,
Что бесполезно осведомляться насчет

Срока для утки в зайце, иглы в яйце,
Пока навигатор не молвит, изменившись в лице:
Воспользуйтесь первым выездом на кольце.

О главном

Буфет невзрачный придорожный.
Чад пережаренных котлет.
У шофер́ов глаза острожных.
Раздатчица неясных лет
грустит под песенку о главном
на незнакомом языке:
«What can I do to make you love me?
What can I do to make you care?»

Caption

«Наконец я спокоен. Всё со мной...»
А. Грицман

он стоит на выходе из гетто ставшего условным и сквозным
мимо по делам венецианским протекают люди дети рыбы
шествуют начитанные львы
он стоит врастая в мостовую вот уже по щиколотку в ней
в двух шагах поблескивает странно матовая в сумерки вода
но вода ему недостижима он стоит все глубже погружаясь
в камни этой древней мостовой свод из балок заменяет небо
он пришел лишь пять минут назад но пробыл и век и два и
восемь сколько этим балкам деревянным сотен лет? –
вот столько и ему
говорите вы его встречали говорите он живет в нью-йорке
думаете он здесь на конгрессе и летит обратно послезавтра
так и есть но только кто из нас знает кто мы есть на самом деле
он вернулся ходит на работу но смотрите как просели ка-
мни времени невидимая тяжесть явственно сгустилась в этом
месте люди львы орлы и куропатки все его невольно огибают
он вернулся ходит на работу
у него консилиум сегодня
он стоит на выходе из гетто
ставшего условным и сквозным

* * *

Услышат имя: – И о ком это? –
А это ведь и есть успех:
Многожеланное инкогнито,
Свобода проходить сквозь всех.

И как же, черт возьми, заманчиво –
Исчезнуть среди бела дня!
Я постригусь и стану мальчиком.
Не надо узнавать меня.

Сценарист

Горы вздымались, дыбились на горизонте ломаном.
Выводок лодок учебных старательно шел за лоцманом.
Немцы вывалились из кемпинга выгуливать татуировки,
Озера свежесть мешалась с их жареным мясом.
Пенсионер семенил на поводке своей полукровки,
Привычно спешившей слиться с прибрежным лесом.

Не чутье кочевника, не нужда, не Google,
А сандалии римские завели меня в этот угол.
Память врубила сирену, требуя вспомнить тему.
Вот спасибо, я уже в самом деле ставил такую сцену.
В ней было еще одно лицо. Я стал забывать.
Птичья мелочь с разгона влетела в тугой кипарисовый терем
И, если верить глазам, перестала существовать.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Мистецтво – життя – мистецтво

254 **Валерій Романов**
Військової музики оркестр

264 *До 160-річчя Одеського художнього училища*
Леонід Нейман
«Наш майбутній Айвазовський»

293 *До 160-річчя Одеського художнього училища*
Олександр Грабовський
Володимир Межевчук: «Мені цікаво писати все»

300 *До 160-річчя Одеського художнього училища*
Світлана Григор'єва, Євген Дєменок
Європейський альбом Соломона Кишинівського

311 **Анна Коренєва**
Олександр Якимчук: бути чесним у фотографії

314 **Михаил Пойзнер**
«…Но все чужие гавани, чужие города
на сердце не оставили следа…»

Валерій Романов

Військової музики оркестр

Можливо, у кожного з нас виникають свої асоціації з цим словосполученням. Думаю, що насамперед вони пов'язані з військовими парадами, з урочистими маршами. Для тих, хто служив в армії, – це спогади про урочисте проходження в строю під чіткий ритм!

Є в нашому місті Концертний оркестр Одеської військової академії, який не тільки виконує функцію парадного оркестру, але й виступає в різних місцях з яскравими концертними програмами, пропагуючи гордість та пошану захисту Батьківщини в лавах ЗСУ та всю красу й колорит української музичної, пісенної й танцювальної культури. Це можуть бути урочисті заходи, концерти в різних театральних та концертних залах міста, в тому числі у ротонді Міського саду чи мушлі в парку Шевченка, в парку імені Марка Твена. До речі, не так давно брас-бенд зі складу оркестру став лауреатом конкурсу на телебаченні.

От і вирішили ми познайомити вас із цим яскравим творчим військовим колективом. Наш перший співрозмовник – начальник оркестру, військовий диригент Одеської військової академії старший лейтенант Ярослав Меда. Він закінчив Національну академію сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у Львові за спеціальністю «музичне мистецтво». Після закінчення академії згідно з розподілом потрапив до 72-ї окремої механізованої бригади імені Чорних Запорожців. За власним бажанням та через ненависть до загарбника служив не за спеціальністю, а став командиром мотопіхотної роти мотопіхотного батальйону. Його підрозділ стримував ворога поблизу міста Вугледар у Донецькій області. Нещодавно командування ухвалило рішення перевести його служити до Одеси, аби він очолив оркестр військової академії.

– Військової музики оркестр: як його було створено та хто в ньому грає?

– Концертному оркестру Одеської військової академії вже дванадцять років. Його створили після того, як розформували штабний оркестр, історія якого почалася ще у 1960 році. Оркестр духовий. У його складі музиканти, артисти балету та вокалісти – всього тридцять шість осіб. Усі мають музичну освіту та є військовослужбовцями.

Наш оркестр – це військовий професійний творчий колектив, призначений забезпечувати навчальний процес засобами музичного, вокального, хореографічного мистецтва, активно сприяти військово-патріотичному, національно-ідейному, культурному та духовному вихованню, підтриманню морально-психологічного стану особового складу академії.

Працюємо відповідно до покладених на нас завдань: беремо участь у піднятті Державного прапора України, забезпечуємо музичне супроводження стройової підготовки, а також виховних, спортивних заходів, державних і відомчих свят; сприяємо популяризації військово-музичного мистецтва, вихованню патріотизму, підвищенню естетичного та культурного рівня курсантів та військовослужбовців військової академії; пропагуванню національної та світової музичної культури серед військовослужбовців постійного та змінного складу академії; проводимо концертні виступи для курсантів, військовослужбовців, працівників Військової академії ЗСУ, членів їхніх сімей та широкої громадськості; проводимо виступи концертних бригад задля підвищення бойового духу військ, забезпечення моральної та психологічної стійкості військовослужбовців у виконанні завдань за призначенням; граємо на урочистих заходах, військових ритуалах, церемоніалах, загальногромадських, культурно-масових та спортивних заходах військової академії, Одеського гарнізону, а також на обласному та державному рівнях.

– Оркестр тільки виступає на сцені та бере участь у парадах чи долучається й до інших воєнних акцій, буває в зоні бойових дій?

– Основною метою наших заходів для цивільного населення, зокрема для школярів, є популяризація служби у Збройних Силах України. Під час цих заходів ми підкреслюємо важливість

Диригент Ярослав Меда

підтримки Збройних Сил України в цей важкий для нашої держави період. Значущим аспектом нашої діяльності є проведення концертних виступів для наших захисників безпосередньо в зонах бойових дій. Ці виступи підіймають бойовий дух військових та надають моральну підтримку мешканцям регіону та внутрішньо переміщеним особам, які переживають нелегкі часи.

Нещодавно наша концертна бригада повернулася з запорізького напрямку, де ми провели серію концертів для захисників, мешканців міста та внутрішньо переміщених осіб. Це був не просто виступ, а можливість висловити вдячність і підтримку тим, хто бореться за нашу свободу, та тим, хто вимушено покинув свої домівки через війну.

Ми також виступали з концертами на херсонському та миколаївському напрямках, де підтримували моральний дух морських піхотинців та сил протиповітряної оборони. Ці виступи проходять в умовах надзвичайної небезпеки, оскільки ворог не гребує жодними методами, щоб нашкодити. Наприклад, під час одного з концертів у Херсоні ворог активно використовував безпілотники для моніторингу нашого прибуття та коригування артилерійського вогню по нашій локації. На щастя, всі заходи пройшли успішно та без жертв.

Такі ситуації ще раз підтверджують важливість нашої роботи. Наші виступи не лише розважають, але й слугують важливим елементом психологічної підтримки для наших героїв. В умовах війни, коли кожен день є боротьбою за виживання, наша місія – відновлювати моральний дух військових, надаючи їм відчуття домашнього затишку та можливість на мить відволіктися від суворих реалій жорстокої війни. Ми є частиною великої справи, яка допомагає зберігати патріотичний дух та віру в перемогу, адже кожен наш виступ є знаком вдячності та підтримки тим, хто невпинно бореться за незалежність і свободу нашої Батьківщини.

– У репертуарі оркестру – популярні українські пісні, відомі класичні твори, військові марші, є місце і для джазу. Як формується репертуар?

– У цей складний для нашої країни час наше завдання полягає і в забезпеченні розважального складника, і в надиханні та підтримці морального духу наших військових і цивільних осіб.

Процес складання патріотичного репертуару вимагає ретельного підходу та глибокого розуміння історії та культурних цінностей нашої нації. Ми обираємо музичні твори, які підкреслюють героїзм і відвагу наших захисників, а також відображають дух єдності та національної гордості. У процесі створення репертуару дотримуємось кількох ключових етапів.

По-перше, аналізуємо як сучасні, так і історичні патріотичні композиції, які вже здобули визнання серед військових і цивільних осіб. Це дозволяє нам формувати різноманітний та глибокий музичний контент, який знаходить відгук у широкого кола слухачів.

По-друге, ми враховуємо специфіку військових заходів та урочистих подій, аби наші виступи відповідали їхньому формату та були максимально ефективними. Крім того, ми беремо до уваги відгуки слухачів, для яких наші виступи мають значення.

Кожен виступ оркестру – це прояв нашої відданості Батьківщині та глибокої поваги до героїзму наших захисників. Ми прагнемо, щоб кожна наша композиція стала частиною великої справи, спрямованої на підтримку свободи та незалежності нашої країни.

Військові марші є невіддільним складником нашого репертуару, оскільки вони відіграють ключову роль у навчанні та вишколі курсантів, надаючи їм відчуття стійкості та впевненості. Ми активно використовуємо військові марші під час заходів, пов'язаних з військовою сферою, таких як церемонії урочистих випусків та прийняття присяги військовослужбовцями.

Наш оркестр нещодавно почав грати джазову музику, і це стало важливим кроком у розвитку нашого репертуару. Ініціатором цього процесу є наш талановитий музикант Олексій Петухов, відомий джазмен та викладач, чиї досвід і знання стали рушійною силою для впровадження джазу в репертуар нашого колективу. Завдяки експертизі Олексія Петухова ми змогли детально ознайомитися з тонкощами та специфікою джазового напрямку. Наш оркестр з великим задоволенням виконує його авторські аранжування, що дозволяє нам розширити музичний спектр репертуару та підвищити рівень майстерності наших музикантів.

Я як начальник оркестру вважаю, що інтеграція джазу є значним внеском у творчу діяльність та подальший розвиток нашого

Звучить оркестр і його солісти

колективу. Цей напрямок збагачує наш репертуар, сприяє підвищенню професійного рівня оркестру, що підтверджує нашу спроможність адаптуватися до нових музичних викликів та підтримувати високий рівень виконання.

Сьогодні у зв'язку зі службою у військовому оркестрі лідера одеського джазу Олексія Петухова можна рідко почути у звичайних концертних залах. Перелічувати всі його численні титули та надзвичайно цікаві проєкти не будемо – просто надамо йому слово. До речі, під час виступу оркестру Олексій скромно сидить за клавішними десь у дальньому кінці. З першого погляду його й не впізнаєш, але його соло часто прикрашає звучання колективу.

– Твоя творча й життєва доля тепер пов'язана з військовим оркестром. Що для тебе змінилося?

– Почну з того, що робота з оркестрами мені доволі добре знайома. Протягом багатьох років я, по суті, керував Одеським молодіжним біг-бендом, який з дня заснування очолював його творець Микола Голощапов. Маю досвід написання музики й аранжувань для великих оркестрових складів до кількох вистав в Одесі.

Зараз для мене, звісно, змінилося багато чого. Насамперед – це нова сфера застосування професійних навичок, інший розпорядок дня та стиль життя.

– Хто на кого більше впливає: ти на репертуар і звучання військового оркестру чи військова форма на твою манеру виконання?

– Я вивчаю новий для себе репертуар, але, зі свого боку, пропоную деякі ідеї, які, на мою думку, можуть бути цікавими для хлопців в оркестрі. Це стосується нової стилістики, передусім джазової, додавання імпровізаційних соло у твори та таким чином розширення концертного репертуару оркестру.

– Попри зайнятість тобі іноді вдається грати сольні концерти. З погляду слухачів, вони стали емоційнішими. А як ти сам це відчуваєш?

– Продовження концертної діяльності зараз – важлива частина мого життя: це спілкування з людьми та морально-психологічна підтримка тих, хто вже тривалий час перебуває в емоційно складному стані. Музика повертає людей, бодай на якийсь час, до нормального звичного життя, наповненого позитивними емоціями, красою. І я вважаю, що вона навіть має лікувальний ефект – така собі арттерапія.

Я, як і всі навколо, глибоко переживаю все, що відбувається. Можливо, саме тому моє виконання більш виразне, емоційне та відкрите.

– Кілька слів про твій проєкт «Джазова академія» у Всесвітньому клубі одеситів.

– За майже тридцятирічну виконавську та педагогічну діяльність я грав з видатними музикантами з усього світу, створив безліч творчих проєктів, опікувався продюсерською та органі-

заційною діяльністю, накопичив значний викладацький досвід. Виникнення Джазової академії – це творчий проєкт, який ми реалізуємо разом з однією з найвідоміших спеціалісток – нашою Lady Jazz Оленою Шевченко. Вже понад рік як при ВКО ми створили джазовий клуб, який має почесне ім'я Миколи Голощапова, продовжує справу видатного музиканта та засновника джазової освіти в Одесі.

«Джазова академія» – це просвітницький проєкт, у межах якого кожен охочий може дізнатися більше про джаз, його стилі та напрями, познайомитися з його історією, почути концерти, послухати молодих виконавців, які тільки роблять свої перші кроки в джазі, взяти участь у джемах та імпровізаціях і відчути цю неповторну атмосферу. У нас регулярно проходять творчі зустрічі та майстер-класи з віртуозами джазу. Я завжди додаю: ми раді всім, адже джаз об'єднує!

За клавішними Олексій Петухов

– Як військова форма вплинула на композитора Олексія Петухова? Яких нових творів нам чекати?

– На нещодавньому концерті нашого оркестру відбулася прем'єра моєї авторської композиції «13 станція Великого Фонтану», спеціально аранжованої для колективу. В репертуарі вже закріпилася «Коломийка», написана спершу для вистави «Кохання січового стрільця». Вже готовий проєкт авторської музики для комбо-складу, працюю над новими темами та композиціями. З радістю представлю їх слухачам, щойно буде така можливість.

І на завершення – ще два запитання до начальника оркестру, військового диригента Ярослава Меди.

– Які творчі здобутки, нагороди та титули має оркестр?

– Скарбниця нагород військового оркестру стало поповнюється новими відзнаками та досягненнями. У різні періоди існування колективу, за каденцій різних начальників оркестр військової академії завжди був у авангарді. Є багато заслуг на міжнародних фестивалях, нагород від керівників державних та військових установ, голів різних структурних підрозділів, директорів шкіл, представників влади різних міст України.

Та найцінніша нагорода для нас – це визнання та усмішки наших слухачів.

– Традиційне останнє запитання: які плани, що нового готуєте для своєї публіки?

– Весь колектив з нетерпінням чекає на подальші етапи нашої роботи. У найближчому майбутньому ми плануємо розширити репертуар, включивши нові цікаві композиції, які відображають розмаїття музичних напрямків.

Наша мета – не лише зберігати традиції військової музики, а й впроваджувати інновації, які зможуть зацікавити та захопити нашу аудиторію. Особливу увагу приділимо підготовці нових програм, що включатимуть як військово-патріотичні пісні, так і сучасні джазові аранжування, аби продовжувати дарувати слухачам яскраві незабутні враження.

Той самий брас-бенд

Плануємо також розширити нашу участь у культурних і урочистих заходах, що дасть можливість виразніше підкреслити професіоналізм та творчий потенціал нашого колективу.

Наш оркестр завжди прагне до вдосконалення, і я впевнений, що за підтримки нашої згуртованої команди та захоплення публіки ми зможемо втілити всі ці амбітні плани та подарувати більше радості й натхнення.

Фото Олесі Кареліної-Романової

До 160-річчя Одеського художнього училища

Леонід Нейман

«Наш майбутній Айвазовський»

Одеський період життя Натана Альтмана

Присвячується світлої пам'яті Сергію Зеноновичу Лущику та Євгену Михайловичу Голубовському.

Євген Михайлович Голубовський писав: «Не хватает мне Лущика… А смириться с этим невозможно. При Лущике нельзя было сподличать. Знали, что он не подаст руки». А як не вистачає Лущика мені… Нема з ким поділитися, розказати про свої нові придбання та про останні культурні новини. А тепер, на жаль, не буде вистачати й Голубовського, адже останні три роки день розпочинався з його есе. І наші розмови закінчувалися фразою: «Льоню, пишіть». Дорогий Євген Михайлович, виконую ваше доручення.

Ленінградський книжковий художник-графік і мемуарист Борис Федорович Семенів (1910-1992) у статті «Что память сохранила», присвяченій Натану Ісаєвичу Альтману (1889-1970), писав: «О своем раннем детстве в Одессе, о друзьях-одесситах говорил он с какой-то сладостью; рассказывал, как испещрял тетрадки изображениями баркасов, шлюпок, дымящихся пароходов, как пропадал до ночи в порту. И еще требовал, чтоб ему купили собственную лодочку. «Наш будущий Айвазовский», – говорили с гордостью соседи».*

Натан Ісаєвич Альтман, видатний єврейський художник, що народився в Україні, не став великим мариністом. Однак він став прекрасним портретистом, це альтманівський портрет Анни Ахматової (думаю, не потрібно нагадувати, що Анна Андріївна народилася в Одесі), став одним з кращих портретів великої поетеси.

* Борис Семенов. Что память сохранила. – Машинопись, 1988.

Альтман створив велику кількість портретів Леніна, проте так і не став «радянським» художником. Він ілюстрував декілька десятків дорослих і дитячих книг, серед яких і книги одеських авторів. Натан Альтман зробив свій внесок і в театральне мистецтво, працюючи з такими прекрасними режисерами, як Євген Вахтангов, Олексій Грановський, Соломон Міхоелс та Григорій Козинцев.

Одеський краєзнавець Олександр Юлієвич Розенбойм (1939-2015), передаючи слова Натана Альтмана в статті «Навесні 20-го», опублікованій в газеті «Комсомольска іскра» в квітні 1967 року, писав: «Я приїхав до Одеси у 1902 році дванадцятирічним підлітком. В училищі провчився п'ять років».**

Період його життя та навчання в Одесі криє в собі більше запитань, ніж відповідей. І навіть мистецтвознавча література про Альтмана грішить помилками щодо одеського періоду. В знаменитих архівних картках Сергія Зеноновича Лущика багато помилок виправлено, однак ці картки не були опубліковані. Спробуємо ліквідувати цю прогалину.

Натан Ісаєвич Альтман захопився малюванням ще в дитинстві в рідній Вінниці. Залишившись без батьків, під опікою бабусі та дідуся, він перебрався до Одеси для навчання в знаменитому Одесьскому художньому училищі (ОХУ). Невідомо, хто з родичів допоміг йому це зробити, однак знаємо, де він оселився та жив.

Вірогідно, що Натан Альтман потрапив до Одеси весною 1902 року. В канцелярських відомостях ОХУ*** на ім'я Нусена Альтмана датою народження зазначено 10 квітня 1890 року, хоча надалі в усіх офіційних документах Натан Ісаєвич Альтман вказує дату 22 грудня 1889 року. Чи це помилка діловода, чи якась інша потреба була переінакшувати дату свого народження – думаю, що цього ми вже не дізнаємося. Аби вступити до художнього училища, потрібно було мати хоча б неповну середню освіту. В нього ж не було ніякої. В загальноосвітньому училищі при ОХУ його допустили до іспиту в перший клас у квітні 1902 року. На іспиті з російської мови він отримує 2+, на іспиті з арифметики – оцінка 2. У вступі до загальноосвітнього училища при ОХУ Альтману відмовлено.

** Р. Александров. Навесні 20-го. – Одеса, «Комсомольска іскра», 28.04.1967.
*** ДАОО, ф. 368, оп. 1, од. збер. 52.

Одеське художнє училище. Початок XX століття

Зі вступом до художнього училища йому пощастило більше. Тут, вочевидь, в пригоді став уже набутий досвід малювання. 17 серпня 1902 року Альтмана було допущено до іспиту в другий клас ОХУ, але прийняли лише в перший. У серпні 1903-го Альтман зробив другу спробу вступити до загальноосвітнього училища при ОХУ, і цього разу успішну: на іспиті з російської мови оцінка 4, з арифметики оцінка 4. Його приймають до першого класу. Завдяки канцелярським відомостям можна прослідкувати його успіхи: в 1903/1904 навчальному році Альтмана переведено до другого класу, а в 1904/1905 навчальному році він «экзаменов не держит», і його залишають на другий рік в другому класі. А незабаром його було переведено у вільнослухачі. Це означає, що середньої освіти він так і не отримав. Згідно з канцелярською довідкою справи у професійному навчанні виглядають таким чином: 13 березня 1903 року його переведено до другого класу, 17 березня 1904 року його переведено в третій клас, а 8 жовтня 1905-го Альтмана переведено в четвертий клас, і вже 16 листопада його переведено в клас натюрморту. 16 лютого 1906 року Натана Альтмана переведено в етюдний клас. 11 жовтня 1906 р. за ескіз Альтман отримує нагороду в 10 карбованців. 13 квітня 1907 року в канцелярській довідці останній запис – «Вибув». 11 січня 1908 року на ім'я Натана Альтмана було видано посвідчення про закінчення чотирирічної освіти. Диплом про закінчення він так і не отримав, що відрізало шляхи для подальшої освіти в академії. А для нього як для єврея це була можливість вирватися за межу осілості.

Зі щорічних звітів Одеського товариства витончених мистецтв можна дізнатися не лише про кількісний склад учнів художнього училища – наприклад, в 1903-му, через рік після початку навчання Альтмана, там навчалося 258 учнів, а в 1908-му – 229 учнів. Зі щорічних звітів можна дізнатися також майновий та релігійний розподіл учнів. Так от, на 1 серпня 1903 року юдеїв було 156 осіб, що складало 60,3% від загальної кількості учнів; на 1 серпня 1904 року в училищі навчалося 173 юдея та 71 православний; у 1908 році в художніх класах навчалося 111 юдеїв і 101 православний, 9 католиків, 5 лютеран, 2 караїма та один вірмен.

Проте вся вищенаведена інформація – це лише голі канцелярські факти. Звісно, вступ до Одеського художнього училища

став найважливішою подією в житті майбутнього художника, яка визначила все його прийдешнє життя. Серед вчителів найбільший вплив на Альтмана справили пейзажист і місцевий «король акварелі» Геннадій Олександрович Ладиженський (1852-1916), викладачі з класу скульптури – старий італієць скульптор Луїджі Домінікович Йоріні (1817-1911) та Йосип Іванович Мармоне (1875-1925). І звісно, насамперед то був знаменитий одеський пейзажист Кіріак Костянтинович Костанді (1852-1921). Підвищена цікавість до кольору, до пленеру була характерною для учнів Костанді, яких Рєпін називав «талантливыми колористами с тонким чутьем форм». Ось слова самого Репіна з листа до Костанді: «Я просто обожаю Вашу рисовальную школу. Лучшего преподавателя, лучшей подготовки я не знаю. Я постоянно узнаю одесситов по их прекрасным работам, их произведения согреты лучами южного солнца, идейны и прекрасны в техническом отношении».

Зав'язуються і знайомства: він близько зійшовся з Володимиром Давидовичем Барановим-Россіне (справжні ім'я та прізвище – Шулім-Вольф Лейб Баранов, (1888-1944), з яким Натан Альтман вже в Парижі буде ютитися в комірчині в художній колонії «Вулик» (La Ruche). Баранов-Россіне стане одним із засновників кубофутуризму та загине в Освенцимі. Серед товаришів по навчанню Альтмана – Олексій Олексійович Шовкуненко (1884-1974), який став видатним українським живописцем і педагогом, а також Борис Михайлович Йофан (1891-1976) – майбутній сталінський архітектор «Будинку Рад» і «Будинку на Набережній». Втім особлива дружба поєднувала його з Олексієм Єлісеєвичем Кручених (1886-1968) – майбутнім поетом-футуристом, художником, видавцем, колекціонером, а тоді таким же вбогим студентом, як і Альтман. Вони навіть цілий рік віднаймали разом кімнату. В автобіографії Кручених пише, що швидко вписався в новий богемний світ: «Товарищи по школе – длинноволосые бедняки, мнившие себя «гениями». Все, однако, зверски работали и по-настоящему любили искусство. Голодали, нуждались во всем, но верили в будущее и презирали не понимавших их необыкновенные работы». Під час першої російської революції 1905 року він «работал вместе с одесскими большевиками, перевозил нелегальные типографии и литературу, держал склад нелегальщины против полицейского участка, в какой

Червень 1907 р. Одеське художнє училище. Річний показ студентських робіт. В центрі стоїть Натан Альтман. Зібрання родини Малаховських. Санкт-Петербург

и попал в 1906 году». Малював і публікував «літографовані портрети Маркса, Енгельса, Плеханова, Бебеля та інших вождів революції».*

В Одесі на будинку на Малій Арнаутській вулиці, 55, встановлено меморіальну дошку на честь поета-футуриста. В цьому будинку Олексій Кручених віднаймав кімнату в 1905 році, коли навчався в Одеському художньому училищі. Ця адреса стала відомою після того, як Олександр Розенбойм розшукав поліційні протоколи затримання Кручених за зберігання революційної літератури. Тепер ми знаємо й одну з одеських адрес Натана Альтмана. Все це Олексій Кручених згадує в автобіографії, забуваючи навести, що видання літографій-портретів здійснювалося разом з другом-сусідом Натаном Альтманом. Але про це не забув Альтман і нагадав у розмові з видатним мистецтвознавцем та дослідником авангарду Євгеном Федоровичем Ковтуном (1928-1996). У розмові з Євгеном Ковтуном Натан Альтман нагадує, що автором літографій був він, а Олексій Кручених був видавцем. На жаль, жодного з цих портретів не знайдено.**

Ім'я Альтмана вперше згадується в одеській пресі в червні 1907 року в статті Миколи Івановича Скроцького (1876-1945) – газетного рецензента, художника та критика, надрукованій в газеті «Одесский листок». У замітці «Виставка робіт учнів Художнього училища» він пише: «Отмечены этюды, эскизы, живопись, рисунки Петровского, Колесникова, Шовкуненко, Альтмана, Сигала, Шатана, Мильмана, И. Колесникова, Феферкорна».***

1907 рік став останнім роком навчання Натана Альтмана в Одеському художньому училищі. Вірогідно, що перш за все Альтман був невдоволений процесом навчання, а можливо, причиною стала бідність. От як описує перебування Натана Альтмана в ОХУ відомий мистецтвознавець Борис Ігнатович Арватов (1896-1940), автор першої монографії про творчість Натана Альтмана, надрукованої в Берліні в 1924 році: «Его учителями были доморощенно-провинциальные академические «реалисты», работавшие

* Алексей Крученых. 15 лет русского футуризма. – М., 1928, с. 58.
** E.F. Kovtun. Die Wiedergeburt der künstlerischen Druckgraphik: aus der Geschichte der russischen Kunst zu Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Verlag der Kunst, Dresden, 1984; Е.Ф.Ковтун. Русская футуристическая книга. – М., 1989, с. 78.
*** Н. Скр. Выставка работ учеников Художественного училища. – Одесса, «Одесский листок», 07.06.1907.

Натан Альтман. Чоловічий портрет. 1906. Папір, вугілля, білила.
Зібрання родини Нейман. Нью-Йорк

шаблонно, – бесформенные жанры, пейзажи и т. д. Ни о какой живописной систематике в училище не было и речи: преподаватели не умели объяснить даже элементарных свойств материала (краски) и приемов ремесла. Альтман был, таким образом, предоставлен самому себе. В 1907 году, неудовлетворенный постановкой преподавания, он вышел из училища на последнем году обучения и уехал в Винницу».*

Борис Арватов, один із провідних художніх критиків свого часу, безперечно, був знайомий з Натаном Альтманом, і не виключно, що це було написано зі слів самого Альтмана.

Інший автор, Марк Григорович Еткінд (1925-1979), у монографії «Натан Альтман» 1971 року, що лишалася єдиною монографією про Альтмана на п'ятдесят років потому, так пояснив цю ситуацію: «Просто ему казалось, что все возможное от своих одесских мэтров он уже получил. Он хотел работать самостоятельно».**

В німецькому виданні монографії Марка Еткінда про Натана Альтмана вперше опубліковано спогади Альтмана про його одеські роки, записані його другом Григорієм Мойсейовичем Левітіним (1914-1982), відомим ленінградським лікарем і колекціонером, який зібрав найкращу приватну колекцію театрального мистецтва в Ленінграді. Спогади, опубліковані німецькою мовою, переклала праонука Альтмана Станіслава Малаховська та люб'язно надала для публікації в Одесі. Зі спогадів Натана Альтмана:

«Так я в одиннадцать лет отправился в Одессу. После тихой Винницы и украинских вишневых садов Одесса показалась мне столицей. Город с его 400 000 жителями (на тот момент) лежал на границе Европы и Азии, там пересекались мировые торговые пути. В гавани швартовались корабли из Турции и Греции, из Италии и из Франции. На Дерибасовской с ее акациями прогуливались состоятельные одесские горожане, богатые маклеры и служащие, в то время как на Молдаванке можно было повстречать родственников и друзей Бени Крика. Одесса имела славу театрального города, здесь были актерские дома, и на оперной сцене выступали лучшие певцы России и Европы. В городе был также археологический музей.

* Б. Арватов. Натан Альтман. – Берлин: Петрополис, 1924.
** М. Эткинд. Натан Альтман. – М.: Советский художник, 1971.

Я остановился в семье знакомых на пансионе. После тяжких переговоров о наследстве, которые мать вела с родственниками отца, родственники из Умани высказали готовность платить за меня по рублю в месяц; соизмеримо с моими тогдашними условиями эта сумма полностью уходила. Хуже всего мне было в следующем году, когда «уманское наследство» принесло мне лишь 5 рублей, пока полностью не закончилось. Приемный экзамен по рисунку я сдал на хорошо. Остальные экзамены, к счастью, сдавать мне было не нужно.

Одесское художественное училище состояло из пяти специальных классов. Параллельно с ними шли занятия по общеобразовательным предметам, однако их было необязательно посещать. (В первый год я посещал общеобразовательные предметы, позднее не посещал, так как был убежден, что это лишнее; с тринадцати лет я был предоставлен самому себе и сам решал, что и как мне нужно посещать.)

Первый класс вел Геннадий Александрович Ладыженский. Мы рисовали геометрические тела – кубы или комбинации кубов, шаров и конусов. Мы трудились над тем, чтобы передать иллюзорность пространства через светотень. Любимый афоризм Ладыженского гласил: «Ограниченные поверхности тела возвышаются над другими не за счет линии, а за счет теней». Мы штриховали бесконечно, на некоторых занятиях мы штриховали без перерыва поверхность куба или шара. Тут и речи не шло о продуманной педагогической системе.

К ученикам Ладыженский был черств, но всегда справедлив. Когда он волновался, он начинал заикаться, да так сильно, что мы едва могли понять его речь. Его погубила традиционная страсть нашего таланта – в кармане его плаща всегда пряталась бутылка. Не всегда он приходил в класс трезвым.

Во втором классе мы рисовали гипсы, однако кроме орнаментов, в которых я после уроков у Кореньева (вчитель малювання Альтмана у Вінниці. – **Л. Н.**) чувствовал себя специалистом, встречались теперь также и маски – так мы впервые познакомились со скульптурами античности. У нас преподавал скульптор Иорини. Он был старым итальянцем, давно уже акклиматизировавшимся в Одессе. Что касается его темперамента, то едва ли он был похож

на своих соплеменников. В этом виноваты годы, он уже подходил к восьмидесяти. К нашей большой радости, к середине урока он, как правило, засыпал. Если какой-то ученик нуждался в его помощи, он стучал карандашом по деревянному барьеру рисовального класса. Иорини просыпался, улучшал рисунок и снова засыпал, пока его не будил следующий стук. Он корректировал рисунок по правилам, которые он усвоил за столь длительное время, даже не смотря на натуру – гипсовую маску или орнамент. Иорини преподавал также и скульптуру. Правда, я выбрал отделение живописи, но я оставался на каникулы, чтобы поработать в мастерской скульптуры. Кроме того, там вместе со мной занимался скульптор М.Ф. Блох (Блох Моісей Фебович (1885-1920, скульптор, співучень Альтмана в ОХУ. – **Л. Н.**). О Данииле Карповиче Крайневе (1872-1949, художник, викладав в ОХУ з 1901 року. – **Л. Н.**), который вел занятия в третьем классе, я едва ли могу что-то вспомнить, возможно, он принадлежал к таким безликим и равнодушным учителям, которые, не имея собственного большого интереса к искусству, вряд ли могли зажечь и вдохновить студентов. И также гипсовые головы всевозможных Зевсов и Венер Медичи, которые он для нас выставлял, утомляли нас и прививали отвращение к древнегреческой скульптуре.

Как и другие студенты училища, я «делал картинки» и продавал их. Надо было просто освоить это и – раз, два, три – и натюрморт с невероятно красными яблоками и необычно зеленым виноградом был готов. Или возникал морской пейзаж с величественным парусником. Были варианты со штормом и штилем, луной и сияющим солнцем – как пожелает заказчик. Подобная картинка продавалась на рынке по рублю или полтора. Больше она и не стоила.

В 1905 году на рейде в Одессе был броненосец «Потемкин». В рабочих кварталах возводились баррикады. Народ переходил к самообороне. У студентов не было оружия – они добывали его у бандитов, отбирали у мародеров, грабящих магазины и лавки. В том же году студенты повторно разоружили профессиональных грабителей. Казаки разгоняли демонстрантов. Были волны ужасающих еврейских погромов. Я чудом остался жив, и то благодаря «внешним обстоятельствам». В черной рубашке и с длинными черными волосами я выглядел как анархист. Анархистов не трогали. Их все боялись. Анархист был синонимом террориста. Такой мог легко бросить бомбу.

Училище закрылось в феврале 1905 года, да и в марте оно было по-прежнему закрыто. Больше полугода у нас не было никаких занятий (до конца октября).

Я был на четвертом курсе, когда попрощался с пансионом и переехал в комнату, которую снимал Алексей Крученых, учившийся со мной в одном классе. Будущий футурист (звучит забавно) и будетлянин тогда еще не сочинял стихов. По крайней мере мне он их не декламировал. Зато у Крученых были другие таланты. В то время как я создавал литографские портреты Маркса, Энгельса и Плеханова, Крученых, возглавлявший наше «издательство», хлопотал о реализации нашей продукции. Как охотно я сегодня посмотрел бы на эти портреты!

Александр Андреевич Попов (1852-1919, художник, академік живопису, директор ОХУ 1900-1917. – **Л. Н.**) вел занятия в четвертом, «фигурном» классе. Он учил смотреть на фигуру целиком и передавать ее. «Когда рисуешь голову, смотри на ноги», – говаривал Попов. Другие советы Попова касались, мне кажется, не столько искусства, сколько повседневной жизни. Например, невозможно было укрыться от его тезиса: «Чтобы хорошо рисовать, нужно хорошо кушать». Также в четвертом классе начались занятия по живописи. Их вел Ладыженский. Мы обычно писали натюрморты, в летние и осенние месяцы – овощи и фрукты, зимой и весной – реквизит. Ладыженский собирал разнообразнейшие раритеты – старое оружие, доспехи, шлемы, расшитые ткани – нередко включал их в постановки. Несмотря на то, что Ладыженский был талантливым живописцем, мне не удалось получить у него конкретных знаний о технике живописи. Технология живописи, работа с фактурой – все то, что должна дать студенту «школа», – я позже был вынужден осваивать самостоятельно. Каждый из нас был в этой области самоучкой. Наконец мы достигли пятого выпускного курса. Кириак Константинович Костанди лично вел занятия. Здесь ученикам дозволялось делать эскизы на свободную тему. Я выбрал тему «Прогулка по Куликову полю» (так называлась площадь в Одессе). У меня вообще не было представлений о композиции и о построении картины, я пробовал копировать реальность и рисовать «как оно есть в жизни». Разумеется, ничего толкового из этой «Прогулки» не вышло. Для Петербурга

и Москвы Костанди был величиной, соизмеримой лишь с меньшим, провинциальным масштабом. Западу это имя говорило в лучшем случае ничего. Однако в Одессе в первое десятилетие нашего века Костанди был всеми признанным авторитетом, отцом южнорусской живописи. В его скромных пейзажах и жанровых картинах, написанных в ярких светящихся тонах, обозначались – одними из первых в России – цели пленэрной живописи. И то, что это происходило в то время, когда с импрессионизмом начинали знакомиться только в обеих столицах, доказательство большой живописной культуры. Впрочем, первое произведение искусства, которое действительно на меня сильно повлияло, была картина именно Костанди, которую я и сегодня помню очень хорошо. Она изображает монаха, который сидит возле забора. С другой стороны – на другой чаше весов – то, что Костанди базировал свою педагогику на принципах точного следования натуре и правдоподобной передаче видимого. При этом он обыкновенно заменял слова жестами, и потому это производило впечатление не всегда понятного, хотя и со словесным комментарием было не сильно понятнее. Что касалось сложнейших проблем современного искусства, он решительно избегал этих вопросов.

В эти годы Одессу достигли ароматы новой живописи и ее мастеров. Мы знакомились с новейшими русскими и западноевропейскими художниками вплоть до репродукций произведений Гогена, Ван Гога и Сезанна из журналов «Мир искусства» и «Золотое руно». С интересом мы узнавали о кулачных боях, до которых доходило на открытиях выставок в столицах, которые происходили между приверженцами традиции и молодыми экспериментирующими художниками, и разглядывали подробнейшим образом репродукции работ московских художников будущей «Голубой Розы». Нет нужды пояснять, что все мои симпатии были на стороне молодых художников. В двух последних классах я подружился с Владимиром Барановым. Он был дружен с Владимиром, младшим из братьев Бурлюков (Володимир Давидович Бурлюк, 1887-1917. – **Л. Н.**). Через Баранова тянулись ниточки к «авангарду», который был в процессе создания. Однако я имел еще слишком поверхностное представление о новом искусстве, чтобы составить о нем верное суждение. Мои знания были основаны на ре-

продукциях. При этом негативная сторона моей будущей программы рисовалась мне очень отчетливо: живопись, которой нас учили Костанди и Ладыженский, выглядела искусством вчерашнего дня. Даже похвала не могла больше удовлетворять. Несмотря на то, что в первых классах мои ученические рисунки висели в рамочках в качестве удачных примеров, и я получил позже денежную премию, которая присуждалась за лучшие работы (от 5 до 10 рублей), так я все отчетливее осознавал бессмысленность моего дальнейшего пребывания в училище. Весной 1907 года я покинул училище – за полгода до получения диплома».*

Отже, тепер ми знаємо про причини, з яких Альтман залишив Одеське художнє училище, від нього самого.

Натан Альтман покинув Одесу на початку 1908 року. Саме до цього періоду належить його графічний «Автопортрет» (зібрання родини Малаховських, Санкт-Петербург), намальований в Одесі. 28 вересня в Міському музеї витончених мистецтв відкрилася XIX періодична виставка Товариства південноросійських художників. Серед учасників були як відомі метри, так і вчорашні учні. Багато імен сьогодні добре відомі, інші абсолютно забуті. Серед учасників: К.К. Костанді та В.В. Кандинський, В.А. Іздебський та І.Е. Браз, І.І. Бродський та П.П. Нілус. Серед учасників ми знаходимо й ім'я Натана Альтмана. Виставка викликала широке обговорення в одеській пресі, але серед названих художників ім'я Натана Альтмана відсутнє.**

Завдяки каталогу виставки ми знаємо, які роботи експонувалися: на сторінці 10 вказано: Альтман (без імені); номер 163 – «Весна» 1908 року (приватне зібрання, Москва); номер 164 – «Портрет С. Ц.» (рисунок); номер 165 – «Квіти» (рисунок), і номер 165 – «Етюд». Адресу художника не вказано. І тут ми стикаємося з помилками – такі поважні автори, як Марк Еткінд та Андрій Сараб'янів*** вказують рік виставки як 1910-й, в каталогах виставок ТПРХа 1907, 1909, 1910 років ім'я Альтмана не згадується. Марк

* М. Эткинд. Натан Альтман. – Дрезден, 1984, с. 163-165.

** Каталог XIX Выставки картин Товарищества южнорусских художников в Одессе. – Одесса, сентябрь 1907.

*** А. Сарабьянов. Натан Альтман. Энциклопедия русского авангарда. – М., 2013.

Натан Альтман. Дама на веранді. (М. Калиновська). 1906
У книзі: М. Эткинд. Натан Альтман. – Дрезден. 1984

Еткінд, розбираючи ранні роботи Альтмана, згадує «Портрет бабусі» (1908, зібрання ДРМ, Санкт-Петербург), «Даму на веранді» (1906) та «Весну» (1908). Далі він пише: «Одной из этих работ Альтман дебютировал на выставке Товарищества южнорусских художников, в 1910 году открывшейся в Одессе… «Портрет бабушки» прошел незамеченным».* Звичайно, ця робота пройшла непоміченою, – на виставці її просто не було.

Розмовляти про художника неможливо без розмови про його твори. Робіт одеського періоду практично не збереглося, не враховуючи «Автопортрета» (1908). У переліку творів Н.І. Альтмана в своїй монографії Марк Еткінд перелічує: «Пейзаж з фабрикою» (1904, зібрання І.П. Рачек, Москва); роботи 1906 року: «Дама на веранді», «Зима», «Кінець зими»; 1907 – «Старе місто. Церква. Вінниця». У 1908 році робіт набагато більше, але ми не знаємо, що було створено в Одесі. Мистецтвознавці називають одеський період творчості Натана Альтмана імпресіоністським. Марк Еткінд пише про картину «Весна», цитуючи Альтмана: «Мне хотелось сделать так, чтобы картина была совсем светлая – почти белая, – і далі Еткінд продовжує: – Любопытно, что стремление к этому явственно проявляется и в одной из самых ранних работ – в портрете 1906 года «Дама на веранде», изображающем хозяйку дома, в котором жила его семья».

Ось як описав портрет «Дама на веранді» Абрам Маркович Ефрос (1888-1954) – видатний мистецтвознавець, поет, перекладач, діяч єврейського Відродження та один із творців і натхненників московського Єврейського камерного театру (ГОСЕТ) – автор есе про Натана Альтмана «Портрет Натана Альтмана», яке є скоріш одою любові до Альтмана, ніж критичним розбором: «На веранде сидит старая «Дама» (1906) – она совершенно такова, какова она в действительности, она существует независимо от Альтмана – и он это чувствует, и мы это видим; но Альтман может дать себе волю примоднить ее, и вот ее платье вибрирует пятнами, полосками – платье становится ударным местом портрета, – его вибрация заполняет глаз, ее он запоминает прежде всего и больше всего. Молодой режиссер применяет наивный

* М. Эткинд. Натан Альтман. – М.: Советский художник, 1971.

эффект, но это эффект вполне в линии традиции, и своей цели в конце концов достигает, большего же Альтману пока и не нужно».*

Сьогодні місцеперебування портрета невідоме, зберіглась фотографія портрета, опублікована М. Еткіндом у німецькому виданні монографії про Альтмана.** В збірці автора цієї статті зберігається малюнок Натана Альтмана «Чоловічий портрет», який Сергій Зенонович Лущик атрибутував як можливий портрет одного з викладачів училища. В нижньому правому кутку малюнка напис: «На память П. Коновскому», «Н. Альтманъ 1906 Декаб». Портрет було подаровано молодшому товаришу по навчанню Альтмана в ОХУ Петру Сергійовичу Коновському (1883-1953), живописцю та графіку, багатолітньому викладачу і завідувачу музею Одеського художнього училища. Петро Сергійович Коновський був відомим одеським колекціонером і бібліофілом. Портрет багато в чому учнівський, і на сьогодні ніде не опублікований та не взятий на облік.

У 1908 році Натан Альтман покидає Одесу, ймовірно назавжди, і повертається до Вінниці. Зв'язки з Одесою, принаймні творчі, тривали.

У 1915 році в Петрограді було організовано Єврейське товариство заохочення мистецтв, до ради художньої секції увійшли художники І.Я. Гінцбург, Н.І. Альтман, Б.І. Анісфельд, М.З. Шагал та інші. Було проведено конкурс на малюнок емблеми товариства, і в ньому першу премію присуджено Натану Альтману. Праонука Натана Альтмана, Станіслава Малаховська, дослідниця життя та творчості художника, пише: «Одним из важных проектов общества было создание еврейской азбуки. В 1916 г. при участии Натана Альтмана выходит учебник иврита для младшей школы в одесском издательстве «Мория». «Еврейская азбука» («Алефбет») была написана педагогом Фаиной Шаргородской и выдержала много изданий, которые несколько отличались друг от друга по оформлению. Иллюстраторами этой азбуки были Натан Альтман, Самуил Гольдман, Валерий Каррик, Иосиф Чайков и др. Книги, изданные в Одессе, напечатаны черно-белыми. Натан Альтман изображает бытовые сцены и еврейские праздники. В композиции «Встреча субботы» две девочки играют на диване,

* А. Эфрос. Портрет Натана Альтмана. – М.: Шиповник, 1922.
** М. Эткинд. Натан Альтман. – Дрезден, 1984.

Натан Альтман. Илюстрації до книги «Алефбет» («Абетка») Ф. Шаргородського. Одеса: Мория, 1916

а мать благословляет свечи. Не во всех рисунках присутствует что-то специфически национальное, художник также использует приемы детского рисования, обратную перспективу. Наиболее выразителен рисунок со сценкой в детской: два братика и сестра увлеченно играют в свои игрушки. Необычно, что дети никак не взаимодействуют между собой и чисто композиционно не образуют единую группу: каждый отделен друг от друга пространством. Смотрят все в разные стороны, никакого общего действия не происходит. Девочка сидит на полу и смотрит прямо на зрителя, в ее руках игрушка в виде коровы на колесиках, рядом – корзинка. Мальчик справа изображен в наиболее динамичной позе, он будто управляет колесницей, от увлечения открыл рот. Второй мальчик сидит на полу и увлеченно читает, он в шапочке, на диване рядом с ним подушка с вышивкой в виде еврейских букв. Комната изображена в обратной перспективе, плоскости и предметы слегка раздроблены кубистическими построениями. Очень аккуратно и мягко автор вводит разные фактуры, что возвращает предметам «вещественность»: яблоки на игрушечной

лошадке, кружева на платье девочки, филенки на дверях. В целом рисунок очень разнообразный, многоплановый, смотрится как самостоятельная станковая работа».*

У 1925 році відбувається нова зустріч Натана Альтмана з Одесою. Натан Альтман був художником-постановником німого фільму «Єврейське щастя» за мотивами творів Шолом-Алейхема (Шолом Нахумович Рабінович, 1859-1916). Співавтором сценарію та автором титрів був Ісаак Еммануїлович Бабель (1894-1940). Фільм знято Олексієм Грановським (Абрам Михайлович Азарх, 1890-1937), засновником і керівником Єврейського камерного театру, де Натан Альтман змінив Марка Шагала в 1922 році на посаді головного художника. Головну роль Менахема Менделя виконував Соломон Михайлович Міхоелс (1890-1948) – старовинний друг і модель Натана Альтмана. Фільм знімали в Одесі та Бердичеві. За пропозицією Альтмана натурні зйомки проходили й у Вінниці, в його рідному районі Єрусалімці, місці проживання єврейської бідноти. «В фильме Альтман, что вообще было для него характерно, использовал две различные эстетические системы: реалистическое изображение местечковой жизни, нашедшей свое отражение в костюмах и интерьерах, с одной стороны, и жесткие конструктивистские шрифты титров – с другой».** Сьогодні ця

* Малаховская С.В. Натан Альтман и Еврейское общество поощрения художеств. Петербургские искусствоведческие тетради. Выпуск 72. – СПб., 2022. (URL: https://ais-spb.ru/sbornik/72.pdf)

** В. Дымшиц. Еврейская графика и еврейская сценография Натана Альтмана. Натан Альтман. 1889-1970. Живопись. Графика. Театр. Скульптура. Фарфор. Книги. Фотографии и документы. Коллективная монография. Сост. Ксения Ремезова. – СПб.: KGallery, 2021.

Натан Альтман. Портрет бабусі художника. 1908. Папір. ДРМ. Санкт-Петербург

картина – єдина можливість побачити єврейський побут межі осілості початку минулого століття. Адже творцям фільму майже не доводилося додумувати – вони просто з любов'ю знімали світ, приречений до зникнення. В «Єврейському щасті» зійшлося все, що забезпечило народження шедевра: класик як автор літературного джерела, найзнаменитіший єврейський трагік в головній ролі, геніальний автор тексту, видатний сценограф. Авангардний театр подарував картині досконалий акторський ансамбль. Великий, без перебільшення, оператор (Едуард Казимирович Тіссе (1897-1961), оператор фільму «Броненосець «Потьомкін», одеської легенди) наважився на експеримент, від якого ми в захваті й дотепер. До речі, Едуард Тіссе був єдиним не євреєм серед учасників фільму «Єврейське щастя».***

У середині 20-х років Натан Альтман починає співпрацювати з видавництвом «Земля і фабрика» («ЗіФ») – радянським державно-акціонерним товариством, заснованим у 1922 році. Засновником і головою правління видавництва став Володимир Іванович Нарбут (1888-1938), відомий поет-акмеїст, брат художника Георгія Нарбута, знайомий О.О. Блока та М.С. Гумільова, в Громадянську війну – голова УкРОСТА, а тоді значний функціонер Наркомпросу. Володимир Нарбут мав міцні зв'язки з Одесою. Наприкінці 1919 року він приїздить до Одеси, опікується організацією друкованих органів – видає журнали «Лава» та «Облава». Він очолив Одеське відділення РОСТА (ЮгРОСТА), де під його керівництвом

*** URL: http://www.alefmagazine.com/pub5280.html

працювали Е. Багрицький, В. Катаєв, Ю. Олеша, Сандро Фазіні, Михайло Файнзільберг. У 1920 році в Одесі вийшли збірники «Плоть» (вірші 1912-1914) та «В огненных столбах». Водночас Нарбут знайомиться з Серафімою Суок, яка згодом стала його дружиною. Свій авторитет літератора та вплив відомого партійного чиновника Нарбут використовував для залучення до роботи у видавництві, яке очолював, найкращих письменників і книжкових графіків того часу. Якщо первісно видавництво «ЗіФ» разом із прозаїчними та поетичними збірками видавало книги з природознавства, медицини та соціології, то згодом зосередилося виключно на художній літературі. Воно так і стало називатися – Акціонерне видавницьке товариство художньої літератури. Саме у «ЗіФі» вийшли друком перші книги одеських письменників. І саме Натан Альтман був тим художником, який робив обкладинки для цих книг чи ілюстрував їх.

У 1926 році Натан Альтман робить обкладинку до книги Ісаака Бабеля «История моей голубятни. Рассказы». Книга витримала два видання. Газета «Одесские известия» 10 квітня 1926 року писала: «Бабель – беспощадный реалист и одновременно романтик, жестокий писатель по своим темам и тонкий мастер по чеканным формам своего мастерства – представлен в этой книге лучшими образцами его творчества. … ЗиФ, специализирующийся на европейски хорошем выпуске беллетристики, и на этот раз издал книгу Бабеля на прекрасной бумаге, хорошо отпечатанную и с великолепно выполненной обложкой Н. Альтмана». З обкладинками Натана Альтмана у перекладі з єврейського письменника Семена Григоровича Гехта (1900-1964) та під редакцією Ісаака Бабеля виходять дві книги Шолом-Алейхема – «Ножик» та «Мыльный

Натан Альтман. Автопортрет. 1908. Папір. Зібрання родини Малаховських. Санкт-Петербург

пузырь», обидві у 1926 році. Газета «Книга и профсоюзы» в 1926 році писала: «Подобраны рассказы очень удачно. Переводить Шолом-Алейхема – задача трудная, но т. Гехт с ней вполне справился». И нарешті, у 1928 році виходить перше книжкове видання роману «Заздрість» Юрія Карловича Олеши (1899-1960). Цього разу Натан Альтман зробив обкладинку та дві ілюстрації до тексту. З інших авторів, пов'язаних з Одесою, це книга «Епізоди» Семена Соломоновича Юшкевича (1868-1927) з обкладинкою Натана Альтмана.*

1 травня 1928-го в Одесі відкрився спочатку 1-й Всеукраїнський музей єврейської пролетарської культури, незабаром перейменований на 1-й Всеукраїнський музей єврейської культури імені Менделе Мойхер-Сфоріма. «Молодые еврейские живописцы, графики, скульпторы дарили музею свои произведения. Так в музее удалось собрать весьма представительные коллекции работ Натана Альтмана, Александра Тышлера, Амшея Нюренберга… и других. По сути дела, на рубеже 1920-1930-х годов одесский музей принял на себя роль Национального еврейского музея, поставив акцент на разделе «Еврейское советское искусство».** Таким чином, одесити змогли познайомитися з роботами Натана Альтмана, які не дійшли до нашого часу. Діяльність музею виявилася недовгою – в червні 1934 року радянська влада його раптово закрила. А в червні 1941 року будинок і фонди, які зберігалися в підвалах, було знищено німецькою бомбою.

У 1928 р. у видавництві «Academia» в серії «Майстри сучасної літератури» вийшла книга, присвячена Ісааку Бабелю, з портретом роботи Натана Альтмана. Ініціатором створення серії «Майстри сучасної літератури» стали літературознавці Борис Васильович Казанський (1889-1962) та письменник Юрій Миколайович Тинянов (1894-1943). Серію було присвячено письменникам І.Е. Бабелю, Є.Д. Зозулі, М.М. Зощенку, М.Є. Кольцову та ін. Усі збірки було заборонено. До збірника увійшла стаття Г.А. Гуковського про п'єсу Бабеля «Закат». В кінці книги наведені всі окремі видання книг Бабеля, а також статті про нього А. Воронського, Г. Горбачо-

* Земля и фабрика: полный указатель изданий (1922-1927). – М.: ЗиФ, 1927.

** Яков Брук. Яков Каган-Шабшай и его Еврейская художественная галерея. – М.: Три квадрата, 2015.

Натан Альтман. Портрет Бабеля. Опубліковано: Тинянов Ю., Казанський Б. (ред.) І.Е. Бабель. Статті і материали. – Л.: Academia, 1928 . Одеський літературний музей

ва, Г. Лелевича та інших критиків, репресованих у 1937-1938 роках. Бабель писав матері з Парижу: «В России вышел сборник статей обо мне. Читать его очень смешно – ничего нельзя понять, писали очень ученые дураки. Я читаю все, как будто писано о покойнике, – так далеко то, что я делаю теперь, от того, что я делал раньше. Книжка украшена портретом Альтмана, тоже очень смешно, я вроде веселого мопса».

Наведемо спогади першої дружини Натана Альтмана балерини Ірини Петрівни Рачек-Дега (1908-1989) про знайомство з Бабелем, яке відбулося під час праці Альтмана над портретом Бабеля, та в яких ідеться більше про Бабеля, ніж про Альтмана: «Но вот с Бабелем я познакомилась в очень смешных обстоятельствах. Это было очень смешно. Но нужно было знать Бабеля. Это был очень любопытный, любознательный человек. Когда он с вами знакомился, он должен был узнать всю вашу подноготную, вплоть до ваших бабушек и прабабушек-прадедушек. Всё! Он задавал вопросы, сыпал. Очень интересный человек был, очень. Был такой случай, как я с ним познакомилась. Альтману были заказаны портреты писателей. И я пришла к Альтману отдохнуть между спектаклем и репетицией, и у него наверху была такая лестница – и там у него была спальня. Я пошла наверх и легла спать там – отдыхала. А в это время пришел к нему Бабель – позировать. Ему был заказ рисовать, вернее… рисунки сделать, портреты писателей, в том числе и Бабеля. Как раз в это время пришел к нему Бабель, когда я была наверху и дремала там, отдыхала. И вот

я слышу разговор. Значит, сидит он, и Альтман его рисует, он ему позирует, и он все время сыпет, сыпет, сыпет вопросы Альтману. И вот я слышу: «Альтик!». И что-то он ему говорит, говорит, что-то спрашивает, спрашивает: «А вы помните это?». Молчание. И вдруг Альтман отвечает: «Ну и что?». Потом опять: «Альтик, а вот вы помните такую-то историю?..». Тоже что-то рассказывает, я не помню деталей, но что-то долго-долго спрашивает, рассказывает, спрашивает, спрашивает. Опять молчание. «Э! Э! Ну и что?» Опять, и вот так несколько раз. И вы знаете, я задыхаюсь там от смеха просто, а он же не знает, что там кто-то есть еще в квартире. Но мне уже надо уходить, и вот все время: «Ну и что?» «Ну и что?» Вот это ответ был Альтмана, многозначительный. Потом, значит, мне надо уходить. Я вдруг сверху спрашиваю: «Который час?». И вдруг Бабель: «Альтик, у вас женщина?». Молчание. «Ну и что?» Он говорит: «Альтик, кто это? Слушайте, как вас зовут?». Я говорю: «Меня зовут Ирина». – «А кто вы такая?» – «Я женщина». – «А сколько вам лет?» Я говорю: «Это у женщины не спрашивают!». Тогда он говорит: «Ну а как вы, блондинка или брюнетка?». Я говорю: «Увидите!». Он говорит: «Когда? Скорей сходите вниз!». Я говорю: «Все в свое время!». И вот такие вот переклички все время. «А откуда вы? Москвичка или где вы, откуда вы взялись? Альтик, кто это такая?» Он говорит: «Ну и что?». Больше ничего. Но мне надо уже было идти. А там такая лесенка. Я иду, спускаюсь с лестницы медленно. В это время он вскакивает, вот так вот в ладоши хлопает, зажал и говорит: «Альтик! Какие ноги! Стойте! – крик был. – Альтик, кто же это такая? Почему я ее не знаю?» И тут пошло. Потом, значит, я спустилась вниз, познакомилась с ним. Он говорит: «Альтик! Эти ноги надо снимать!». И что вы думаете? Он меня таскал по этим кинорежиссерам, снимал мои ноги. Это было очень смешно».*

Наприкінці я хочу поділитися спогадами Валентини Степанівни Голубовської (1939-2018), прекрасної педагогині, мистецтвознавиці та письменниці, про візит до майстерні Натана Ісаєвича Альтмана на початку 60-х.

* Беседа с Ириной Рачек-Дега. URL: https://oralhistory.ru/talks/orh-585-586/text

Натан Альтман. Варіант «Зачарованого шевця», що перебував у зібранні Івана Михайловича Федоркова (Одеса). Фото з архіву родини Малаховських, Санкт-Петербург

«Наконец мы в мастерской. Первые слова представления: университет, кафедра искусствоведения и, конечно же, не обходится без упоминания Одессы. «Ах, из Одессы!» – прекрасное лицо Натана Исаевича расплывается в мечтательной улыбке – возвращение в одесскую юность! – и (возможно, как гораздо позже поняла я, это было своеобразное тестирование) первый вопрос: «Вы слышали о таком замечательном скульпторе Митковицере?». Тут уж я, не скрывая своей радости, признаюсь, что вылетевшее от волнения имя пыталась вспомнить еще несколько минут тому назад, вспоминаю о Негре, о натюрморте одессита Фурсе, в который наряду с букетом цветов включен был и маленький бюст работы все того же скульптора (эта работа, кстати, хранится сейчас в коллекции Сергея Александровича Гешелина). За Митковицером посыпались другие одесские имена – Фраермана, Нюренберга и других. Сейчас, конечно, уже все названные имена не вспомню,

а придумывать не хочу. Мне приходилось и до того, и, конечно, после бывать в разных мастерских художников. Но такой я не видела н и к о г д а! В моей любимой навсегда книге Абрама Эфроса «Профили», вышедшей еще в 1930 году, многие страницы которой я знала наизусть, как стихи, Абрам Маркович писал об Альтмане, что, попав из Одессы в Париж, он окрасился Европой молниеносно! И хоть провел в Париже Альтман около года, вернувшись в Петербург, чтобы в 25(!)-летнем возрасте создать один из шедевров всей русской портретной живописи – портрет Анны Ахматовой, эта европейскость его уже никогда не покидала. Не только в живописи, но и в облике, в манерах, о чем рассказывал друживший с ним мой любимый университетский профессор Семен Бенцианович Окунь, похороненный, как и Натан Исаевич, на Комаровском кладбище под Петербургом, рядом с могилой Анны Андреевны Ахматовой.

Так вот мастерская Альтмана поразила своей поистине парижской элегантностью, в ней вдоль окон (она занимала угловое пространство) в виде растянувшейся буквы «Г» стоял длинный стол с огромным множеством кистей, карандашей, мастихинов, шпателей и других инструментов художнического труда, причем все это было выстроено в каком-то абсолютном, гармоническом порядке. И с многочисленными произведениями мелкой деревянной пластики, которой художник в то время увлекался. Никакого «художественного» беспорядка. На светло-серых стенах мастерской висели всего лишь две работы. Одна, и хозяин об этом сказал с понятной гордостью, китайская живопись на шелке – Танского периода, портрет какого-то мандарина в преобладающей коричневой гамме (у каждой китайской династии был свой геральдический цвет), а вторая работа – автопортрет еще одесского периода, графический, теперь включенный в книги о художнике, автопортрет, где, на мой взгляд, юный 18-летний Альтман похож на юного Пастернака!

После словесного знакомства хозяин мастерской решил, что можно нам показать работы последних лет. Они появлялись перед нами из какого-то незаметно встроенного в стены запасника. Я не пишу очерк о творчестве замечательного художника, поэтому не считаю нужным вдаваться в искусствоведческие описания,

Натан Альтман. 1960-ті рр.

но к тому времени уже созданные работы на тему «Заколдованного портного» Шолом-Алейхема были представлены нашему благодарному взгляду. Кстати, художник продолжал работать над этой темой несколько лет, и один из поздних вариантов «Заколдованного портного» уже у вдовы художника, которую называли самой красивой дамой Ленинграда, так вот один из вариантов был приобретен светлой памяти Иваном Михайловичем Федорковым, судьба которого и его коллекции завершилась трагически…»*

У зібранні родини Малаховських збереглася фотографія цього варіанта «Зачарованого шевця» с написом на звороті рукою дружини Натана Альтмана Ірини Валентинівни Щеголевої (1906-1993): «Божевілля шевця. Зібр. І.М. Федоркова Одеса».

Хотілося б, аби в Одесі з'явилася ще одна меморіальна дошка – на будинку по Малій Арнаутській вулиці, 55, присвячена знаменитому художнику Натану Ісаєвичу Альтману, який так і не став «нашим майбутнім Айвазовським», але проходив в Одесі свої університети та залишив слід в культурній історії Одеси.

Автор висловлює вдячність родині Сергія Зеноновича Лущика, без допомоги якої та наданої нею можливості користуватися архівом Сергія Зеноновича Лущика ця робота стала б неможливою.

* В. Голубовская. Сапожная мастерская Альтмана. Альманах «Дерибасовская – Ришельевская» № 12. – Одесса, 2003. (URL: https://odesitclub.org/old/publications/almanac/alm_12/contents/item27.pdf)

До 160-річчя Одеського художнього училища

Олександр Грабовський

Володимир Межевчук: «Мені цікаво писати все»

Я люблю бувати в цьому домі, розмовляти з господарем у просторій кухні, з ранку до вечора залитій світлом. Крізь високі вікна п'ятого поверху продивляється міський пейзаж, дуже схожий на той, що увійшов до каталогів живопису і знайшов собі місце у куточку сусідньої кімнати. Полотна господаря – переважно натюрморти та пейзажі, сповнені м'якого світла і тиші, – створюють особливе відчуття: в цьому домі живе мистецтво. Тут мешкає мій співрозмовник – художник Володимир Межевчук.

Володимир Омелянович Межевчук, заслужений художник України, відомий майстер образотворчого мистецтва, чиє ім'я – беззаперечний авторитет у професійному середовищі. Зовні може виглядати так, що його шлях – стрімка лінія зростання та визнання. Але у мистецтві таких шляхів не буває. Разом з професією ти обираєш і долю художника, яка кожного разу випробовує чистим полотном на підрамнику.

– Перше випробування як раз і стало невдачею, – заскочує він мене зізнанням. – На вступних іспитах до Художнього

училища імені М.Б. Грекова я вдало впорався з творчим завданням, але ляпка з наповненої до країв чорнильниці під час написання диктанту перекреслила мою мрію. Ще раз вступати до Греківки не наважився. Дякуючи Богу, після двох років навчання у Театрально-художньому училищі завдяки наполегливості художника Якова Максимовича Причепи, який побачив моє тяжіння до малюнку і, мабуть, певні здібності, перевели мене на третій курс училища імені Грекова. А це вже була велика вдача.

Мої вчителі намагалися дати всебічну фахову освіту з малюнку, живопису та графіки: Володимир Григорович Путейко, Тамара Іванівна Єгорова, Василь Петрович Соколов, Олег Васильович Волошинов. Ця ґрунтовна школа допомогла продовжити навчання в Московському академічному інституті імені Сурикова (який був закінчений з відзнакою. – **О. Г.**).

– В інституті вам поталанило потрапити до студії станкової графіки академіка Кибрика...

– Євген Адольфович дуже уважно ставився до учнів, навіть ще до відбору до своєї майстерні: передивлявся наші курсові завдання, спілкувався особисто, цікавився навіть чорновими начерками. До речі, він теж був випускником училища імені Грекова – можливо, тому намагався бути не тільки вчителем, а й опікуном. Доводилося бувати й удома у нього. Він не тримав показової дистанції з учнями. Це ми тримали дистанцію поваги з ним.

З ним було легко і дуже цікаво: ми вчилися не тільки в його студії, а й на його творах. Книжкова графіка, портрет, пейзаж і натюрморт – в кожному з цих жанрів він виглядав для художників-початківців справжнім титаном. Гадаю, під його впливом ці жанри стали частиною моєї творчої біографії.

Він своєю чергою щиро цікавився нашими думками про мистецтво, живопис. Пам'ятаю, як, готуючись до написання статті з питань композиції та колориту, він раптом запитав мене:

– Володю, а як ви сприймаєте колорит?

– Як погляд крізь кольорове скло.

І це далеко не хрестоматійне, не трафаретне визначення викликало в нього повагу.

Після закінчення інституту він запропонував мені продовжити навчання у своїй творчій майстерні станкової графіки при Академії мистецтв.

Коли Євгена Адольфовича не стало, опікуватися майстернею почав його друг і однодумець у мистецтві академік Орест Георгійович Верейський. Саме під час його керівництва майстернею відбулося моє стажування у Берлінській академії мистецтв під кураторством видатного німецького графіка Вернера Клемке. Це були місяці важливих відкриттів, творчих поїздок по містах з видатними музеями світового мистецтва: Берлін, Дрезден, Вальденбург, Веймар, Росток… Часи побачень з геніальними полотнами у Галереї старих майстрів у Дрездені не забулися й досі. Тоді мене підкорив Рембрандт, його приглушена гама насичених кольорів, гра світла і тіні, текстура мазку, глибина зображень.

Ці дев'ятнадцять років навчання визначили пошуки мого власного стилю і весь подальший шлях художника. Точніше – все подальше життя.

Мистецтвознавці кажуть і пишуть про нього: «Володимир Межевчук – художник складний». Як на мене, його художня мова доволі прозора. Моделювання образів на полотнах Межевчука відрізняється палітрою «тихих» кольорів, глибинною, не водограйною емоційністю. Сірий колір, якого старанно уникає переважна більшість художників, на його картинах створює відчуття ніжності, спокою, прозорості морозного повітря, перламутрових відтінків ранкового туману. В його пейзажі треба вдивлятися, щоб відчути чарівність м'яких ліній і плавні переходи тонів. Так і художник пильно придивляється до таїнства життя природи.

Вміння побачити красу у звичайному надає особливого звучання його міським пейзажам. Архітектурні дива – рідкісні гості на його полотнах. Більше цікавить динамічна урбаністика: поєднання геометричних форм і контурів будівель, дахів, пірамідальних верхівок дерев, поетика повсякденності. М'яка гармонія пастельних кольорів і відтінків створює ліричне сприймання, затримує погляд на, здавалося б, прозаїчних сюжетах.

Роздивляюсь його сповнений напруги та тривожного передчуття пейзаж «Ворони над Одесою» 2023 року: чорна пташина зграя в ранковому небі над містом. Ця робота, а також пейзаж «Затока. Зима»

2024 року та триптих «Чайки», «Вітер з моря», «Розмова за грою» забезпечили здобуття художником обласної премії образотворчого мистецтва імені М. Божія 2024 року.

Більш розкута колірна гама квіткових натюрмортів Межевчука у поєднанні з майстерною стилізацією образів, ледь помітним відходом від симетрії на полотні надають енергії, створюють ефект живої присутності зображення – чи то осяяні світлом ніжні троянди у кришталевій вазі, чи то зібрання осінніх польових квітів, вимальованих так, що вони немов заповнюють простір ароматами літа, чи то зворушливі крихкі парасольки осіннього кропу.

Декілька лаконічних і дуже виразних натюрмортів, виконаних у зовсім неочікуваній манері для вихованця академічної школи не могли не викликати запитання:

– Що спонукало вийти в цих творах за межі традиційного живопису?

– Мені цікаво експериментувати з фактурою, геометричними формами, кольорами. Відхід від традиційного зображення об'єктів, відокремлення якихось важливих для художника ознак на перевагу іншим дозволяє досягти більшої виразності. Але абстракція в чистому вигляді мені не цікава, набагато цікавіший її зв'язок з реальним об'єктом. В моїх роботах вона скоріше елемент концентрації, стилізації реальності.

Колірна та світлотіньова ліпнина форми при створенні натюрмортів-абстракцій у Межевчука спрямована на підвищення декоративності зображень, виявлення їхньої прихованої самосутності. Напружені експресивні кольори набувають визначальної якості предметів. Доволі впізнавана ваза з грушами одночасно стає й об'єктом, і явищем видозмінення, концентруючи увагу на естетичному значенні форми та кольорів. Поєд-

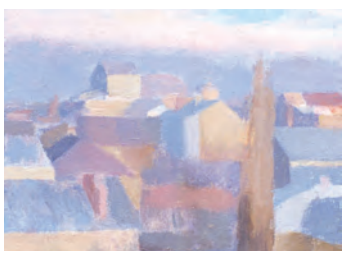

нання елементів абстрактного пейзажу та натюрморту – та ж ваза на тлі перспективи морського міста за вікном – набуває нового, символічного значення.

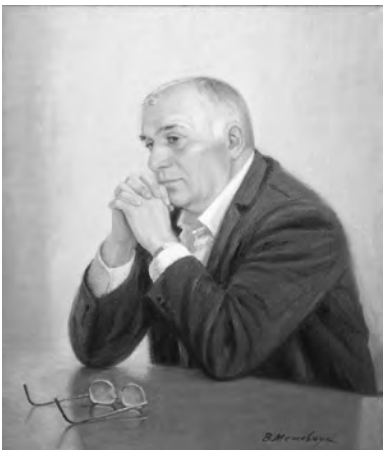

– Так само і робота з колірною плямою, – пояснює художник. – Спрощено будь-яка картина є середовищем колірних плям. Перетікання різноколірних плям може створювати виразні цілісні композиції. Художники з цим багато експериментують. Якось у майстерні, малюючи «від плями» (є такий метод у живопису. – **О. Г.**), на якусь мить я уловив осяяння: у плямі, що тільки-но лягла на аркуш, побачив у цілісному вигляді картину, над якою думав у ті дні. Назавтра було написане моє «Святе сімейство». За один день!

«Святе сімейство» Володимира Межевчука було удостоєне першої премії Міжнародного конкурсу «2000 років під зіркою Віфлеєму». Пам'ятаю перше враження від зустрічі з цією картиною: проникливий символізм вічних образів у незвичному зображенні. Тепле сяйво, що шириться світом від Божественного Дитяти та Богоматері, концентрує увагу на цих образах, прописаних узагальнено, бо то Таїнство, недосяжне людині. Лише схилена у турботі над Матір'ю і Дитям фігура Святого Йосипа має чіткі риси літньої земної людини. На картині він один зі звичайного буденного світу, який оточує всі три постаті. Свічка, звичайне джерело світла, вихоплює його з вечірньої темряви.

– Ви створили цілу галерею портретів: рідних, друзів, відомих сучасників. Як до майстра портрета до вас звертається чимало замовників. Цікаво: як народжується художній образ людини, часом навіть і незнайомця? Як відбувається консенсус із моделлю?

– Портрет, на мій погляд, – найскладніший жанр образотворчого мистецтва. Візуальна точність потрібна, але вона не є надзавданням. Фотографія все одно це зробить точніше. Розкрити для себе, а потім на полотні особистість, характер людини – от яка точність потрібна художнику. Інколи треба хоча б придумати, зімпровізувати образ. В цьому і складність, і цікавість одночасно. Робота над портретом тривала. Доводиться на якийсь час відсторонятися від уже зробленого, повертатися, щось виправляти.

Консенсус із моделлю… Інколи така потреба виникає. Звісно, чоловіки воліють виглядати впевнено, хтось навіть статусно, жінки – красиво. Якщо вдалося вхопити характер рухів, зовнішності, розшифрувати індивідуальність, ми знайдемо і ті риси, які з кращого боку виділяють людину. На портреті можна змінити аксесуари, колір, погляд чи настрій – не можна підмінити особистість.

Припускаю, що саме такий підхід визначає популярність і якість доробку Межевчука портретиста. В кожному персонажі його творчий зір шукає особистість, щоб розкрити її в поставі, погляді, світлотіньових рішеннях, які посилюють емоційну глибину чи ліризм зображення. Ясність композиції, мінімалізм у використанні деталей підпорядковані передачі сутності образу. Зосереджений погляд лікаря, стримана посмішка чарівної жінки, заглиблене у думки обличчя літнього чоловіка – всі вони живі, зрозумілі, в кожного читається біографія.

Володимир Межевчук – постійний учасник та неодноразовий лауреат всеукраїнських та закордонних виставок, дипломант конкурсів книги. В його доробку ілюстрації творів О. Дюма, Ж. Сіменона, Жюля Верна, Х.К. Андерсена, О. Довженка, В. Домріна, В. Кизима, В. Цибуляка… Успішно виставлявся на престижних форумах сучасного мистецтва – міжнародних бієнале в Болгарії, Італії, Ірані, Словаччині, Японії, на Все-

українських триєнале живопису та графіки. Його роботи зберігаються в багатьох музеях та приватних зібраннях України та закордоння.

Межевчук художник різноплановий, здатний на експеримент. Майже рік тривала робота Володимира Омеляновича над рідкісним в наш час прикладом монументального живопису – розпису інтер'єрів Одеського апеляційного господарського суду: «Афінська школа» та «Суд Соломона». До цих славнозвісних сюжетів – історичного і старозавітного – неодноразово вдавалися геніальні художники ще з епохи Відродження, зображуючи не тільки історичні постаті минулого, а й видатних сучасників. Цю задачу Межевчук вирішує в сучасній стилістиці та притаманній йому м'якій колористиці з використанням алегоричного антуражу. Його багатофігурні композиції сповнені руху та світла. Сутність сюжету легко читається в жестах і постатях.

Як і його великі попередники, художник населяє зображення реальними добре впізнаваними персонажами. Серед діячів української історії та культури глядач розпізнав знайомі, як тепер кажуть, медійні обличчя сучасників-одноземців. Пройшло не так вже й багато часу – і ці створіння Межевчука сприймаються відсторонено від миттєвого контексту як самодостатній витвір сучасного образотворчого мистецтва: надскладний для виконання і такий заворожливий для сприймання…

Уважний глядач може багато дізнатися про художника через його твори. Особистість майстра визначає втілення його задуму на полотні. Поетичні, сповнені повітря та м'якого світла пейзажі Межевчука, живе тепло людських постатей, народжених його пензлем, правдиво корелюють з рисами його особистості: дружня прихильність і вибірковість у спілкуванні, стриманість і здатність до глибинних почуттів, відвертість і вимогливість – спершу до себе.

Інколи здається, що на злеті восьмого десятка він не відчуває свого віку. Насправді відчуває, але жага до малярства і чіпкий зір митця наповнюють його день працею, а життя цікавістю до багатобарвного світу. «Якби можна було зосередитися на якомусь жанрі, я, можливо, досяг би в ньому більшої виразності, – каже він. – Були і є видатні митці одного жанру. Але я хочу писати все!»

Я запитую, скільки його товаришів по училищу та інституту відбулися як майстри у мистецтві. Він називає мені декілька прізвищ і згодом додає: «Якщо художник залишив по собі хоча б три-чотири справжніх роботи – він хороший художник».

До 160-річчя Одеського художнього училища

Європейський альбом Соломона Кишинівського

Років з десять тому до Всесвітнього клубу одеситів зайшов чоловік і вишуканою французькою мовою запитав, чи є в когось бодай якась інформація стосовно художника Соломона Кишинівського.

Ім'я художника ми зрозуміли, решту ні, тому перейшли на англійську. Гість із Парижу представився далеким родичем Кишинівського, і я розповів йому те, що було на той час відомо, а потім поїхав з ним до Художнього музею показати роботи художника, яких там насправді було і є дуже небагато – власне, як і інформації про самого Кишинівського, який майже все життя провів в Одесі та неодноразово виставлявся.

Вже пізніше, у 2015-му, Ольга Михайлівна Барковська надрукувала спогади Кишинівського про Одеську художню школу, а у 2019-му – книгу спогадів художника, з якої ми нарешті дізналися багато раніше невідомих подробиць його біографії. Ці спогади збереглися дивом: Кишинівський, який ішов помирати у створене нацистами єврейське гетто, залишив рукопис у свого друга, журналіста Кривцова. Минуло майже вісімдесят років, поки спогади були опубліковані.

Таким же дивом у родині Світлани Григор'євої зберігся альбом для нарисів, яким користувався художник у період свого навчання в Мюнхені та Римі в середині 1880-х років. Нарешті побачив світ і він – у червні Світлана видала його колекційним накладом у п'ятдесят примірників.

Передмову до альбому ми написали вдвох. Публікуємо її у тій послідовності, в якій вона увійшла до альбому.

Світлана Григор'єва

* * *

«Історія міста – це не тільки дати, документи та назви вулиць. Це подих часу, який ми відчуваємо через долі людей, що зберігають у собі пам'ять. Іноді вона приходить до нас через сторінки архівів, а іноді через унікальні місця у місті, як, наприклад, Старокінний ринок в Одесі. Адже це не просто барахолка, насправді це своєрідний глашатай міської пам'яті, живий архів, у якому поколіннями осідають свідчення минулого. Саме тут, серед уживаних книжок, старих гравюр, пожовклих листів і вицвілих фотографій, оживають історії. Тут знайшов своє нове життя й альбом Соломона Яковича Кишинівського, який врятував мій дідусь Петро Пименович Столпирьов.

Дідусь був справжнім одеситом. Як і Кишинівський, він народився в Одесі, тут жив і тут помер. Він не залишав місто навіть у найважчі часи. Під час Другої світової війни він захищав рідну Одесу, отримав важке поранення, потрапив у полон, дивом врятувався. Згодом його знову заарештували окупанти, але обидва

рази він вижив – насамперед завдяки мужності та неймовірній рішучості моєї бабусі. Після війни він став почесним громадянином Одеси. Його життя тісно уплелося в життя міста: він відновлював будівлі, серед яких і легендарний Одеський оперний театр, був народним депутатом, громадським діячем і пристрасним колекціонером історичних артефактів. Одна з його знахідок – альбом рукописів і малюнків одеського художника Соломона Кишинівського, створених ним під час навчання в Одесі та в академіях мистецтв Мюнхена та Риму (1883-1888).

Історія Кишинівського – це ще одна трагічна та яскрава сторінка в історії Одеси. Викладач Грекіського художнього училища, талановитий майстер живопису, Кишинівський у 1941 році став жертвою Голокосту. Він був самотній, тому перед відправленням у єврейське гетто майже вісімдесятирічний художник передав свої щоденники та нотатки про життя, які писав багато років, своєму приятелю – поету, журналісту та художньому критику Володимиру Кривцову. Після загибелі Кривцова архів Кишинівського дістався його нащадкам. А один з альбомів художника зі замальовками й нотатками, які Кишинівський робив під час свого навчання у Європі, якимось чином опинився на одеській Староконці, де його й знайшов та придбав мій дідусь…

Кишинівський був одним із представників одеської культурної школи, що виросла на перехресті XIX та XX століть. Час цей був дуже значущим для історії одеської культури. Тоді звучали вірші Е. Багрицького, викладали К. Костанді, Л. Пастернак, М. Жук, створювалися перші театральні студії, навчали музики П. Столярський, Д. Ойстрах та Е. Гілельс, а в кафе на Дерибасівській точилися філософські та літературні дискусії. Це була епоха, коли мистецтво та вільнодумство пульсували нарівні з морським вітром, що приносив запах солі та відкритого майбутнього. Саме в такій Одесі ріс і творив Соломон Якович Кишинівський. Його малюнки були пройняті європейським смаком, розвинутим у провідних художніх академіях Європи. В цьому альбомі, своєрідному конспекті слухача славетних європейських академій живопису, – хроніка його життя та життя Одеси, Мюнхена, Парижа та Рима того періоду, міські вулички, обличчя, мовчазні сцени з пронизливою тишею. А його щоденникові записи нащадки

В.І. Кривцова передали відомому одеському колекціонеру та досліднику Сергію Зеноновичу Лущику. У 2019 році ці матеріали побачили світ завдяки укладачці його книги «Мої спогаді» Ользі Михайлівні Барковській. А тепер збережений дідусем альбом ілюстрацій до цих спогадів відкриває нові малюнки видатного художника. Так зливаються воєдино два потоки – особиста та громадська історія. Мій дід, який пройшов війну, відновлював місто, зібрав і зберіг фрагменти чужих доль, – і Кишинівський, майстер і самотній художник, який залишив нам спадщину, що знову стала частиною Одеси та її багатої історії.

Можливо, ця історія – нагадування про те, як важливо зберігати пам'ять. Неофіційну, тиху – ту, що живе в ящиках та коробках на горищах, в олівцевих начерках, в антикварному зошиті, знайденому на одеський Староконці. Саме з таких дрібниць, як з осколків старовинної мозаїки, складається душа нашого міста.

Євген Дєменок

* * *

«Хто в Одесі не знає художника С. Кишинівського? Його слава, без перебільшення, нічим не поступається найкращим визначним пам'яткам «південної Пальміри». Навіть пам'ятнику Дюку», – писав про героя нашого нарису в «Одесском обозрении» у 1910 році дехто Janus.

Соломон Якович Кишинівський (1862/64 – 1941/42) і справді був одним із найяскравіших, найвідоміших та найшанованіших одеських художників. Спочатку, після завершення навчання, він перебував під впливом передвижників, однак згодом змінив свою палітру. «Вражає своєю сміливістю… порівняно немолодий художник С. Кишинівський… Цей художник відійшов від минулого передвижницького впливу, від темних і коричневих барв до світлих, ясних і приєднався до імпресіоністів», – писала в 1916 році газета «Южная мысль».

Ольга Михайлівна Барковська, яка багато років досліджує його життя та творчість і опублікувала цілий том дивом збережених спогадів художника, зазначала:

«Це була надзвичайно енергійна та діяльна людина. У 1896-1902 роках він організував чотири «весняні виставки», в яких брали участь не лише місцеві, а й столичні – петербурзькі, московські – художники. Трохи згодом він влаштував (випадок у нашому місті безпрецедентний!) власну «постійну загальнодоступну» виставку,

яка з невеликими перервами й у різних приміщеннях експонувалася з 1906 по 1908 рік. А ще були персональні виставки 1910, 1929 і 1938 років… Для порівняння: у Кіріака Костанді, лідера одеської живописної школи, за життя не відбулося жодної персональної виставки. А ще була праця в Одеському художньому училищі, публіцистична діяльність (він друкував статті та рецензії під своїм прізвищем і під псевдонімом Бенвенуто). Кишинівський був також відомий як газетний і журнальний графік – його малюнки регулярно з'являлися в «Одесских новостях», «Южном обозрении» та інших виданнях».

Про рівень художника свідчить і той факт, що 1893 року на пересувній виставці роботу Кишинівського «Прохання» (1889) придбав сам Павло Третьяков. Нині його твори зберігаються в музейних колекціях світового рівня.

З огляду на те, що Соломон Якович народився й помер в Одесі (виїжджав із нашого міста лише на навчання до Європи) та все своє життя був публічною впізнаваною особою, в його біографії не мало б бути білих плям. Але вони є – і чимало.

Почнемо з того, що ми досі точно не знаємо ані дати його народження, ані дати смерті. Ідеться не просто про дати – навіть роки. Сам він указував як рік народження то 1862-й, то 1864-й, а в архіві Мюнхенської академії мистецтв зберігся запис, що він вступив туди 26 жовтня 1883 року у віці вісімнадцяти років.

Так само приблизно відомий і рік його смерті.

«Восени 1941-го, на початку окупації, художник залишався в Одесі. Коли нацисти почали масово зганяти єврейське населення до гетто, Кишинівський розділив долю своїх одноплемінників. Невідомо, чи залишився він лежати в безіменній могилі на Слобідці, чи загинув у дорозі до одного з районних пунктів збору євреїв (навряд чи старий хворий чоловік зміг здолати цей немислимий шлях), але живим його більше не бачили. Перед відходом Кишинівський найцінніші для себе речі – кілька картин і рукопис спогадів – віддав на зберігання родині журналіста В.І. Кривцова», – пише О.М. Барковська.

Нащадків у нього не було, він був «неодруженим і бездітним, як Леонардо і Мікеланджело», – тож нікому було зберігати архів…

Щобільше – до цієї публікації ми лише за кількома груповими фотографіями та газетними портретами могли здогадуватися, як він виглядав, і вже точно не знали, як виглядав художник у свої молоді роки.

І все ж… доля підносить сюрпризи. Так само як рукопис спогадів дивом зберігся в родині Кривцова, який сам зник безвісти на самому початку війни, альбом Соломона Кишинівського із замальовками та записами, зробленими під час подорожі Європою, чудом зберігся в родині Світлани Григор'євої.

П'ять років – з 1883 до 1888 – художник прожив у Мюнхені, Парижі та Римі. Це були єдині п'ять років, які він провів поза межами Одеси. Головною метою цієї поїздки було продовження художньої освіти.

До Мюнхена Кишинівський поїхав разом із Леонідом Пастернаком. Саме Пастернак і Кишинівський, які закінчили Одеську рисувальну школу з медалями, стали першими одеськими єврейськими художниками, що вирушили продовжувати освіту до Мюнхена. Можливість здобуття євреями вищої художньої освіти в Російській імперії з'явиться майже на п'ятнадцять років пізніше.

Імена Пастернака та Кишинівського постійно з'являються поруч у звітах Рисувальної школи Одеського товариства витончених мистецтв. Так, у 1879 році вони отримали відповідно III та IV премії. У 1880 році Соломон Кишинівський здобув III премію (велику бронзову медаль) за відмінні успіхи в малюванні гіпсових статуй, а в 1881 – вже I премію (велику срібну медаль) за відмінні успіхи в малюванні з гіпсових груп. У 1882 році перші премії та великі срібні медалі Пастернак і Кишинівський отримали одночасно.

«Мюнхен і Королівська мюнхенська академія мистецтв на початку 80-х років минулого століття славилися як другий після Парижа європейський центр, куди з'їжджалися іноземці з усього світу (особливо американці) для здобуття художньої освіти. <…> З Одеси я виїхав із Кишинівським – моїм товаришем по Рисувальній школі; не було жодних сумнівів, що він складе вступні іспити. Порівняно з такими старшими учнями, дуже натренованими в школі, я був чимось на зразок дилетанта, аматора, «студентика» і дуже боявся провалитися на вступних випробуваннях», – згадував Пастернак.

А ось що писав сам Кишинівський:

«Пастернак був тоді вже готовий художник… <…> Знаючи анатомію, він багато чим нам тут допомагав; перебуваючи близько до преси, він знав, що відбувається на Заході. Завдяки йому я й дізнався про велику славу Мюнхенської академії мистецтв, і після закінчення Школи ми разом туди поїхали та вступили до академії».

Записи Кишинівського про перебування в Європі – живі, емоційні, та навіть тепер читаються з великим задоволенням:

«Отже, зі школою покінчено! До академії! Разом із Пастернаком я у потязі. «Кордон!» – вигукуємо ми в захваті».

І про прибуття до Мюнхена, де вони одразу ж побігли на виставку робіт сучасних художників:

«Bahnhof як Bahnhof [вокзал як вокзал], місто як місто! Прямі вулиці, шахові квартали, як у нас в Одесі. Але нам ніколи було роздивлятися і знайомитися зі столицею мистецтв і пива – ще встигнемо. Швидше до Glaspalast, в École Moderne, швидше до сучасного живопису…

<…> Я вступив до Академії. Але одразу зорієнтуватися було важкувато. Довелося струсити пил із ніг своїх… Довелося відмовитися від прийомів одеської школи, довелося відмовитися від сумнозвісної «зернистої» тушівки. Необхідно було освоїти техніку вугілля. Мюнхенська школа славилася своєю багатою технікою роботи вугіллям, оголене тіло тут в академії малювали в натуральну величину і цілими місяцями – техніка вугілля давала змогу вдало імітувати м'якість і пластичність людського тіла.

<…> Час нашого приїзду до Мюнхена, 1883-84 роки, був зенітом слави мюнхенської школи.

Спочатку в академії я працював недовго на першому курсі під керівництвом професора Рауппа, але вже за місяць перейшов на другий курс до професора Гертеріха (старшого), живопис же я вивчав у професора Ліццен-Майєра».

Такий стрімкий прогрес не дивує – Кишинівський був напрочуд обдарованим. В альбомі замальовок – а на той момент художнику ще не було й двадцяти – ми бачимо руку майстра. Чудові вуличні, жанрові сценки, портрети, а головне – автопортрети, виконані тушшю, зроблено майстерно.

У своїх захопливих нотатках Соломон Кишинівський описує всіх своїх друзів-однокурсників, мюнхенські пивні, виставки та навіть… бійки.

Наступним після Мюнхена став Рим:

«Рим! Roma! Узимку 1884 і 1885 років я перебував на берегах неширокого жовтого Тибру. Багато прекрасного є в Італії, але головна її краса – це затишок і життєрадісність, сама природа тут святкує, тут почуваєшся легко і вільно під прекрасним зеленкувато-молочним небом… Протягом цих двох зим мого перебування там я навчався у Scuola libero, тобто у «вільній [школі]», без професорів. Так називалося філіальне відділення при академії

на вулиці віа Ріпетта. Вечорами при штучному освітленні я ще навчався в одній приватній академії під Пінчо (Пінчо – найпівнічніший з римських пагорбів) і писав там аквареллю – у цьому ж закладі свого часу працював Фортуні».

Останнім пунктом у європейському турне Соломона Кишинівського став Париж:

«В паризькій академії я навчався під час зимового семестру 1887-1888 років, тут я вивчав живопис під керівництвом професорів Бугеро та Робер-Фльорі. Добре працюється в Мюнхені, але ще краще – в Парижі. Завзяття й жаги до вивчення мистецтва тут ще більше, ніж у столиці мистецтв і сосисок! Тоді в Парижі налічувалося 38 000 художників, не рахуючи граверів, архітекторів і рисувальників. <…> У паризькій академії (Р. Жюльєна) я мав честь працювати поруч із Галленом. Фінський Рєпін!»

У 1888 році Кишинівський повертається до Одеси:

«Я виїхав із Парижа навесні 1888 року. Повернувшись до рідного міста, я став озиратися та влаштовуватися. З академією покінчено (Париж – останній етап мого вищого навчання)… Перед від'їздом на батьківщину я вирішив на пам'ять про Париж написати дворик Музею Клюні… Пізніше, знову приїхавши до столиці Франції під час мистецького турне, я написав два етюди – один у Люксембурзькому саду, який був придбаний Державним музеєм в Одесі до 40-річного ювілею моєї художньої діяльності…»

Соломон Кишинівський повернувся до Одеси. Далі були виставки, слава, щасливі роки праці, злидні й трагічна загибель.

Частина його художньої спадщини втрачена. Але, на щастя, дивом зберігся альбом, зі сторінок якого на нас дивиться молодий художник.

Мистецтво житиме, доки живе людство.

Анна Коренєва*

Олександр Якимчук: бути чесним у фотографії

Закоханий у своє місто фотограф Олександр Якимчук відображає життя Одеси, передає її неповторний світ. Одеса очима майстра – це не лише архітектура, промені сонця на старих стінах, випрана білизна на мотузці, світанкові пейзажі, штормове море… З особливою любов'ю художник відображає людей – як у жанрових сценах, так і в портретах. У чорно-білих світлинах Олександра багато емоцій, настрою.

Проєкт «Моя Одеса» в ці нелегкі для нашого народу часи поповнюється новими роботами – хоча в перші дні повномасштабного вторгнення, зізнається Олександр, він був розгублений, збентежений, тому що не міг знімати біль. Він так занурювався в особистий світ переляканих людей, які бігли від війни, що довго не міг заспокоїти тремтіння тіла. Проте бажання знімати було велике. Так народилась ідея робити моментальні фото людей за допомогою поляроїду.

* Членкиня Національної спілки фотохудожників.

Герой знімка відповідав на питання «Що у твоєму серці?» та власноруч записував відповідь на картці. Метою було прагнення показати миру, хто ми є: одесити! Більшість респондентів з двохсот учасників відповіла: «Любов». Автор дійшов висновку, що головне для одеситів – це любов до життя, віра в перемогу, надія на щастя.

Наприкінці 2022 року цей проєкт був представлений у галереї «АртОдеса». Двадцять чорно-білих плівкових фотографій: евакуація на вокзалі, Дюк у мішках з піском, портрети розгублених людей – об'єднані з поляроїдними знімками. В назву Олександр виніс два надписи героїв фільмування. «Війна мине», – написала молода жінка, яка на Соборці годувала груддю немовля. «І буде весна», – це слова студентки. Такі жіночі пророцтва вселяють надію: «Війна мине – і буде весна!».

Ще один із проєктів фотографа націлений на звичайних одеситів, які відповідають на просте питання, що для них краса, а Олександр у цей час їх фотографує. Проєктові шість років, втім таке можна знімати все життя, каже автор, тому що такий творчий захід здатен стати терапією не лише для фотографа, а й для глядача. Це питання особливо гостро тепер постає для Олександра, який вже третій рік поспіль мужньо бореться з тяжкою недугою.

Що зберегти: красу, ніжність чи метушню сьогодення? Проєкт «Краса» – про людяність, любов, дбайливість, життя.

Про красу, гармонію, джерело натхнення говорить Олександр і на своєму курсі «Композиція та зміст фотографії». Авторський курс існує одинадцять років. За цей час – сімнадцять випусків груп, сотні творчих зустрічей, десятки виставок. Основні тези навчання: краса всередині тебе, твоя сила, довіра собі та своїм почуттям, рух у добро та легкість. На прикладах з історії фотографії

XX століття через осмислення, обговорення Олександр Якимчук приводить своїх студентів до розуміння, якою має бути «своя композиція» – стиль, світло почуттів, емоції, фантазії. Відкриває в кожному внутрішню красу та гармонію світу фотографічного мистецтва. Олександр вважає, що необов'язково шукати підтвердження в конкурсах, достатньо жити та насолоджуватися життям – і саме в цьому народжується автор. Головне – прийняти себе!

Тепер Олександр мало знімає на плівку. Багато часу та сил іде на складне лікування. Частіше це мобілографія чи просто фільмування, як він каже, очима. Йому подобається милуватися природою, людьми, тишею, дихати життям. Він намагається бачити легкість, приймати її як терапію.

«Головне – чесність! Справжня фотографія чи мистецтво в цілому передається, тільки коли ти чесний. Захоплення, крихкість, натиск… Коли це відчуваєш, натисни на кнопку – і це відчує інша людина. Мистецтво – це коли передаються твої хвилювання, біль, ніжність. Мистецтво – це насолоджуватися життям, любити життя!» – переконаний Олександр Якимчук.

Михаил Пойзнер

«...Но все чужие гавани, чужие города на сердце не оставили следа...»

5 мая 2026 года исполнится девяносто лет со дня рождения выдающегося композитора, основателя южноукраинской композиторской школы Александра Александровича Красотова.

Александр Александрович Красотов – коренной одессит, его творчество широко известно не только в Украине. Он много лет преподавал в Китае, был почетным профессором Тяньцзиньского музыкального университета – престижнейшего учебного заведения.

Вообще, кто в Одессе не знал Красотова?!

Но вот я лично как раз и не был с ним знаком.

Когда где-то в середине 70-х годов впервые услыхал музыку к песне «Свидание с Одессой», сразу же заинтересовался его творчеством. Песня была написана на слова одесского поэта Юрия Михайлика.

Помню «Свидание с Одессой» тогда сразу же стала известной и любимой. Ее слова – не затерты, не стандартны, написаны не «под одесскую копирку». А музыка Красотова, эта удивительная музыка, не просто усиливала и закрепляла такое общее восприятие.

Сразу же слова и мелодия «Свидания с Одессой» стали главной выходной одесской вещью, представляющей народного артиста Михаила Водяного. В январе 1977 г. на популярнейшей телевизионной передаче «Театральные встречи» он даже исполнял ее в присутствии очень «больших» людей. Так благодаря этой песне Красотова Михаил Водяной начал смотреться как настоящий одессит.

Но где и как мне, весьма далекому от серьезной музыки, можно было близко пересечься с Красотовым?! Как говорится, где я, где он… Но Одесса есть Одесса…

Александр Александрович был известным в городе филателистом. Каждое воскресение неизменно приходил на встречи коллекционеров-филателистов. В одно время филателисты и филокартисты (собиратели почтовых открыток) встречались в одном месте. Так, в 90-е годы довольно часто встречи проходили в кафе (подвальном помещении) на пересечении улиц Нежинской и Льва Толстого. Здесь я, заядлый филокартист, часто видел Александра Александровича.

Вообще, как коллекционер я интересовался периодом румынской оккупации Одессы (1941-1944 гг.). Тогда, в частности, искал письма в только что освобожденную Одессу или письма одесситов своим близким, находящимся в эвакуации или на фронте. Филателистов, как правило, больше интересовали почтовые конверты со специальными почтовыми гашениями и штемпелями. Содержание же самих писем мало кого интересовало.

Тут надо сказать, что в воскресные дни я обычно не брился, да и был одет как-то очень по-простому, в видавшую виды спортивную одежду. По правде говоря, я с виду больше напоминал уличного бездельника… Все же многие филателисты знали меня, знали мои коллекционные интересы, охотно помогали и подсказывали в части материалов, касающихся Одессы 1941-1944 гг. И вот, кажется, летом 1995 г. в том же подвале на Нежинской угол Льва Толстого внезапно ко мне подошел сам Александр Александрович Красотов! Подошел как-то очень сдержанно, стеснительно и скованно: «Извините, пожалуйста. Говорят, что вы доктор наук… Это правда?!». Мне ничего не оставалось, как, извиняясь, подтвердить… Александр Александрович тут же переспросил: «Наверное, технических наук?». Я кивнул: «Технических…». Теперь уже мне стало как-то неудобно за мой воскресный внешний вид и, собственно, мой возраст, давший ему повод засомневаться…

Мы подружились. С помощью Александра Александровича я даже получил в коллекцию несколько уникальных одесских писем – весточек с фронта, похоронок, писем одесситов в Сибирь,

на Урал, в Среднюю Азию… Многие документы потом были опубликованы в моем альбоме «Одесса. Оккупация 1941-1944».

Конечно же, в Одессе оказалось много общих знакомых. Прежде всего, Алексей Михайлович Ставницер – легендарная личность в украинском портовом бизнесе – учился вместе с Красотовым в музыкальной школе Столярского! Поехали веселые воспоминания о том времени, старой школе, учениках и преподавателях. Рассказы с затаенной грустью… Я же не просто близко дружил с А.М. Ставницером, и мы не просто занимались с ним морскими делами. К тому же отец Александра Александровича в свое время был деканом одного из факультетов водного института. Поэтому и водный институт с его особенностями постоянно был на слуху.

В 1994 г. по либретто моего школьного приятеля Ромы Бродавко А.А. Красотов написал оперу «Михаил Воронцов». Конечно же, эта тема, нескончаемая тема, нас объединяла.

Потом мы много раз встречались в Одесском обществе филателистов, иногда случайно на одесских улицах. При близком общении я был буквально поражен его культурным кругозо-

ром, знанием истории не только музыки, истории и традиции старой Одессы, основ и особенностей религиозных культов, тонкостей мировой прозы и поэзии. Это был человек, к которому не просто тянулись, перед которым преклонялись, искали любой возможности пообщаться. Александр Александрович, прямолинейный и тактичный, не ставил себя выше других – по знаниям, по общественному положению. Как профессор одесской консерватории он старался особо не выделяться из музыкального окружения. Со слов моих приятелей, бывших студентов консерватории, Александр Александрович никогда не считался со своим временем, всегда оказывался рядом с теми, кто хотел учиться…

В название этого очерка я вынес слова из песни «Свидание с Одессой». Очень не случайно Александр Александрович оказался вместе с Юрием Михайликом (наверное, лучшим одесским поэтом второй половины XX века) в одной одесской упряжке. Оба автора – прежде всего одесситы, прежде всего чувствующие свой долг перед Одессой. И рассчитались они сполна… Кстати, совместно с Юрием Михайликом Красотовым написано много вокально-симфонических произведений.

В разговорах со мной, о чем бы ни говорили, Александр Александрович всегда вставлял несколько слов об Одессе. Как бы сравнивая, подглядывая, отталкиваясь от нее… В нем всегда жила Одесса…

«Дым отечества…» был для него направляющей силой, позволившей занять достойное место в культурной жизни целой страны. Довольно высокое место!

…Как-то Александр Александрович признался: «Хотите верьте, хотите нет, но где бы я ни был, по всему свету, закрываю глаза – и вижу всегда одно и то же: Одессу! А что другое у нас есть?!». Эти слова я всегда помню.

В любом конце мира, куда бы ни бросала Александра Александровича жизнь, он всегда был готов повторять в след за Юрием Михайликом слова из их «Свидания с Одессой»:

…Позвольте мне побыть вдвоем с Одессой,
Мне надо ей так много рассказать…

А рассказать, подбодрить, поделиться ему всегда было чем и с кем…

…Неизменно тепло прощаясь, мы пожимали друг другу руки, весело готовясь к новой встрече. Так было много лет…

5 октября 2007 г. Александра Александровича не стало. Он умер в Китае, так и не успев добраться до своей Одессы. Похоронен в Одессе на Втором христианском кладбище. Проходя мимо его могилы, я всегда задерживаюсь, повторяя про себя: «Ах, Александр Александрович! Как жаль, что так мало отведено жизни… А все же сколько сделано для музыки, для Одессы…».

Помнят ли об этом сегодня в Одессе? И в чем, собственно, это выражается?!

Память о выдающемся композиторе и одессите Александре Александровиче Красотове не должна быть в Одессе короткой.

В 2026-м, в его юбилейный год, в Одессе на Алее звезд непременно должна появиться звезда в его честь.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Молодь

320 Ніколас Радішевський
Віка: мрії та вірші
321 Вікторія Волохіна
«Допоки наше слово не згасає...»

325 Микола Зозуля
Одеський рок з асфальту

Ніколас Радішевський

Віка: мрії та вірші

Вікторії всього двадцять один, але її життя сповнене історій, які б могли бути сюжетами для романів. Вона народилася та провела дитинство в Одесі, росла в сім'ї, де мистецтво було частиною повсякденності. Її дідусь, Юрій Шевченко, був поетом та журналістом, другом відомого українського письменника та поета Олекси Різникова.

«Дідусь писав казки для маленької мами, я теж у дитинстві читала їх і надихалася. Він навчив мене любити українську мову. Його збірка віршів «Вечір на Близьких Млинах» стала для мене маяком у творчості», – з теплотою згадує Вікторія.

Але доля рано почала випробовувати її на міцність. Коли Вікторії було лише сім років, вона втратила маму, жінку з важкою долею та тендітним серцем.

«Мама пішла надто рано. Це стало моїм першим ударом. Після її смерті я переїхала до бабусі та дідуся по батьковій лінії до села Новопетрівка. Там я зростала, але часто поверталася до Одеси», – розповідає дівчина.

Батько, зламаний горем, так і не зміг впоратися зі втратою. У 2015 році він вирушив на військову службу за контрактом, але за два з половиною роки через проблеми зі здоров'ям залишив армію. На початку 2024 року він помер. Вікторії було лише двадцять років.

Писати вірші Вікторія почала у вісім років. Перші рядки були присвячені мамі – це стало способом висловити біль і знайти втіху. Сьогодні вона навчається на третьому курсі заочного відділення факультету історії та філософії Одеського національного університету імені Мечникова, опановуючи культурологію. Але попри щільний графік поезія залишається її головною пристрастю.

«Здебільшого я пишу інтимну лірику, але також пишу про почуття, яких мені самій бракує у житті: про доброту, надію. Хочу, щоб мої вірші допомагали людям у скрутні моменти, щоб люди, такі, як я, знали, що вони не самотні», – пояснює Вікторія.

Її надихають поети-шістдесятники, такі, як Василь Симоненко та Василь Стус, а серед сучасних авторів її улюбленець – Юрій Іздрик. Їхні рядки стали для неї орієнтиром у творчості.

Мрія Вікторії проста, але значна: продовжувати писати та знаходити відгук у серцях людей. «Мені хочеться, щоб мої вірші стали підтримкою для тих, хто переживає труднощі. Нехай зрозуміють, що навіть у темні часи можна знайти світло», – каже дівчина.

Вікторія Волохіна

«Допоки наше слово не згасає...»

* * *

Минулого лунають голоси –
Це тихий біль, це шепіт безвідрадний.
І мене згадують прокльонами німі,
Палають в серці та жевріють фарби.

Повзу крізь морок, виснажений, злий,
Несу в душі тягар твоїх провин.
Мій кожен подих – то розплати крик,
Мій кожен крок – то стежка до руїн.

Набридло бігти без кінця,
Шукати світло, вічно неосяжне.
Тримати міцно, немов сенс життя,
Коли стара й на мене вже чекає.

А душа тліє, стелиться, як дим,
І кожен спогад відгукнеться болем.
Чому, як тільки серце б'є живим,
Мій світ руйнується нестерпним горем?

Але в пітьмі тремтить якийсь вогонь,
Як згадка про живе, про непокірне.
Воно тримає, як молитва, дзвін,
Й заповідає: «Не загинь даремно».

Бо в цьому світі все несе хрести –
Твоє, моє і болю, й віри тяжі.
А ти живи, допоки серце б'є,
Допоки наше слово не згасає.

* * *

Ранок – відкриті очі, та я незряча.
Мені бачаться тіні людей перехожих,
та своєї не бачу –
розчиняюсь без волі.

Світ повзе, крізь мене пливе,
не торкає, не кличе,
не живе.
Обличчя моє – без відбитку.
Ні в склі,
ні в думках,
ані в днях, що минають.

* * *

Бузковий цвіт п'янить і манить,
Лоскоче серце посмішка твоя,
Дзвенить душа в чарівному розмаї,
І все навколо ожива!

Твій голос ніжний, мов сопілка,
Він тихо ллється крізь ранковий гай.
В очах твоїх безмежних все іскриться,
Мов вічний спокій, що не знає край.

Вікторія Волохіна

І кожен крок твій лагідний, квітучий,
Мов шелест вітру у вечірній млі.
Ти – світло дня і подих мій єдиний,
Ти – мрія, що зростає у мені.

Хай цвіт кохання вічно розквітає,
І легко лине в душі по весні.
Хай пісня наших доль одвічно грає,
Моя – в тобі, твоя – в мені!

* * *

Аби я змогла віддати свої очі,
Щоби ти зміг побачити цю дивну схожість –
Тебе та сонця промінь,
Самовитий і блискучий.
Щоб ти побачив кожен подих,
Що мовби вітер гне додолу,
Як гнуться люблячи тополі,
Як обіймає трави й води...
Віддала б руки, щоб відчув ти,
Що кожен дотик твій цілющий,
В душі тремтить, дзвенить, гуркоче.
Я поділилася б вустами,
Щоб лишень ти той смак пізнав би
Пекучого, солодкого чуття.
Візьми в дарунок моє серце,
Відчуй биття ніжне й бентежне,
Тримай, тримай його блаженно,

Тримай так само, як мене.

Микола Зозуля

Одеський рок з асфальту

Неформали

Музичну Одесу багато хто сприймає по-своєму. Якщо не казати про класичну музику та про знамениту одеську класичну школу, то чим ще відома музична Одеса? Для когось музика в Одесі – це Утьосов, для когось пісеньки про Молдаванку, для когось душевний джаз під захід сонця біля моря. Хтось згадає про легендарний Одеський рок-клуб, де у 80-х збиралися не лише місцеві

Вуличні музиканти готуються до виступу

Пісні на Дерибасівській

музиканти, а й приїжджі – і, звичайно ж, про «Бастіон», найвідомішу рок-групу того часу. Але що ж тепер?

З кінця 2010-х в Одесі почала стихійно формуватися молодіжна рок-тусовка, далека від академічних сцен та організованих рухів. Вона не мала нічого спільного з тим самим рок-клубом і не випливала з якоїсь спадкоємної субкультури – все зібралося якось само, спонтанно: виходиш із гітарою – та зустрічаєш однодумців.

Місцями виступів молодих колективів були «Baiker Rock Club», «More Music Club», а також вулиці, де рок звучав просто з асфальту. Головне з таких місць – простір та сходи біля пам'ятника Дериба-

су на перетині Дерибасівської та Польського спуску. Ми називали це місце просто: «Деха», або «Д1», похідне від «Дерибасівська, 1».

Контингент був різний – від шістнадцяти до двадцяти п'яти років. Хтось із дитинства вбирав дух андеграунду, хтось, як я, потрапив туди раптово. Ще навчаючись у коледжі, я грав у групі, але без публіки та концертів. Якось увечері я, проходячи повз «Дехи», побачив велику компанію, підійшов до незнайомця з гітарою та попросив зіграти. Виконав «Все идет по плану» – та ніби клацнув вимикач: натовп вибухнув, підспівував і кричав. З цього моменту я вже не був стороннім.

На «Десі» звучали «Кино», «Гражданская Оборона», «Пошлая Молли», «Валентин Стрыкало», «ДДТ», «Красная плесень» і треки місцевих груп, нерідко зібраних прямо з учасників тієї ж тусовки. Попри зовнішній антураж – чорний одяг, нашивки, шипи – це не були агресивні радикали. Просто молоді люди, яким було тісно в рамках школи, інституту, дому чи «нормального життя», та яких поєднувала любов до музики та жага до спілкування.

Ніхто ніколи заздалегідь не списувався та не телефонував, ми просто приходили майже щодня. Приходили з гітарами, ділилися піснями, знайомилися. Часом за вечір можна було знайти собі басиста, ударника, вокаліста та зібрати проєкт на пару репетицій чи роки. У когось у кишені була дивна самокрутка, у когось – блокнот із чернеткою нового треку. Хтось мріяв про сцену, хтось просто хотів співати під акорди до світанку.

Так, тусовка була галасливою та часто неформальною. Поліція приїжджала регулярно, робила зауваження, перевіряла документи, викликала батьків неповнолітніх. Іноді були цілі рейди, особливо з 2020 року. Нацгвардія проводила обшуки, шукали наркотики. Ми намагалися жартувати. Іноді допомагала кмітливість, іноді – везіння.

Чесно кажучи, часто за всім тим крилася реальна небезпека. Пам'ятаю такий випадок: один школяр випив зайвого та почав завалюватися з «верхньої Дехи». Ми схопили його за ремінь, але ремінь не витримав – порвався. Хлопець упав униз, на «нижню Деху». Хтось із дівчат побіг туди, люди закричали. За десять хвилин приїхала його мати на таксі, кричала:

– Де мій син? Що ви з ним зробили?

Шоу вуличних музикантів

Один із наших, зовсім п’яний, з повним трагічної щирості обличчям простяг їй обірваний ремінь і сказав:

– Це все, що залишилося від нього.

На щастя, хлопець відбувся лише несуттєвою травмою ноги, але тепер я розумію, що все могло скінчитися набагато гірше.

Весною 2020-го все почало змінюватися. На наше місце звернули увагу ультраправі. Спочатку кілька людей, потім десятки. Вони робили все те ж, що й ми, пили та співали, але ставлення до нас було вороже. Конфлікти почалися швидко: словесні сутички, погрози, потім бійки. Після одного випадку ми перестали туди приходити. Спроби відтворити атмосферу у занедбаного казино «Кристал» провалилися: двічі нас буквально оточила поліція та забрала у відділок.

2021 року місцем збору стала посадка під Тещиним мостом. Але це вже була не «Деха». Середній вік – п'ятнадцять-дев'ятнадцять років. Я почувався старшим, почав відходити від усього цього, у мене з'явилася дівчина, робота, почалося інше життя. У музичному сенсі я теж віддалився – все, що було романтичним у мрії стати рок-музикантом, поступово змінилося на реалізм.

Ті, що залишилися під мостом, протрималися недовго: туди теж прийшли ультраправі – великі стрижені хлопці, які завжди не любили довговолосих рокерів. Кілька людей серйозно постраждали, були рейди, бійки, балончики. Так компанія розпалася.

Нині, кажуть, дехто збирається у дворику на вулиці Івана Луценка. Проходив повз – там зовсім молоді. Нова хвиля. Нова музика. Нові особи. Та і я вже не з довгим волоссям, але куртка з нашивками все ще висить на почесному місці у вбиральні. Нічого не забуто. Це частина душі.

Вулична сцена в Одесі – жива та непередбачувана

А ось мій знайомий Іван Єгоров (сценічний псевдонім) – один із тих, хто не кинув музику, хто пройшов крізь тусовки та продовжує жити вуличним життям. Коли я був у хвилі, пам'ятаю, що він, бувши вхожим у місця, куди пускають виключно за знайомством, допомагав мені влитися. Одним із таких місць колись був «Рик» – майже міфічна точка на карті андеграунду, яка існувала за принципами анархічної комуни. Закрита тусовка, куди просто так не потрапиш: тебе мають привести та за тебе поручитися. Схожим духом зараз існує студія на Канатній, яку ділять між собою кілька гуртів. Зі зрозумілих причин адресу я називати не буду.

Нині вулиця для Івана – не тимчасова сцена, а робота, причому щоденна. У його випадку все почалося ще у п'ятнадцять років.

«Я тоді був волонтером – роздавав браслети. Якось подивився на хлопців із гітарами: вони грають, а їм за це платять. Чому б і мені не спробувати? Став на Дерибасівській, постояв годину і зібрав сімдесят гривень. Тоді для мене це були добрі гроші. Я зрозумів, що мені це подобається та що в мене виходить».

Сьогодні вуличні виступи для когось залишаються просто способом проявитись, а для когось – професією та ремеслом, до якого ставляться з максимальною віддачею.

«Мені з самого початку друзі казали: «Ну ти грай, але співати не смій». Я довго соромився голосу, майже два роки не співав. А потім почав імпровізувати у парку Горького – та наважився. Почав пробувати своє, писати пісні. Людям почало заходити. І я зрозумів: це вже не просто пустощі. Це моя професія».

Вулична сцена в Одесі – жива та непередбачувана. Іноді день приносить добрі гроші, іноді – роздратованих перехожих.

«В принципі, на вуличній музиці реально заробити на життя. Особливо влітку в Одесі. Це не дивовижні гроші, але взагалі досить стабільно. Плюс свобода».

Але з цією свободою приходить і свій набір проблем. Іван розповідає, що публіка буває різною: від випадкових слухачів до п'яних крикунів, від романтичних дівчат до агресивних провокаторів. Хтось просто кидає десятку, хтось підходить, щоб розповісти про свою юність, хтось – аби влаштувати скандал.

«Буває, граєш, а хтось починає кричати: «Ти в ноти не влучаєш!». Або п'яні: «Зіграй «Мурку»!». А я «Мурку» принципово не граю. Чи підходять військові. До речі, військові часто просять зіграти «ДДТ» чи «Аквариум». Через ситуацію в країні я рідко граю ці групи, але для військових завжди винятки. Ну і звичайно ж, у результаті хтось із перехожих обов'язково прикопається: чого російською? Не можна. І починається суперечка».

До мови в Івана ставлення спокійне. Він співає російською та не збирається виправдовуватися за це. Каже, це його мова, нею він думає та пише. І якщо пісня чесна, люди це відчувають незалежно від мови. В Одесі, з його слів, це розуміють. Іноді сперечаються, іноді між собою – не з ним.

«Була нагода, коли підійшов військовий і попросив «Пачку сигарет» Цоя, потім підійшов другий військовий і став обурюватися, мовляв, не можна російською. А я стою з гітарою між ними та гадаю, що робити. Причому обидва адекватні, просто кожен зі своїм болем. Я їх розумію, але я теж не зраджую себе».

Іван Єгоров у складі рок-гурту

Деякі гурти він принципово не грає, попри те, що поважає їхню музику. Занадто багато мовчання – у момент, коли треба було говорити. А ось «Стрыкало», «ДДТ», «Кино» – почути можна.

Крім цього Іван зізнався, що мріє про велику сцену і робить для її досягнення все можливе. Перша його група склалася майже випадково – з друзів зі школи, які захопилися роком.

Іван Єгоров

«Я хочу стати всесвітньо відомим. Без пафосу, просто реально. Я знаю, що маю щось особливе. Просто треба працювати, і колись це дійде до людей. Я не боюся цього масштабу. Чому ні? Мої шкільні друзі – мої перші соратники. Ми навчалися у п'ятій гімназії. Один із них пізніше зізнався, що надихнувся на музику тому, що я активно нею займався. Я був шокований: ну як це мною хтось надихнувся? Я тоді не розумів, що можу бути для когось натхненником. Того було дуже приємно дізнатися. З того часу було безліч складів групи: з кимось грав місяць, з кимось рік. З кимось майже відразу виступали на солідних майданчиках, з кимось роками не виходило повноцінно зібратися та зробити щось варте. Але все одно – все це досвід».

Я запитав Івана, що б він сказав тим, хто зараз, як колись і він, уперше виходить на вулицю з гітарою. І він відповів: «По-перше, не бійся. Загалом нічого не бійся. Я ось ішов вулицею, бачив чувака з гітарою – підходив. Не знав навіть, хто він і як його звуть. Так і зав'язувалися і дружба, і гурти, і треки. І ще – не соромся свого. Я два роки не співав через те, що мені сказали, мовляв, не той голос. А потім зрозумів: та яка різниця, якщо ти сам віриш у те, що робиш? Потрібно пробувати. Потрібно фігачити! У мене було багато практики, і тепер я вже непогано співаю».

І, мабуть, важко знайти більш одеське напуття: «Головне – не прикидайся. Грай, як умієш. Люди відчувають. Навіть якщо повз ноти – якщо чесно, тобі підспівають».

Подорож

334 Елена Галинская
А лягушка-то наша – француженка!

Елена Галинская

А лягушка-то наша – француженка!

Совы, горчица, кир-рояль и одесский фонтан

Мое детство прошло в рабочем районе Пересыпь на улице Московской. Это была приземистая часть города с типичными одно-двухэтажными домами, внутренними дворами, крытыми галереями и квартирами «без претензий». С улицы во двор входили через ворота, по бокам которых стояли тяжелые тумбы. Это был старый двор, заасфальтированный в центре и поросший травой в закутках, с сине-зелеными импрессионистическими тенями на облупившихся стенах, с многочисленными каменными пристроечками, деревянными верандочками, балкончиками, палисадничками и хлипкими заборчиками, выкрашенными зеленой краской.

Мир тогда представлялся мне большим и необъятным, а центром этого мира была невзрачная площадь в конце улицы Московской, там был железнодорожный мост, и это пространство называлось «У Моста». За Мостом начинался большой Город, где я бывала редко, и всегда это было связано с такими экстраординарными событиями, как поход в музей, цирк, театр или на демонстрацию трудящихся 1 Мая и 7 ноября. В Город надо было долго ехать трамваем, и для меня это было упоительно-радостным путешествием. Ах, какой это был Город – яркий, многоцветный, насквозь пронизанный витальной энергетикой! Мы с папой любили гулять и рассматривать дома, несущие печать всех архитектурных стилей. За пышностью парадных подъездов и арок в глубине дворов протекала повседневная жизнь одесситов – одесский неореализм. Но о нем я тогда еще ничего не знала.

В те времена многие улицы были выложены сине-голубыми квадратными плитками из вулканической лавы, «завезенными

из Италии!» – многозначительно пояснял мне папа. После дождя в выемках базальта долго стояли крохотные лужицы – заглядывать в них было моим любимым развлечением.

Особенно нравились мне прямые тенистые улицы в районе между Торговой и Преображенской. Наши прогулки чаще всего заканчивались у оперного театра, где совсем рядом «синеет море за бульваром»… Все улицы и уголки вокруг театра были мной исхожены и изучены. В детстве больше всего мне нравился маленький фонтан с лягушкой: на высоком зеленом пригорке трое обнявшихся детей смотрят вниз, беззвучно хихикают и внимательно всматриваются в сидящую напротив лягушку, у которой изо рта выходит струйка воды. Я могла подолгу стоять возле этой беломраморной скульптуры, расположившейся на фоне Одесского театра оперы и балета. Этот одесский артефакт известен был как «Дети и лягушка». В начале 70-х его переместили на противоположную сторону, поближе к Музею Морского Флота – красивому зданию бывшего

Английского клуба, а на прежнем месте соорудили большой многоструйный фонтан. К этому времени я уже лишь наездами бывала в родном городе. «Дети и лягушка» перед театром навсегда остались в памяти вместе с удивительным трамваем, похожим на дачную веранду, ходившим по Большому Фонтану, вагончиками фуникулера, движущимися навстречу друг другу вдоль Потемкинской лестницы, лошадкой пони в сквере на Соборке и еще множеством других чисто одесских вещей и явлений, озарявших счастьем и радостью мое детство, о которых я вспоминаю с особой нежностью и грустью. Мир этих вещей скукоживается, как шагреневая кожа, и, наверное, уже скоро исчезнет навсегда.

* * *

Муза дальних странствий и охота к перемене мест рано вошли в мою жизнь: я давно с легкостью перелетаю из страны в страну, а города, от одного названия которых когда-то захватывало

дух, стали доступными и посещаемыми. Удивительно, но за границей у меня обнаружилась «двойная память»: непосредственные впечатления, вдруг, как лучом прожектора, прошивали воспоминания, и как будто вспышками света выхватывались эпизоды и картинки былой жизни, создавая плотный слой дежавю. Такие сближения и совпадения я находила и нахожу в самых разных и порой неожиданных местах.

Год назад мы были в Дижоне – столице Бургундии, в прошлом – главном городе Бургундского герцогства, где, между прочим, начинается Дорога великих вин (La Route des Grands Crus), ездить по которой, как вы понимаете, можно долго-долго… Помимо вина край славится ликером crème de cassis, легендарным коктейлем Kir Royal, а про дижонскую горчицу (moutarde de Dijon) знают во всем мире.

Историческая часть города в исключительной сохранности, и концентрация красоты на один квадратный метр здесь чрезвычайно высока. Чего только стоят целые улицы с колоритными домами в стиле фахверк (по-французски «коломбаж»)! На площади Освобождения (Place de la Liberation) с одной стороны – дворец герцогов Бургундских, с другой – роскошные дома XVII века, а в центре прямо из плит бьют струи воды, да так внезапно, что не зевай! Отсюда расходятся кварталы, будто сошедшие со страниц романов Дюма, и можно легко представить, как по этим узким улицам ездили повозки, мушкетеры сражались с гвардейцами, ухлестывали за дамами и пили вино. Улица Свободы (Rue de la Liberté) – главная и самая оживленная в городе, она проходит через площадь Франсуа Рюда (Place François Rude), в центре которой стоит символ винодельческой Бургундии – Фонтан виноградаря (Fontaine du Vigneron): на высоком постаменте

бронзовая фигура юноши, ногами он давит виноград, а струи фонтана, бьющие во все стороны, символизируют вино. Площадь с фонтаном вызывает эстетическое удовольствие, это самое фотографируемое место в городе.

На дижонских «пляс» множество террас, где приятно неспешно сидеть за бутылочкой бургундского, любоваться красотой и никуда уже больше не идти. Но совы не дремлют!

Дело в том, что в Дижоне существует так называемый «маршрут совы»: тридцать достопримечательностей отмечены золотистыми металлическими указателями в асфальте с изображением симпатичных сов, выступающих в качестве навигаторов и бесплатных гидов, помогающих не пропустить главные городские аттракции. Почему сова? Потому что La Chouette (сова) – символ Дижона. Старинный барельеф этой птицы находится на соборе Дижонской Богоматери. Ну а дальше вы уже знаете: надо погладить сову (обязательно левой рукой, потому как она ближе к сердцу) – и будет вам счастье с исполнением заветных желаний.

Отдавшись на волю сов, нам пришлось двинуться дальше по улице Свободы, закончившейся Триумфальной аркой на площади Дарси (Place Darcy). Когда-то на этом месте были средневековые укрепления. От них ничего не осталось, кроме этой арки – ворот Гийома (Porte Guillaume). И вот тут, у этих ворот, мы неожиданно вышли к скульптуре. Ба! Да это же наш одесский фонтан! Я, как все одесситы, с удовольствием и энтузиазмом люблю отыскивать в европейских городах приметы лестного сходства с родной Одессой… Но в данном случае это было не просто сходство, а самый настоящий одесский фонтан «Дети и лягушка».

Дижонский фонтан назывался «Молодость» (Jeunesses). Позже я узнала, что его автор, французский скульптор Макс Блонда, впервые представил мраморную скульптуру под таким названием на Парижском художественном салоне 1904 года. Работа молодого скульптора имела неожиданный успех, и желающих приобрести такую же оказалось немало. Чтобы удовлетворить спрос, Блонда изготовил несколько реплик своего произведения,

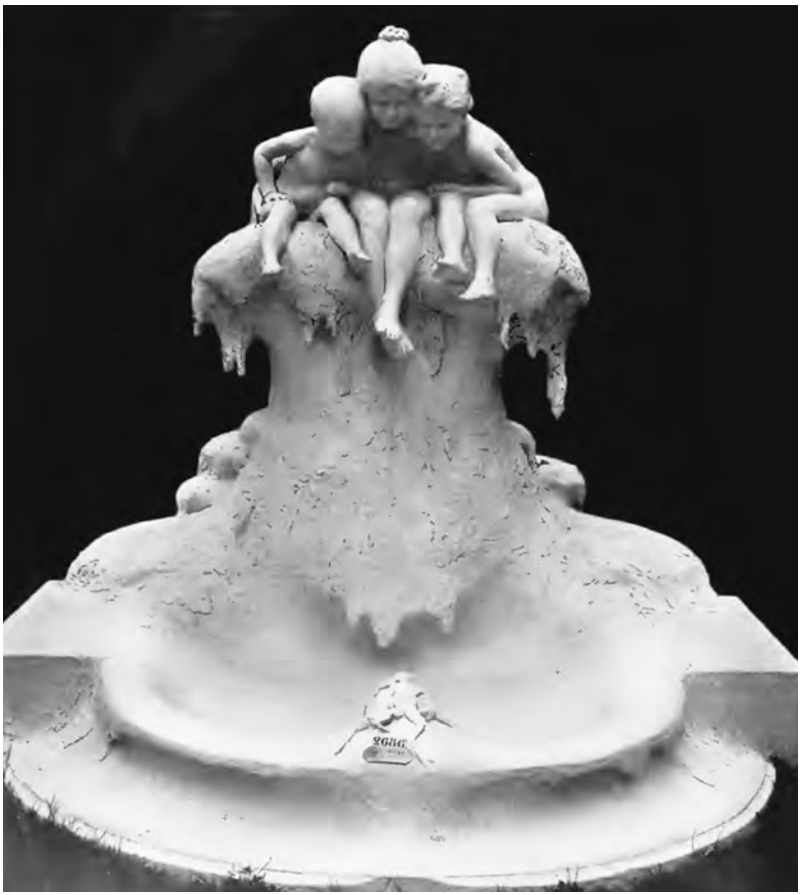

каждая из которых в итоге имела некоторые отличия от оригинала либо в размерах, либо в материалах, либо в отдельных деталях, – только фигурки детей остались идентичными во всех существующих репликах. Фонтан «Молодость» появился примерно в одно и то же время в нескольких городах Европы и Америки, став популярным произведением начала XX века.

Дижон приобрел бронзовую реплику фонтана в 1907-м. Бронзовый фонтан на пляс Дарси показался мне не таким эффектным, как наш мраморный, тут и говорить не о чем! Возле него толпились люди и с восхищением рассматривали умело смоделированные лица улыбающихся детей и их тела, сплетенные в естественных движениях пугливого любопытства при виде застывшей лягушки. Стоп! На чаше фонтана сидела не одна, а целых три лягушки! А у нас ведь только одна!

Но как же эта француженка попала на нашу Ланжероновскую? Конечно, неслучайно.

В начале XX века Одесса все еще купалась в благодатных лучах свободной торговли, богатела капиталами негоциантов, любила

сладкую жизнь и жила в золотом ореоле славы. Не случайно испокон веку Одессу сравнивали с Парижем, а жители Одессы были просто помешаны на французских словах и названиях. Полный очарования приморский город всегда стремился к европейскому лоску, славился своей интеллигентностью и скрытым высокомерием: уж кто-кто, а он-то понимает, что такое вкус и истинное благородство!

Одесские краеведы предполагают, что одна из реплик фонтана от востребованного французского скульптора Блонда была приобретена кем-то из состоятельных одесситов – возможно, известным ювелиром Акимом Биска, и изначально находилась на его роскошной даче на Французском бульваре. Общественным достоянием фонтан стал после революции. На Театральной площади он появился в 20-е годы и сразу же стал одесской достопримечательностью. «Дети и лягушка» благополучно пережили Вторую мировую войну и оккупацию, разрушение во время ремонта и реконструкции оперного театра в 60-х, непрекращающиеся атаки вандалов и всяких хулиганов, перемещение на новое

место в 1970-м. Наконец в 2008-м скульптура была внесена в список памятников культурного наследия Одессы, а в 2023-м вместе с другими объектами исторического центра Одессы – в список ЮНЕСКО.

Прошло сто с лишним лет, а «Дети и лягушка» опять в опасности: они затаились в ожидании сирен и обстрелов из эрэфии… И все ЮНЕСКО оказались ни при чем!

* * *

Фонтан с лягушкой дорог многим одесситам. Думаю, каждого одесского ребенка когда-то в первый раз подвели к маленькой скульптуре из белого мрамора. С ней связаны воспоминания о детстве и родителях, о молодости и друзьях, о детях и внуках.

Я больше не живу в Одессе, но Одесса живет во мне, у меня с ней генетическое родство. Да и вообще, где бы ни жили одесситы, они навсегда в сладкой зависимости от своего феноменального города. Эту маленькую зарисовку прошу рассматривать как еще одну интерпретацию влюбленного взгляда на родной город и пожелание выстоять и дожить до лучших дней. Обязательно!

…В любое время я могу прикрыть глаза и представить зеленую лужайку или цветочную клумбу, в центре которой журчит тонкой струйкой фонтан из моего детства, и, как в былые времена, шумят на улице листвой платаны, разменявшие второе столетие… Воистину, «что пройдет, то будет мило».

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Ах, Одеса

344 **Анатолій Кавун**
Міські легенди. Одеса

361 **Алексей Сухоруков**
Хороший год

368 **Вера Зубарева**
Я соскучилась, Город, по тебе – за тобой…

376 **Ольга Лесовикова**
Рыжий

378 **Феликс Кохрихт**
Дорогие мои земляки…

Анатолій Кавун

Міські легенди. Одеса

Історія, написана із заплющеними очима

Кажуть, щоб зрозуміти Одесу, треба прожити в ній усе життя. Так і ця розповідь. Її сенс криється в останніх рядках, проте вони не скажуть вам нічого, якщо ви не прочитаєте їх усі.

Міські легенди не вигадують – вони народжуються самі собою. Це смисли, вплетені між рядків, образи, виткані з невидимої вуалі часу, з шепоту вулиць, запахів дощу і спогадів, які зберігають не стіни, а серця тих, хто жив і живе нині.

У всьому світі нас впізнають, нам дивуються. Ми веселі та яскраві, іронічні, а іноді навіть трохи зухвалі. Ми життєрадісні та віримо в майбутнє. Ми даруємо людям свою душу та трохи інше розуміння життя. Хтось називає нас самобутніми, хтось вважає занадто наполегливими. Але ніхто, зокрема й ми самі, зовсім не знаємо, що стало тому причиною.

Однак, якщо ви вже почали здогадуватися, не поспішайте, адже можливо, ваші висновки все ще дуже далекі від істини…

Давно… Дуже давно я не був у рідному місті. Дійшовши до свого улюбленого місця, де тепер полюбляють збиратися художники, я відкрив мольберт, поставив стільчик, сів, заплющив очі та став слухати. Звуки міста. Голоси людей, що проходять повз…

Багато хто думає, що, заплющивши очі, ти втрачаєш контакт із зовнішнім світом. Але насправді щойно ви зробите це – перед вами відкриється світ голосів і звуків, світ запахів. Спробуйте – і запевняю вас: ви здивуєтесь, як багато можна дізнатися, зосередившись на відчуттях, які ми так рідко використовуємо в щоденній метушні.

Навіщо я приїхав? Складне питання… Занадто багато років минуло відтоді. Водночас я завжди знав, що одного разу це станеться. І ось я знову тут. У місті, в якому я все втратив… і зміг знайти себе знову.

Попри великий потік людей, які проходили повз, я знав, що тут, у цьому місці, зможу, немов на безлюдному острові, залишитися наодинці зі своїми думками та спогадами.

Ніхто з тих художників, які сиділи неподалік, і тим паче з пішоходів, які проходили повз, ніколи б не впізнав у мені того самого, вічно замазаного фарбою хлопчиська. Того, який багато років тому щодня бродив містом у пошуках художників, які самотньо сидять і малюють. Приходив і дивився, вбирав – і насолоджувався кожним рухом олівця чи пензля, якими малюють портрети, пейзажі, місто…

Пам'ятаю, як підбирав уламки списаних олівців, майже порожні баночки та тюбики від фарби. Іноді випрошував часто зім'яті чи надірвані аркуші, але частіше крав нові та малював, малював, малював…

А ще ніхто не впізнає в мені художника, картини якого виставляються в багатьох галереях світу. Я ніколи не з'являвся в пресі – можливо, саме для того, щоб одного разу повернутися сюди, відкрити мольберт і розчиниться в емоціях минулого…

* * *

Сьогодні був саме той день, в який багато років тому я вперше побачив Її. Та ось тепер я вперше сидів перед мольбертом, намагаючись відновити стертий часом образ. Не знаю, як довго я був занурений у спогади, але в якийсь момент розплющив очі та зробив перші боязкі начерки.

За весь цей час я жодного разу не зміг Її намалювати. Щоразу, стаючи перед полотном, я не міг чітко згадати Її обличчя. Тільки очі! Але я не хотів домислювати – хотів відтворити Її образ цілком. Тому й не починав! Знав, що тільки сидячи тут, я зможу закінчити те, що все життя боявся почати…

Коли я малюю, світ навколо ніби перестає існувати. Я немов впадаю в сон, прокинувшись після якого, бачу перед собою своє

чергове вже готове творіння. Так і тепер, взявши в руку пензель, я став Її частиною. А Її образ, за яким я гнався у спогадах, нарешті перестав від мене вислизати. І ось тепер, через стільки років, я бачив Її так ясно, ніби Вона стояла переді мною, як тоді, в той самий день.

Яскраві великі виразні очі, в яких начебто відбивалися одразу небо, місто, люди – все, що нас оточувало. Я ніколи не міг зрозуміти, скільки Їй років. Щоразу Вона була невловимо різною. Коли сміялася та веселилася, а з очей ніби світило одеське сонце, – здавалося, Їй двадцять п'ять. А коли сумувала, в них з'являлася мудрість і вік, зовсім несумісні з Її образом. У Неї було стільки відтінків, що мене не полишало відчуття спілкування одночасно з кількома людьми.

Але зараз я зобов'язаний зібрати всі Її образи в один. У той самий, який дедалі виразніше проступав на полотні з кожним дотиком мого пензля. Я чекав цієї миті багато років, але тепер щосили намагався не поспішати. Хотів розтягнути й малюнок, і сам візит – хоча б на кілька днів. Я знав, що щойно закінчу портрет, у мене з'явиться бажання виїхати, бо радість зустрічі з рідним містом затьмарювала неминучість – у незліченних варіантах долі не було жодного, в якому я б зміг побачити Її знову. І хоча я завжди розумів, що то був Її вибір, мені ніколи не ставало легше від цієї думки.

* * *

Пам'ятаю, як уперше зустрів Її. Мені було близько десяти, і я був безпритульним. Бродив вулицями міста та займався всім, чим і належить займатися дитині з вулиці: задирався, бився, трохи крав фрукти на Привозі. Коротко кажучи, складалося враження, що у життя були на мене не найкращі плани. Втім, які ще можуть бути варіанти в того, хто в дитинстві втратив рідних і залишився один? Загалом вибір у мене був невеликий.

Того дня я, як зазвичай, збирався спочатку поласувати чимось смачненьким на базарі. А потім хотів піти до художників, які завжди ґав ловили, поки я тихо підкрадався ближче, крав у них фарби – і потім сміявся, спостерігаючи, як вони спантеличено шукають їх навколо.

Але схоже, у цього дня були на мене свої плани.

Коли продавчиня у фруктовому ряду відвернулася, щоб сказати щось сусідці, а я потягнувся за грушами, хтось міцно взяв мене за руку. Я хотів був вирватися, але не тут-то було. Цей хтось, не відпускаючи моєї руки та тримаючи за плече, провів мене до виходу з рядів, сів переді мною – і простягнув мені ту саму грушу. Ту, яку я так і не встиг вкрасти.

Це була дівчина. На вигляд років з двадцяти п'яти. Хоча що я міг знати про вік, бувши десятирічним хлопчиськом? Я взяв грушу, а Вона раптом посміхнулася та сказала, що це ще не все, і простягнула мені маленьку баночку з фарбами. Я здивовано потягнувся за нею, але Вона притиснула баночку до себе та сказала, що просто так не віддасть. «Це буде обмін, – сказала Вона. – Тобі більше не доведеться красти ані фрукти, ані фарби, але в обмін я хочу, щоб ти малював».

Мені вперше хтось взагалі щось запропонував просто так. В Її очах було таке тепло, що в мене всередині почали прокидатися ледь помітні, але дуже добрі спогади з далекого дитинства. І хоча одна частина мене хотіла втекти, інша ніби приросла до землі. Вона дивилася на мене, я на Неї. І ми обидва мовчали…

Потім Вона посміхнулася і сказала, що хоч я і важлива персона, але провести весь день, сидячи на тротуарі біля базару, – не зовсім те, що входить у Її ранкові плани. І ми кудись пішли. Пам'ятаю, спочатку було страшно. Я боявся, що Вона відпустить мене, – і все це зникне, як сон. Тому обійняв Її та міцно, дуже міцно притулився. Здавалось, я був готовий зникнути разом із цим сном, аби тільки більше ніколи не лишатися наодинці з собою.

Вона привела мене до парку Шевченка – до того самого місця, де часто збиралися по двоє-троє художників, які малюють море, порт. До тих самих художників, у яких я неодноразово крав фарби. «Почекай тут секунду, – попросила Вона. – Я зараз дещо принесу». Вона відійшла. А я стояв і чекав, знаючи, що ніщо в цьому світі не зможе зрушити мене з місця.

Але раптом збоку хтось крикнув:

– Ось він! Це він краде в нас фарби!

Я обернувся і побачив міліціонера, який біжить у мій бік, і одного з художників – того самого, хто частіше за інших

потерпав від моїх для нього явно не дитячих витівок. Він упевнено показував на мене.

В одну мить я забув усе… Я по собі знав, що буває, коли міліція ловить дітей, які втекли з інтернату. Особливо якщо втекли під час навчання без дозволу, та ще й з покражею. Так, я просто взяв пару майже порожніх тюбиків фарби. Але розуміння болю та принижень, які чекали на мене за це, не залишало шансу залишитися на місці. Я рвонув. Біг щосили світ за очі, поки не перестав чути голоси переслідувачів у себе за спиною.

Напевно, не дивно, що в результаті цієї погоні я опинився у своєму таємному місці серед дерев на Ланжероні. Там я часто ховався, коли хотів побути наодинці чи тікав попри можливе покарання.

І тут я згадав Її… Було нестерпно боляче. Вперше за багато років я тримав за руку людину, яка нагадала мені про щось забуте, добре, майже нездійсненне з дитинства. Я сидів і плакав, дивлячись крізь сльози на інших дітей – як вони граються з батьками на пляжі, як купаються з братами чи сестрами. Скільки я пробув у цій, на жаль, надто знайомій самоті, сповненій болю й туги, не пам'ятаю.

Але несподівано поруч присіла Вона. Обійняла і, не кажучи ані слова, притиснула до себе. І біль кудись пішов. Не одразу, але пішов. Кудись далеко – за морський горизонт. Так ми й сиділи поруч, дивлячись на море та слухаючи чайок і прибій…

А через якийсь час Вона, мов і не було нічого, запитала, чому Вона повинна за мною цілий день бігати. І тим паче тягати з собою це! І показала на мольберт, що стояв поруч. Простягнувши мені фарби, Вона сказала, що досить їх красти, та, напевно, настав час спробувати те, для чого вони насправді призначені.

Я не став із Нею сперечатися – і не тому, що любив малювати, а тому, що це казала Вона. Людина, поруч із якою світ ставав зовсім іншим. Тому що, дивлячись Їй в очі, я бачив відображення майбутніх подій, які тоді ще не міг усвідомити. Проте знав одне: я маю робити те, що Вона каже.

Я підійшов до мольберта, взяв пензлик і фарби… А Вона в цей момент обійняла мене ззаду та тихо прошепотіла на вухо:

– Давай, мій маленький художник. Я в тебе вірю. Фарби та фрукти з мене. А коли ти намалюєш свій перший пейзаж, ми знову зустрінемося.

До мене не відразу дійшов сенс цих слів. Але коли я обернувся, Її вже не було. Вона пішла – так само раптово, як і з'явилася. А я стояв, ніби загіпнозований. Здавалося, Вона все ще поруч. Просто стоїть за моєю спиною. І чекає. Чекає, коли я почну малювати.

І я малював… Днями, тижнями, місяцями. Я приходив туди в різний час – вранці, ввечері, навіть уночі. Та щоразу в моєму таємному місці на мене чекали мольберт, фарби та свіжі фрукти. Все було на місці. Все, крім Неї. Чи шукав я Її? Ні. Тому що кожного разу, підходячи до мольберта і беручи в руку пензель, я ніби відчував Її обійми. Її руки на своїх плечах. Її тепло, яке, здавалося, нікуди не зникало.

Тому я малював. Весь свій вільний час. Тому що тільки тоді я відчував, що по-справжньому живу. Що по-справжньому щасливий.

А ще… у мене ніколи не виходив пейзаж. Жоден. До певного моменту.

* * *

Від думок мене відвернув тихий голос з легким покашлюванням. Я немов виринув із потоку спогадів – і побачив на полотні перед собою Її обличчя. Хоча, мабуть, ще не обличчя… поки що тільки очі. Ті самі очі – особливі, неповторні. Ті, що завжди висвітлювали Її обличчя, сперечаючись у яскравості навіть з одеським сонцем. Уперше за багато років я дивився Їй в очі. Вони вийшли напрочуд живими. Такими живими, що серце тужливо стиснулося. Але голос за спиною ставав дедалі наполегливішим.

– Вибачте, що відволікаю, – голос не відставав, і я знехотя відірвав погляд від полотна. Повернувшись, побачив старого, який сперся на тростину. Він стояв зовсім поруч і дивився на мій ескіз – ще не закінчений, але вже сповнений сенсу.

Я дивився на старого, а він так само не відводив погляду від картини.

– Не продається, – сказав я, виходячи зі ступору та намагаючись пожартувати.

Старий мовчав, а потім, так само не відриваючи погляду від полотна, тихо запитав:

– Вибачте… Ви знали Її?

– Так, – відповів я. – А що?

– Річ у тім… – пробурмотів він і запнувся. – Ви… не могли б почекати? Я скоро повернуся. Будь ласка, не йдіть. Мені потрібно вам дещо передати.

Він скоро пішов алеєю, і я, злегка ошелешений, провів його поглядом. «Божевільний старий», – подумав я. Але ж я однаково нікуди не поспішав.

Уся моя увага була звернена на ці перші, але такі важливі для мене начерки. Я б не сплутав Її очі ні з чиїми іншими в цьому світі. Багато років я підсвідомо шукав їх у поглядах людей, що проходили повз мене. У різних містах, у різних країнах… Але ні в кого не було Її очей.

Я сів на лавку, що стояла поруч, – трохи відсторонено, аби збоку насолодитися поглядом, який пронизливо дивився на мене з полотна.

– Ну привіт… – вирвалося в мене. Я посміхнувся, згадавши, як зрідка подумки розмовляв із Нею, ділячись важливими моментами свого життя.

Але в цей момент звук трамвая, що проїжджав повз, вирвав із пам'яті черговий фрагмент.

* * *

Мені було вже шістнадцять. Я йшов вулицею весь у фарбі – розбурханий, невиспаний, але щасливий. За ці шість років я навчився малювати все… крім пейзажів. Вони наполегливо й уперто вислизали від мене, ніби навмисне не бажаючи піддаватися. Я вкладав у них усе: натхнення, старання, душу… Проте результат завжди був не той. І от сьогодні – саме сьогодні, в день, в який я Її зустрів багато років тому, сталося те, чого я чекав усі ці роки. У мене нарешті вийшов перший справжній пейзаж.

Думки кидалися в моїй голові, і я не міг всидіти на місці, тож вирішив віддихатися та пройтися вуличками міста. З внутрішньої ейфорії мене вирвав пронизливий сигнал трамвая.

Схаменувшись, я усвідомив, що стою на рейках, а за кілька секунд опинюся під колесами вагона, що мчить на мене. Я навіть побачив водія, який щось мені кричав і всім виглядом показував, що відчайдушно тисне на гальма, але вже не встигає нічого зробити.

Врятувала мене чиясь рука – вона різко зупинила мене, ухопивши за плече, і відкинула назад. Я втратив рівновагу та впав на спину, але та ж рука встигла мене підхопити, не давши вдаритися головою. Трамвай із гуркотом пронісся повз. А я, все ще приголомшений, сів на бордюр. Поруч присіла Вона. Я дивився на Неї та не вірив своїм очам. А Вона, наче і не було нічого, ніби й не минули ці шість років, запитувала, чому всі наші зустрічі закінчуються посиденьками на тротуарі. Чому Їй постійно треба щось кидати, щоб мене рятувати? Хто мені пере вічно забруднені фарбою штани? І взагалі, що я собі думаю, кидаючись під трамваї?

Я дивився на Неї та боявся поворухнутися. Вона нахилилася та прошепотіла мені на вухо, що поспішає, та якщо я за ці роки розучився розмовляти – то, можливо, варто Їй прийти трохи пізніше, коли я знову навчуся?

Я схопив Її за руку і сказав:

– Ні, не йди. Я намалював його! Свій перший пейзаж.

– Та невже? – усміхнулася Вона так, наче знала це і без мене. – Але якщо вже ти згадав, що вмієш розмовляти, то, можливо, напоїш мене чаєм і розповіси, як у тебе справи?

Мені здавалося, що ми гуляли та базікали, не замовкаючи. Але, озираючись назад, я розумію: розмовляв тільки я. А Вона уважно слухала. Я хотів Їй розповісти, як почав малювати, якими були мої перші роботи, та все те, що сталося зі мною за ці роки.

Вона слухала – уважно, мовчки. Але всередині я відчував: Вона вже все знає. Кожну деталь. Кожен біль. Кожну радість. Усе, що відбувалося зі мною весь цей час.

Вона дивилася на мене, та Її очі, й світло, що виходило з них, немов загоювали всі ті негаразди, які випали на моєму шляху.

У мене завжди було відчуття, що всередині я – як розбите дзеркало. Доля, дитинство в інтернаті, все те, що довелося пережити, не давало мені по-справжньому розкритися в тому, що я полюбив

ще дитиною. В тому, до чого зміг дійти тільки завдяки Їй. Але зараз під її поглядом мені здавалося, що всі розсипані осколки мого внутрішнього світу збираються в одне ціле!

Ми довго гуляли, і я навіть не помітив, у який момент взяв Її за руку. Як хлопчисько – той, хто не хоче дорослішати та хоче трохи побути поруч із тим, хто нагадує про дитинство… про те дитинство, якого в нього ніколи не було. Щоб хтось провів шляхом у майбутнє, яке так лякає кожного в цьому віці…

І Вона привела… Так, так, саме так і сказала: «Заходь, нам сюди». Я знав це місце, але навіть не помітив, як ми сюди прийшли, – так захопила нас розмова. Я зупинився трохи здивований: навіщо ми тут? А Вона, посміхнувшись, легко підштовхнула мене вперед і сказала:

– Ти, здається, забув, хто тут ставить запитання.

Художка. Греківка. Так її називали всі. Місце, де навчалися художники та скульптори. Місце, повз яке я проходив із побожністю та затаєною мрією.

Вона впевнено вела, вірніше – проштовхувала мене коридорами. Ми завернули за ріг, піднялися сходами – та різким рухом Вона буквально заштовхнула мене у відчинені двері якогось кабінету.

Переді мною за столом сидів той самий художник. Той, що колись нацькував на мене міліціонера. Я остовпів.

– Сідайте, – сказав він, не піднімаючи очей.

– Ні, я постою, – пробурмотів я, не розуміючи, що я тут роблю і що буде далі.

Він глянув на мене і, явно не впізнаючи, байдуже вимовив:

– Ну гаразд… Я все одно поспішаю. А питання щодо вас було вирішено вже заздалегідь. Приймальна комісія одноголосним рішенням зарахувала вас у студенти. З першого вересня можете братися до занять.

Поставив якийсь підпис, а потім додав, уже трохи тепліше:

– Дякую, що надіслали ваші роботи. Для ваших років це чудово. Особливо ваш пейзаж.

– Але… Але я ж…

Я хотів сказати, що нічого не надсилав. Втім, відвівши погляд від нього, застиг. Переді мною були всі мої роботи. Всі ті, що я малював у тому самому місці на Ланжероні. І той самий пейзаж. За-

вершений лише кілька годин тому. Він стояв просто переді мною – на тому самому подарованому Нею мольберті.

Мабуть, він чекав від мене ще хоч якихось слів. Проте, не дочекавшись, спокійно сказав:

– Талановиті художники часто небагатослівні.

Потім, немов підбиваючи підсумок:

– Якщо вам і справді більше нічого додати – я буду радий бачити вас серед своїх студентів. А зараз… вибачте, я дуже зайнятий.

Він підтвердив сказане легкою посмішкою та кивком у бік дверей – ясно даючи зрозуміти, що мені вже час.

Я позадкував, вийшов із кабінету… потім із будівлі… Так, це була моя мрія. Саме та, до якої я йшов усі останні роки. Але тепер думки були зовсім про інше. Де Вона? Я обвів поглядом двір, вулицю, будівлю… Ані всередині, ані зовні Її не було. Вже майже знаючи відповідь, я все ж таки повернувся та зазирнув до кабінету. Чоловік усе ще сидів за столом, зайнятий якимись паперами.

– Вибачте, – запитав я, – ви не бачили жінку, з якою я прийшов?

Він здивовано підняв брову:

– Вибачте, але… ви були самі. Нікого з вами не було.

* * *

Голос літнього чоловіка, який повернувся, знову висмикнув мене зі спогадів:

– Я вас не сильно затримав?

– Та ні… я зовсім не поспішаю, – автоматично відповів я, насилу виринувши зі своїх думок.

Він присів поруч на лавку та довго дивився на портрет.

– Знаєте, – тихо промовив він, – я думав, усе це піде разом зі мною. Думав, що так і не дізнаюся, що ховалося в цих очах. Вважав, що все це – просто стареча маячня. Але ви… Ви – жива людина. Ви знали Її. А значить… значить, усе це – правда.

Я ще більш здивовано глянув на нього – і тільки тоді помітив, що в руках він тримає велику, навіть можна сказати, громіздку скриньку. Вона мала такий вигляд, ніби їй не один десяток років. Щось у ній було… дивне. Ніби сама по собі вона вже зберігала історію, яку боялася розповісти вголос.

– Ви знали Її? – запитав я, вловивши, як його погляд немов застиг на портреті.

– Я? Ні… – тихо відповів він. – Я не знав Її. Але вони – вони всі Її знали.

Він зробив паузу, а потім, трохи нахилившись уперед, поклав руку на скриньку:

– …а завдяки їм дізнався і я.

– Я вас не розумію, – сказав я, дивлячись на нього в безмежному подиві.

Він не одразу відповів. Спочатку подивився мені в очі, потім кудись убік, наче за деревами намагався побачити те, що давно минуло. І нарешті ніби ненароком поставив запитання:

– Ви знаєте, що он там, у тій стороні, розташований Головпоштамт?

– Знаю, – кивнув я. – Кілька разів бував там, марки купував. Але до чого тут він?..

– Дуже до чого… – тихо відповів він. – Багато років я пропрацював там прибиральником. Звичайна робота… Ніч, порожня зала, рідкісні шерехи паперів… Але одного разу я знайшов коробку з незапитаною поштою.

Він на мить замовк, немов перевіряючи, чи готовий я почути те, що він збирається розповісти.

– Вона трохи відрізнялася від інших. Здебільшого всі такі листи сортуються за адресатами, за вулицями, за індексами. А ці були без адреси. Майже…

Він поклав долоню на кришку скриньки, ніби в ній зберігалося щось, що змінило все його життя. Потім подивився на мене.

– Я показав її начальнику, – продовжив він, – але той навіть не став заглядати всередину. Кинув погляд на маркування коробки – там було написано «Без адресата», – і махнув рукою: викидай, мовляв, усе, що з таким написом. Наче це було просто сміття.

Він стиснув кришку скриньки трохи міцніше, наче досі не міг повірити, що все могло закінчитися тоді в одну хвилину, одним байдужим жестом.

– Але я не викинув, – тихо додав він. – Не зміг… Це ж чиїсь долі, мрії, надії… Хтось мав їх зберегти. Я взяв їх додому і вже там відкрив перше… потім друге… – він замовк на мить. – Багато років

я перечитував їх знову і знову. І в мене з'явилася мрія: одного разу зустріти Її. На жаль… мрія так і не втілилася. Проте я зміг зустріти вас. А значить, доля цих листів тепер у ваших руках. Тепер вони всі – ваші. А мені… мені, напевно, вже час. Я занадто довго чекав на вас.

Він поставив поруч зі мною скриньку і поклав зверху пожовклий від часу лист.

Я взяв цей перший лист… Усе в ньому казало про те, що він набагато старший за мене. Папір, вицвіле чорнило, вигини часу… Але моя цікавість не дозволяла занадто довго розглядати зовнішній вигляд. Я поспішав дізнатися, що ж усередині.

Обережно діставши з конверта складений учетверо аркуш, я розгорнув його – і… не одразу повірив тому, що побачив.

На старому, пожовклому від часу папері був Її портрет. Олівець, нехай частково стертий часом, передав погляд з такою ж точністю, яку я намагався вкласти у свій ескіз. Це були Її очі. Ті самі, які дивилися на мене з мольберта, що стояв поруч. Я б їх не сплутав ані з чим у цьому світі. Але як? Як у листі, який, за відчуттями, був старший за мене на десятки чи більше років, міг опинитися Її портрет?

Її погляд із цього тендітного, майже розсипчастого аркуша, здавалося, з легкою посмішкою, викликав спогад про ту саму третю – і останню – зустріч.

* * *

Пам'ятаю, як складав свій останній іспит у Греківці. А потім – як прийшов за документами. Мені вручили конверт із дипломом і якоюсь купою інших паперів, формулярів. І сказали:

– Ви один із найталановитіших студентів за весь час навчання. Ми впевнені: про вас ще не раз почують.

А що я? Я кивнув, подякував. Але всередині раптом зрозумів: я зовсім не знаю, що далі. Так, я любив малювати. Так, мені казали, що в мене хист. Втім чи розумів я, куди йти? Як бути далі? Ні. Не розумів.

Виходячи з будівлі, в якій провів кілька останніх років, тримав у руках конверт із дипломом і паперами. Кого я побачив? Навпроти

входу, спершись на дерево, стояла Вона. Чи здивувався я? Навіть не знаю… Несподівано всередині спалахнуло відчуття, ніби я весь цей час чекав саме цього моменту. Що вийду – і зустріну Її. І так ми стояли та дивилися одне на одного.

Що було далі? Складно сказати… У мене вже було багато друзів. Були наставники, були вчителі, були навіть шанувальники мого таланту. Але Вона була кимось іншим. Рідним. Тією людиною, яка побачила в мені не того, ким я був, а того, ким міг би стати.

Тією людиною, яка не просто намацала мій шлях, а провела мене ним, ведучи за руку крізь страхи, сумніви та самотність.

Я бачив Її всього кілька разів у житті. Але ближчої та ріднішої людини у мене не було ніколи. Я підійшов до Неї, обійняв і сказав: «Дякую». А вона посміялася та сказала, що спасибі до чаю не найкращий варіант. І ми, як і минулого разу, пішли пити чай.

І так, як завжди, Вона багато питала, а я багато розповідав. Я знав, що немає сенсу ставити Їй запитання. Бодай, можливо, все, що я хотів про Неї знати, я вже знав. Розумів… відчував… Ми провели разом цілий день. Але все, як відомо, має властивість закінчуватися.

І ось Вона сказала:

– Тобі вже час…

Я знав, чим закінчуються ці слова. Знав, що наступить за ними. І спробував заперечити. Сказав, що тепер у мене попереду все життя, і я нікуди не поспішаю. Вона насупилася з легкою посмішкою – так уміла тільки Вона – та суворо запитала:

– Ти що, хочеш зі мною посперечатися?

Я знав, що ні. З самого дитинства знав. Тому просто подивився на Неї та тихо запитав:

– Куди ж я поспішаю?

– А ти озирнися, – відповідь пролунала через ту ж загадкову усмішку.

І в цей момент я раптом зрозумів. Ми стояли на вокзалі. Просто поруч із вагоном. Я так захопився розмовою, що не помітив, як ми сюди прийшли.

– Тобі вже час…

Вона вручила мені мій же конверт із Греківки, обійняла та майже заштовхнула у вагон. «Проводжальники залишають вагон», – бадьоро сказала провідниця та зачинила переді мною двері.

– Але мені… Мені туди… – пробурмотів я, збентежений тим, що відбувається.

– А ваш квиток свідчить про протилежне, – суворо вимовила пані у формі, що з'явилася, немов із нізвідки, і безапеляційно підштовхнула мене в прохід. – Двадцять п'яте купе. І, будь ласка, не робіть мені нерви.

Вона зміряла мене підозрілим поглядом, примружилася і, вже йдучи, крикнула вслід:

– У вагоні не пити! Ясно?

Я сів на своє місце та довго дивився на конверт. Великий, щільний, теплий від моїх долонь. Відкрив… А там крім диплома лежав ще один лист. Запрошення. До Лондона. У знамениту Лондонську академію мистецтв. Мені дякували за надіслані роботи. Писали, що я зарахований. Що все оформлено. Що мені призначено стипендію. І що вони чекають.

З перших днів навчання я міг лише мріяти про таке… та ні, навіть мріяти не міг.

А тепер… це було реальне. Справжнє. В моїх руках.

– Хто ж ти?

* * *

Я прокинувся від останнього спогаду. І, майже не дихаючи, почав відкривати листи. Один за одним.

І читати. Читати. Читати… Кожен.

Адже у всіх цих рядках звучали голоси тих, хто знав Її голос. І в кожному з них люди описували свою долю та казали спасибі то незвичайній дівчині, то жінці, то бабусі. Героїні всіх цих листів були різні – різного віку, різних років і періодів існування міста. Але це завжди була Вона. Щоразу Вона з'являлася в житті тих людей. Допомагала – і зникала… Зникала назавжди, залишаючи по собі лише нескінченну вдячність за життя. Життя, які рятувала, які оберігала, які направляла…

Десятки, сотні листів. І ніхто не намагався дізнатися, хто Вона. Ніхто не намагався пояснити собі… Адже всі насправді, як і я, у глибині свого серця розуміли, ким Вона насправді була. Це були просто листи подяки Їй!

Хтось був, як і я, художником чи поетом, хтось лікарем чи вченим, хтось інженером… Підлітки, дорослі люди, люди похилого віку та навіть діти. Деякі листи були написані десятки років тому. А деякі – понад століття тому…

Я більше не хотів ставити собі те запитання, на яке у мене завжди була відповідь! Вона, як спалах, три рази з'явилася в моїй долі. Була для мене найріднішою людиною. І в кожному листі були ті самі слова, які в глибині свого серця я вимовляв, щоразу думаючи про Неї!

Кожен із цих листів був живим свідченням того, що я не збожеволів. Кожен останній рядок, написаний невідомими мені людьми, звучав в унісон – у серцях, між якими пролягали нескінченність і час. Але всіх їх пов'язала Вона. В один подих. В одну подяку. За життя. За долю. За щастя – кохати та бути коханим. За подаровану надію. І за шанс… бути!

Наприкінці кожного листа – лише два слова. Два однакових слова, написаних різними руками в різний час різними почерками.

«Спасибі, мамо».

А на кожному конверті, там, де зазвичай пишуть адресата, значилося одне й те саме ім'я:

«Одеса. Мама».

Я озирнувся, але на лавці сидів лише я сам, і на колінах лежала скринька з листами.

* * *

Вранці почався новий день. Для кожного свій. Десь в аеропорту я стояв останнім у черзі на реєстрацію. А десь у лікарняній палаті біля ліжка нікому не відомого старого сиділа жінка, тримала його за руку.

Він дивився на неї з тихою вдячністю, а в Її найкрасивіших у світі очах відбивалося все його життя…

Десь починався дощ. Перші краплі падали на портрет. Той самий – намальований мною. Той, який я не наважився взяти з собою. Адже Вона, зображена на ньому, була душею цього міста і не могла його покинути. Навіть у вигляді малюнка.

Краплі дощу м'яко змивали акварель із полотна, а я останнім підіймався трапом літака. Простягаючи квиток, обернувся і кинув останній погляд на місто, яке любив найбільше у світі. А коли повернувся, відчув, що хтось обійняв мене ззаду та прошепотів на вухо рідним голосом:

– Привіт, мій маленький художнику… Я була дуже рада тебе бачити. Знаю, ти виріс – і став таким талановитим, яким я завжди мріяла тебе бачити. Відвідуй мене ще. Я буду чекати…

Я не став обертатися. Знав: нікого не побачу. Просто стояв. Мовчки.

Стюардеса м'яко взяла з моїх усе ще простягнутих рук квиток і паспорт громадянина іншої країни та, ледь усміхнувшись, запитала:

– Чоловіче, так ви додому летите… чи ні?

Я подивився на неї. Потім на місто за своєю спиною. І тихо відповів:

– Ні. Я вже вдома…

Двері літака вже зачинилися, а я все ще стояв на трапі. Стояв – і розумів: я повернувся. Повернувся до Неї. Повернувся до себе.

Повернувся в місто, яке ми всі кличемо мамою. В місто, яке змінює нас.

Яке дає нам сили. Таланти. Яке відпускає… Але завжди – чекає.

Як мама.

* * *

Так само капав дощ. Соборкою йшла жінка, тримаючи дитину за руку. Художники закривали свої картини, та тільки один стояв під дощем з уже майже повністю розмитим малюнком.

Дитина підвела голову й запитала жінку:

– А ти коли-небудь літала на літаку?

Вона посміхнулася і, присівши поруч, сказала:

– Я – ні. Але ти одного разу полетиш. Я тобі обіцяю!

Вона присіла поруч із ним навпочіпки та сказала, що все життя завжди в наших руках, треба тільки не боятися мріяти!

Чи впізнав хто-небудь цього хлопчиська, який ще нещодавно просив гроші на сусідньому перехресті, а тепер ішов вулицею, притуливши до грудей книжку з медицини – саме ту, що нібито випереджала його вік, але визначала долю?.. Навряд чи.

Адже кожен, хто проходив повз, не міг відірвати погляд не від нього… А від очей. Від тих самих – прекрасних, глибоких, у яких відбивалися ми всі.

Адже для всіх нас Вона – мама…

P. S. Хто Вона? І де ви могли Її зустріти? Серед рідних чи друзів, серед тих, хто зміг подати вам руку чи підтримати у складну хвилину. Можливо, ви навіть зустрічали Її на вулицях міста, але чи знали ви, як часто Вона оберігала вас від лиха чи направляла там, де ваші мрії могли розбитися об скелі?

Кожен із нас відповість на запитання, хто Вона, по-своєму.

А я зміг заплющити очі й побачити Її такою. Втім якою б Вона не була, ми інші завдяки Їй! І ми любимо тебе, наша Одесо і наша мамо!

www.anatoliy-kavun.info

Алексей Сухоруков

Хороший год

Барометр рухнул, когда у дедушки пропало терпение.

Дедушка сидел за швейной машинкой, перевернутой и открытой, и чинил ей железные внутренности. Было жарко, лицо было мокрое, капли сползали по носу и падали в механизм. Старые железки не хотели работать.

– Какая зараза? – спрашивал дедушка, трогая пальцем черные шестеренки.

– Вот холера, – сказал он через час и вытер руки тряпкой. Потом собрал машинку и качнул ногой тяжелую педаль. Мягко застучало, цветной лоскуток затянуло под лапку и прошило безобразными петлями.

– Зараза, – сказал дедушка. – Антисемитка. Сколько крови выпила… Я тебя цыганам продам…

Дедушка накрыл машинку газетой и посмотрел в окно. Солнце стояло прямо над двором. Пересохшее белье свисало с веревок, поднятых на длинные палки. Тени от белья не было. Пыльная трава сохла между каменными плитами. Над плитами, карнизами и крышами домов дрожал горячий воздух.

– Нечем дышать, – сказал дедушка. – Дает Бог погоду. И «Зингер» машину… Как сговорились все…

Глаза слезились от света. Белым огнем сияло стекло и крашеный подоконник. Под старой кривой акацией в миске сверкала вода для котов. На побеленной коре прыгали блики.

– Нюмка! – крикнул дедушка. – Иди посмотри погоду!

Никто не ответил. Маленький Нюма стоял на крыше сарая и жевал хлебную корку. Он хотел поймать воробья на закидушку

и ничего не слышал. Железная крыша обжигала, Нюма прыгал по ней и разматывал бесконечную леску.

Дедушка пошел смотреть сам.

В белой комнате с железной кроватью и комодом из стены торчал гвоздь. На гвозде висел барометр, похожий на бронзовую кастрюлю со стеклом. Тонкая стрелка вошла в «Великую сушь» и там застряла.

– Это радует… – сказал дедушка. – Хуже не будет, ибо некуда.

Дедушка вздохнул и постучал по стеклу. И барометр упал.

Кривой гвоздь свернулся, посыпалась известка, бронзовая кастрюля ударилась об пол и покатилась под кровать.

– Что вы роняете? – спросила бабушка с галереи. – Нюма?.. Что вы бьете там?

– Сейчас начнется, – сказал дедушка и поднял выпавшее стекло. Барометр лежал на полу и показывал бурю.

– Они разнесут дом… – бабушка прошла скрипящей галереей и заглянула в окно.

– Я смотрел барометр, – сказал дедушка.

– И он взорвался? – спросила бабушка. – Убери здесь всё… Что он успел показать?

– Что-то такое за погоду.

– Хохмач… – сказала бабушка. – Иди накачай примус. Или будете без обеда.

И дедушка пошел на галерею.

Под лестницей в полосатой тени лежали коты. На табуретке шипел примус, на оранжевом огне булькал черный казан. Бабушка помешала в нем деревянной палкой.

– Упал барометр, – сказала она.

– Наконец-то… – сказала толстая Лиза.

Лиза сидела на стуле в палисаднике в дырявой тени и чистила мелкую рыбу. Она брала из миски черных слипшихся бычков и бросала их в глубокую тарелку. На мокрой газете лежали перламутровые и розовые кишечки.

– Я умру от этой жары, – сказала Лиза. – Я до стула прилипла… Стыдно сказать, чем я прилипла.

Дедушка поднялся от примуса и сказал:

– Что вы мучаетесь с этими бычками? Они же – как семечки.

– Так они кушаются, как семечки, – сказала Лиза. – Я вам отсыплю сейчас.

Бабушка достала палку из казана.

– Иди зови Нюму, – сказала она дедушке. – И сделай мне барометр…

Рыжая белая Зоя сказала из своего окна:

– Падает на дождь. У меня голова болит.

Бабушка промолчала, а грубая Лиза сказала:

– Не с погоды. Это ваша Таня экзамены завалила… И с мальчиками сильно балуется.

Во двор зашла пыльная уставшая собака. Постояла у чугунной тумбы, понюхала, передумала и пошла пить воду из кошачьей миски.

– Не надо завидовать, Лиза, – сказала Зоя с подоконника. – Мальчиков надо пробовать, они очень разные. А экзамены нам продлили. Гоша договорился…

Лысый Гоша спал в палисаднике в шезлонге, уронив на колени газету. Шезлонг был старый и полосатый с инвентарным номером пляжа Аркадия.

– Таня бросила мальчика со скрипкой, – сказала Лиза. – И гуляет с Севой, который жлоб.

Черный бычок упал мимо тарелки.

– Сева моряк, – сказала Зоя. – Морякам можно всё без очереди.

– Сева трепло, – сказала бабушка. – Он такой моряк, как я. Только я красивее.

Рыжая Зоя подумала и сказала:

– Вы не видели, какие он носит клёши. Он таки моряк. У него потрясающие клеши.

Бабушка вздохнула, потрогала горячий бок казана и сказала:

– Он принимает бутылки на складе за Новым рынком. А брюки берет у брата… Он вам голову морочит этими клешами.

– Таня, ты слышишь? – сказала Зоя в комнату и пропала из окна.

Бабушка налила воды в миску и помыла теплые помидоры. Потом прилетела оса и стала летать над тарелкой. И бабушка смахнула ее полотенцем. Солнце висело над галереей, пахло старой горячей краской, деревом, керосином и мамалыгой.

Потом пришел дедушка и сказал:

– Рахиль, где твой внук Нюмка? Я устал его искать.

– Сидит где-то, – сказала бабушка. – Ты должен знать. Ты тоже был мальчик.

Дедушка заскрипел лестницей, спустился с галереи и пошел к сараям.

– Нюме нужна мама, – сказала Лиза. – И отец с ремнем… Простите, Рахиль… Сколько им еще сидеть?

– Ей – два. И отцу четыре… Ничего, Лиза… Вы бросаете кишки в чищенное.

Дедушка вышел на солнце.

Зарёванный Нюмка шел по двору. За ним тянулась спутанная леска и прыгала по камням дощечка закидушки. Свинцовое грузило моталось и било по худой коленке. В Нюмкином пальце сидел черный зазубренный крючок.

– Нюмка… – сказал дедушка. – Готэле… Мальчик мой…

Круглое облако появилось и поплыло в сияющем небе. Но наверх никто не смотрел.

В белой комнате на кровати сидел Нюмка с пальцем. На пальце и на содранном локте сохла зеленка. Смятое покрывало пачкали зеленые пятна.

– Чья закидушка? – спросил дедушка. – У ней крючки ржавые.

– У Жорки сменял, – сказал Нюмка. – На патрон от нагана.

Дедушка подумал и сказал:

– Ты опять в катакомбы лазил. Я тебе ухо оторву, когда заживет все… Сменяй патрон обратно.

– Нет, – сказал Нюмка. – Это нельзя. Так не делают.

Дедушка подумал еще и спросил:

– А за гроши?

– Нет… – сказал Нюмка. – Он богатый. Его папка сифоны заправляет.

Нюмка болтал ногами.

– Я так заберу, – сказал он. – За ржавые крючки… И в нос дам.

Дедушка закрыл пузырек с зеленкой и поставил его в комод.

– Нет… – сказал он. – Ты возьмешь мой самодур и снесешь этому Жорке. Если он упрется – дашь ему в нос. Самодур оставишь

там, а патрон отдашь мне. Всё, что с катакомб, отдашь мне… Хватит с нас одного барометра…

– Можно, я пойду? – спросил Нюмка, которому захотелось плакать.

– Иди, шкет, – сказал дедушка. – Иди, покажись бабушке.

Нюмка вылез в окно и спрыгнул на галерею. Дедушка сказал:

– Сейчас начнется.

И бабушка сказала:

– Господи Боже!

Гоша шевельнул ногой, и газета упала на траву. Гоша устал спать. Его майка намокла, и по лбу ходила муха. Вставать тоже не хотелось. Потом что-то стукнуло по газете и подлокотнику, и тяжелая капля разбилась на его руке.

Гоша открыл глаза.

Наверху стоял Нюмка и ел помидор. Бабушка мазала Нюму зеленкой по второму разу.

– Вы проснулись… – сказала бабушка. – Поднимайтесь. Вам Зоя обед делает…

Гоша вылез из шезлонга и поднял газету. И большая капля упала ему на спину. Гоша задрал голову. В голубое небо под свист ласточек входил край фиолетовой тучи. Толстая Лиза, опустив нож, тоже смотрела на небо.

– Рахиль, – сказал она. – Вы не поверите. Будет дождь.

Нюмка запрыгал и уронил помидор. Бабушка шлепнула его полотенцем.

Гоша сложил шезлонг и понес под галерею. На каменных плитах уже расплывались и быстро сохли мокрые пятна.

– Идите все в дом, – сказала бабушка. – Лиза, вы намокнете.

Остро запахло прибитой пылью. Мокрые пятна рябили, сливались вместе, и плиты быстро темнели.

– Сейчас польет, – сказал Гоша из-под лестницы.

– Лиза, – спросила бабушка, – вы таки прилипли, чем обещали?

Лиза засмеялась.

– Мои ноги, – сказала она. – Пока я дойду… Я буду сидеть. Буду мокнуть с удобствами.

– Нюма, – сказал дедушка. – Неси зонтик со шкафа. Бегом неси…

По крыше галереи застучало. В небе грохнуло. От темных плит на траву полетели мелкие брызги.

– Пропала стирка, – сказала бабушка.

Дождь наливал лужи, в которых прыгали пузыри и скользили босые ноги. Дедушка и Гоша срывали белье с упавших веревок. Нюмка бегал за ними с корзиной.

– Гоша, вы пропустили! – крикнула толстая Лиза. – Пропустили мой лифчик. И низ тоже оставили… Или вы стесняетесь?

– Гоша, надо смелее! – крикнула бабушка с галереи. – Хватайте, как дерзкий мужчина. Вы должны это уметь… Зоя, скажите ему!

– Не позорь меня! – крикнула Зоя. – Возьми это руками! Прямо сейчас!

В темном небе грохнуло. Ливень ударил по земле, вода скрыла двор, и мелкие брызги полетели в галерею. Крыша загудела.

– Хляби небесные, – сказала Лиза из-под пляжного зонта.

Вода залила тарелку и вымыла рыбу на землю. Потрошеные бычки уплывали, застревая в траве.

– Фима, оденься в сухое, – сказала бабушка, разбирая корзину. – Забери наше на кухню… Фемиди и Корецкие разберут свое, когда придут.

Зоя терла полотенцем мокрого Гошу.

– Принеси нам вино, – сказал дедушка. – И давай обедать, Рахиль.

Дождь шумел, обмывая уставшую зелень. В решетку под колонкой лилась грязная вода. Сорванные листья крутились и уносились в бездну.

Дедушка кушал желтую мамалыгу. Помидоры и брынза лежали на доске, и крупная соль рассыпалась в блюдце.

– Сейчас кончится, – сказала толстая Лиза. – Все бычки пропали… Нюмочка, поищи мой тапок, он уплыл…

Небо светлело, туча стала серой и порвалась. Чистое и синее заблестело в разрывах и дырах. Потом вышло солнце и смешалось с водой. Светлые капли слетали с неба и падали в траву. От каменных плит стал подниматься пар.

Дедушка выпил вино и отставил синий стаканчик. Розовые капли сбежали и растеклись по донышку. И дедушка сказал:

– Вэ-ойо им шомойа тишмэу…

Дедушка смотрел во двор, где Нюмка скакал по лужам. Чистая вода стекала с крыш, собиралась в ручьи и уходила в землю.

– … дам я дожди земле вашей в срок: дождь после сева и дождь перед жатвой…

Дедушка закрыл глаза.

– …И соберешь ты свой хлеб и вино свое, и масло своих олив…

– Что ты делаешь, Фима? – тихо спросила бабушка.

Дедушка ушел с галереи. В комнатах было тихо и чисто. Под газетой стояла швейная машинка. Дедушка сел, поднял газету и сказал:

– Ну что, холера… Ты помнишь – мы говорили про цыганов?

Бабушка вымыла миску и накрыла оставшиеся помидоры. Потом вытерла стол и стала развязывать фартук. С крыши галереи слетали сияющие капли. Бабушка повесила фартук и посмотрела вверх через старые доски.

– Дай ему счастья, – сказала она. – Бог мой… Ты сделал с нами все что хотел. Теперь дай ему счастья. Пожалуйста, Господи…

Нюмка стоял в луже. Солнце дрожало в ней, плескалось и мыло худые и грязные ноги.

Вера Зубарева

Я соскучилась, Город, по тебе – за тобой…

* * *

…А когда наступает вечер,
Прибывают к морям берега,
Подключается память-диспетчер,
Отправляется сон в бега.

Сквозь ночного тумана завесу
Брезжит парусник-пилигрим.
Все дороги ведут в Одессу,
Что бы там ни рассказывал Рим…

* * *

Как там мама?
Что-то часто снится.
Чуть глаза прикроешь – звуки ветра,
Улиц разлетаются страницы.
Черно-белый ролик в стиле ретро.
Всё одно и то же –
Дождь и ветер,
Море во весь рост,
В болтанке катер…
Дубль первый, пятый, двадцать третий…
Ночь за ночью,
Кстати и некстати.

Думаешь, пустое?
Да, ноябрь,
Да, срывает листья. Серо. Голо.
Но при чем тут эти сны?
Корабль,
Лоцман на трубе,
Аллея,
Школа,
Уговор сорваться на казёнку…
Как трамвай? Скрипит еще по рельсам?
Что ни сон, кричу ему вдогонку:
«Как там мама – как моя Одесса?»…

* * *

Я соскучилась, Город,
По тебе – за тобой…
С кем за жизнь говорить,
Когда в мире отбой?
С кем душой прогуляться
В твоем словаре,
Посмеяться с него,
Поиграть на дворе?
– На дворе?
На дворе – как на флейте души.
Этим звучные флейты-дворы хороши.
Там восполнят пробел
Перебранки и смех.
Что ни слово, то перл –
Достояние всех.
Я соскучилась, Город.
Ты по-прежнему тот.
Узнаваемо фирменный
Твой анекдот.
– А какой?
Да любой, что у всех на слуху,

Режет правду-историю как на духу,
Чтоб вернулась в знакомый
До смеха, не слез,
Там, где ставят ребром
Наболевший вопрос,
Будь то кухня, трамвай,
Партсобранье, Привоз,
И хохочут до слез
Совершенно всерьез.

* * *

Уткнулся в осень дом,
Дом осенью болеет
И летом, и зимой,
И раннею весной,
Когда идут дожди,
Когда потом теплеет,
Он осенью болеет затяжной…
Кто только ни лечил!
Кого к нему ни звали!
Заморские ветра,
Акацию в цвету,
Нахальных голубей
И Дюка, и трамваи,
Набитые битком,
И остановку – ту.
Чего ему еще,
Скажите мне на милость?
Несу ему и то, и это
День за днем.
И что? Лишь осень глубже
В нем укоренилась.
А может быть, не в нем?
А может быть, не в нем…

* * *

Старые фотографии.
Виды знакомых мест.
Города биография,
В гуще прохожих – отец
Вдруг проявился… Присмотришься –
Нет, это чей-то другой.
Столб подпирает кореша.
Выгнулся мост дугой.
В шапочке белой резиновой
Пляжница, как поплавок.
Рядом волна позирует
Так, что фотограф намок.
Тает июльская улица,
Тает волшебный пломбир,
Тает душа-союзница,
Строится прежний мир.
Парк, карусель, на жирафе я
Делаю виражи.
Старые фотографии –
Катер в бессмертную жизнь.

* * *

Кто шел, внимая Аарону,
Что был Моисеев микрофон,
А я иду по Ланжерону
Который год, который сон.

Песок, прохлада, путь размечен,
Причалил к берегу баркас.
И неизменно место встречи
У двух шаров в рассветный час.

Мне память – шкипер. Вместе с нею
До цели, кажется, чуть-чуть.

Но путь во времени длиннее
И горше, чем в пространстве путь.

Поет в прибое ночь слепая,
К шарам ведет по слуху сон.
И лишь рассвет не наступает.
Не наступает, вот и всё…

* * *

Если прошлое снится,
Если прошлое ходит за тобой по пятам,
Это значит,
Ты не здесь, а там.

Если прошлое греет,
Если прошлое посылает весть,
Это значит,
Оно не там, а здесь.

Если прошлое сдуло
И размыло, как след на воде,
Это значит,
Оно нигде.
И ты нигде.

* * *

Дом сигналит за дальними далями.
Снова брезжит, как старый фильм,
То ли берег, однажды оставленный,
То ли тот, кто оставлен им.
Все из этого фильма родом мы.
Вход – на линии береговой.
На табличке: «Билеты проданы».
В зале памяти – никого.

Только ты и ее откровения.
Им внимаешь. В который раз!..
Значит, впрямь есть что-то вне времени,
Коль вчера болит, как сейчас.

* * *

Вход с улицы и затуханье вечера,
Шум голосов…
И думаешь: ну что здесь вечного?
Да всё, да всё –
Что помнилось и что забылось вроде бы,
Сверкнув на миг,
И перемены в море, в Городе,
И в нас самих,
И тот маяк, с историей повенчанный,
Аэродром,
На тротуаре, как сосуды, трещины,
Письмо домой, что так и не отвечено,
И поиски ответов под пером…

* * *

Город в ожидании белокрылой чайки.
Лодка в печали
Стоит на причале.
В детстве сплошь и рядом опечатки,
Которых только мы не замечали.
Улицы те же. Названья другие.
Кто-то сторонний взялся их править.
Бродит по Городу ностальгия,
Хочет уткнуться в детскую память.
Может, всё еще однажды вернется –
Ветка акации белокрылой,
Памятник, площадь в утреннем солнце…
А иначе зачем это все было?

* * *

И двор во тьме, и неизвестно,
Откуда лестница растет,
И коль заснешь под скрип древесный,
То видишь сны про пароход.

По палубе съезжают звезды
Под взлетами волны лихой,
И пароходу ох не просто,
И капитану нелегко.

И только ты ему в подспорье,
И дом-корабль тобою жив.
А лестница растет из моря.
А море – из твоей души.

* * *

Вот и вечер. Улица остыла.
А была с утра еще тепла:
Кот готовил нападенье с тыла,
Карауля птиц из-за угла,
Дуло с моря, открывались окна,
Дом звенел рапирами лучей,
Дворника всевидящее око
Проницало бренный мир вещей,
Возвращался день, отец с дежурства,
Будто детство дало задний ход,
И шептала комната: зажмурься,
Ну еще немного – и войдет…

Притча

Наступили темные времена.
За окном – непроглядней морского дна.
Во дворах залегла тишина.

…И отец возвратился
Из дальних морей.
С ним причалило прошлое, встало на рейд
И зажгло луну во дворе.

И дивились в соседних дворах – как светло!
И всю ночь восклицали – вот повезло!
А к утру у всех рассвело.

И дворы убедились:
Никаких чудес.
Просто в каждый вернулся отец.

Ольга Лесовикова

Рыжий

В центре Одессы на улице Греческой в приличной семье в комнатке под самой крышей на свет появился рыжехвостый комочек. Котенок был беспородный, но бесспорно родной.

Нам предложили взять малыша, и мы согласились. С именем не мудрили, назвали просто – Рыжий.

Жить коту предстояло на Молдаванке, на улице Манежной в доме с палисадником. Там двухэтажные и одноэтажные флигеля прижимаются плечами стен друг к другу, крыши – словно раскрытые книги, зовут пройтись по шиферной волне и посмотреть свысока на лающую братию. Весной двор превращается в абрикосовый рай: среди цветущих ветвей хочется петь о любви, что, собственно, коты и делают, лишая покоя жильцов. Во дворе есть голубятня и огромная акация. Можно лазить по винограднику и рыскать в поисках мышей по сараям. Гоняться за пернатыми, греться на солнышке, принимать воздушные ванны.

Это вам не замкнутое пространство многоэтажек, где одна радость – сбрасывать вазоны с подоконника, отвоевывая себе пространство поближе к улице, глазея, как пролетает лист, голубь и жизнь.

Рыжему повезло: двор изобиловал кошачьими мордами, он шустро вписался в коллектив четверолапых. Кот обладал кошачьим шармом и бойким характером. Плут и ловкач умел производить впечатление на кошечек и людей. Соседи баловали его колбаской и тюлечкой. Как-то раз Рыжий заявился домой с подругой, подвел к своей миске и давай мяукать, призывая угощаться:

– Чем богаты, тем и рады. Мяу-мя, ешь, моя милая, мя-мя-у-мя.

Мама увидела это – и давай возмущаться:

– Нет, я на это не подписывалась! Ладно, уболтали взять этого вот… Вы ж знаете, что я котов терпеть не могу, а ваш котяра (так она звала Рыжего) еще в дом других водит. Это перебор.

Кот всячески пытался завоевать мамину любовь. Приносил ей мышек и аккуратно складывал в тапочки или на подушку.

Мама кричала так, что звенела посуда, а кот думал, что это она от радости, и шел за новой порцией.

Когда Рыжий приволок волнистого попугайчика, мама даже расплакалась.

– Бандитская ты морда, не смей птиц трогать! – ругала его.

Но ему – что с гуся вода.

Купила мама гуся, запечь с яблоками, оставила на веранде в миске и пошла искать утятницу, а кот решил, что это ему угощение, – и давай пировать! Ох и влетело нам, что кот у нас невоспитанный растет!

Может, и невоспитанный, но вполне упитанный.

Летом мы брали его на дачу. Ну как на дачу – на причал в курень. Это было время свежей рыбки и полевых мышей. Кот обожал бычков, но и от ферины не отказывался.

На причале у кота проявились задатки бывалого рыбака.

Он ходил встречать лодки. Подходил, садился рядом и всем своим видом демонстрировал заинтересованность уловом. Так что голодным не оставался никогда. Осенью кот лоснится и сиял. Отдых у моря шел ему на пользу.

Вернувшись с причала на Манежную, выпустили Рыжего из машины. Кот вальяжно обошел двор. Его встречали коты, безвылазно просидевшие в городе, где от жары плавился асфальт, а раскаленные крыши были похожи на гигантские сковородки.

Рыжий уселся в центре, а вокруг него собралась кошачья банда.

– Мяуууууу, мя, мяу-мя, мурррримурееемурмяяяя…

Рыжий вещал, а они слушали. Это был настоящий сольный концерт. Жаль, не знаю котайский и могу только догадываться, о чем он так эмоционально мяукал. Должно быть, о рыбалке и о том, что мир больше, чем двор на Молдаванке.

Феликс Кохрихт

Дорогие мои земляки…

В минувшем июле – их дни рождения.

Сергею Уточкину

На Дерибасовской закрылася кино…

А я ходил в него давно на фильм про «Джордж из Динки-джаза». В буфете, кстати, тоже джаз играл, и я съедал по два пирожных сразу… Мне было пять, может быть и шесть, но я тогда сумел прочесть, что с мамой ходим мы в кино – его зовут «Уточкинò».

А был он летчик и лисопедист, и в небе мертвую петлю затеял, евреев защищал в погром. Мечту заветную лелеял. И был он Рыжий, как и я…

Чего ж вам более, друзья?

Исааку Бабелю

Бабель? Смотря какой Бабель*

В испанском Тоса-городке, идучи с пляжу налегке, я над дверью магазина (вся в купальниках витрина) пять знакомых букв сложил: Babel в сумме получил. И подумал: может быть, палач лубянский промахнулся, и везучий одессит в Каталонье возродился,

* Френды по ФБ тут же напомнили, что в 30-е годы XX века вопрос и ответ звучали иначе. Когда вышла в свет «Конармия», и маршала Буденного спросили, а понравился ли ему автор – Бабель, тот помолчал и уточнил: «Это… смотря какая бабель». Разумеется, я это знаю.

и потомок Бени Крика капитал начальный дал – за прилавок Бабель стал…

В магазин я не зашел, а забрел в таверну, хересу кувшин спросил, к столу цыганку пригласил с ихнего Привоза – в прическе ала роза. Тут Цудечкис подоспел, а за ним – все наши. В день рождения Исаака в каталонском кабаке и поём, и пляшем.

P. S. Те, кто бывал у нас дома, подтвердят, что видели эту визитную карточку. На ней адрес магазина: Guardia, 31, Tosa de Mare, Costa Brava.

На память я взял у хозяйки магазина две карточки. В Одессе подарил вторую Валерию Хаиту…

Вижу вас вдвоем...

27 июля 1931 года родился художник Юрий Коваленко – герой книги Олега Губаря «Человек с улицы Тираспольской».

Дорогие мои земляки, Губарь и Коваленко, вижу вас на Тираспольской вдвоем… Вижу нас (иногда) втроем – с Юрою мы по соседству живем, пьем в наливайке (не часто). Время над вами не властно…

У нас на стене Старый Хитрец гладит черную Кошку. Они обадва – из самых Прилук, где Говорящий Подсолнух и Разбитная Картошка. Там Коваленки веселый народ, Мавки ведут по ночам хоровод…

Губарь и я с Коваленко друзья. Были бы живы ребята, то посидели б в винарке втроем… И об Искусстве… Как и бывало когда-то…

Зміст

Від редактора 3

Під звуки повітряної тривоги

Інна Квасивка
На березі моря..... 6

Анна Стремінська
Господи, хто я? 7

Виктория Коритнянская
У людей примета есть... 9

Александр Мардань
Такие вот причуды у войны 12

Володимир Крижанівський
Я – доброволець..... 14

Феликс Кохрихт
Что у нас нового? 20

Одеса багатокультурна

Єлизавета Радішевська
Мультикультурність як одеська ДНК..... 22

Одеський календар

Катерина Єргєєва
Приморський бульвар..... 32

Алена Яворская
Приморский бульвар в литературе. 36

Андрій Красножон
Археологічні розкопки Хаджибейського замку на Приморському бульварі. 63

Історія, краєзнавство

Тетяна Щурова
Чудова книжкова мозаїка 76

Вадим Хмарський
Імені великого вченого 87

Михаил Пойзнер
Судьба человека 100

Одеса – місто літератури ЮНЕСКО

Майя Дімерлі
Одеса – місто літератури ЮНЕСКО 110

Проза

Анна Михалевская
Свадьба католиков и гугенотов 126

Владимир Каткевич
Жан-Батист Штука и Каганович. 170

Сергей Рядченко
Гаревое поле (Опыт простодушия). 208

Сергей Корниевский
Джули 227

Поезія

Анна Маліцька
Хай буде спів сильніше сміху злого. 236

Анна Стреминская
Не забывайте про сердце 241

Владислав Китик
В родстве с сигнальными огнями. 243

Семен Абрамович
Я в очереди на рассветы... 246

Юлия Пикалова
Сценарист. 250

Мистецтво – життя – мистецтво

Валерій Романов
Військової музики оркестр 254

До 160-річчя Одеського художнього училища
Леонід Нейман
«Наш майбутній Айвазовський» 264

До 160-річчя Одеського художнього училища
Олександр Грабовський
Володимир Межевчук: «Мені цікаво писати все» 293

До 160-річчя Одеського художнього училища
Світлана Григор'єва, Євген Дєменок
Європейський альбом Соломона Кишинівського. 300

Анна Коренєва
Олександр Якимчук: бути чесним у фотографії 311

Михаил Пойзнер
«…Но все чужие гавани, чужие города на сердце не оставили следа…». 314

Молодь

Ніколас Радішевський
Віка: мрії та вірші. 320
Вікторія Волохіна
«Допоки наше слово не згасає...» 321

Микола Зозуля
Одеський рок з асфальту. 325

Подорож

Елена Галинская
А лягушка-то наша – француженка! 334

Ах, Одеса

Анатолій Кавун
Міські легенди. Одеса 344

Алексей Сухоруков
Хороший год 361

Вера Зубарева
Я соскучилась, Город, по тебе – за тобой… 368

Ольга Лесовикова
Рыжий 376

Феликс Кохрихт
Дорогие мои земляки 378

Літературно-художнє видання

Дерибасівська – Рішельєвська

Одеський альманах
Книга 98

Derybasivska – Rishelievska

Odesa almanac
Book 98

Видається з 2000 року

Верстання, коректування Тетяна Коцієвська

Підписано до друку 15.08.2025
Папір офсетний PAMO SUPER 80 г/м

Друк офсетний. Гарнітура Cambria. Формат 60×84/16
Фіз. друк. арк. 20,75. Умовн. друк. арк. 19,2
Замовлення № .... Наклад 300 прим.

Всесвітній клуб одеситів
65014 Одеса, Маразліївська, 7
Україна
Тел.: +38 (048) 725-45-67

Worldwide Club of Odesyts
7 Marazlievska Str. 65014 Odesa
Ukraine
Tel.: +38 (048) 725-45-67

Надруковано з готового оригінал-макета у типографії «ТакіБук»
Україна Одеса, ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД № 121 від 20.01.2003 р.
E-mail: takibook.odessa@gmail.com. Тел.: +38 (067) 486-20-34
www.takibook.od.ua